HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA

HRVATSKA KNJIŽEVNA REVIJA

2

MARULIĆ

2009.

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Slavko Pauk
Uređuje uredički odbor
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 2009.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefoni: (01) 48 29 375; tel./fax: 49 22 300
E-pošta: hkd.marulic@zg.t-com.hr
Internetske stranice: www.hkd-sv-jeronima.hr
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 210 KUNA.
Žiro-račun kod Zagrebačke banke

2360000 - 1101396418

Cijena ovoga broja: 35 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 100 USA dolara (500 kn).
Inozemstvo Europa 65 Eura (420 kn)
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

2500-3207374-SWIFT ZABA HR 2X

Tisak: DENONA d.o.o. Zagreb

Perica GRGEC

Odgođena korizma?

U strahu "od Židovâ" (ne onih po puti), a u potrazi ipak za pokojom prigodnom uskrsnom misli – više tuđom nego svojom, kako ne bih o velikim stvarima govorio s nedužnošću nego s dužnom ironijom (da se ne osvete ozbiljenjem) – ogradio sam se knjigama, raznim piscima da se njima piratski okoristim te reknu ono što želim. I, o, kako li će se oni okupiti oko mene, na Veliku subotu, kad se dijeli plaća…

Riječi koje ne streme kao pružena ruka, u usta istine – iz kojih bi čovjek mogao izvući i manješto nego, svojedobno, Gregory Peck. Grafocentrička varijanta istočnoga grijeha nekoga tko odlazi tužan jer ima "velik imutak", i htio bi preskočiti korizmu te se odmah zaputiti stazama gdje nadnaravno zarastaju pretpostavljene naravne rane – kojih u njega nema. Ne moli on više, kao nekoć, da bude dobar Kristov vojnik; moli da pregrmi još jedan dan, učeći se smrti, iz straha od nje, tj. od proegzistencije, od dijaloga ili, ontološki rečeno, Baje Bytka. Jer je dijalog, kako bi to bio rekao Tomo Vereš, prvenstveno ontološki model, razumijevanje bytka i suglašavanje s njime, jedinstvenim i raznolikim, a kršćani vjeruju, hajdegerijanskoj opreci usprkos, u njegovo (pri)suće, dapače u trojstvenu osobnost Džej-ejč-dablju-ejča[1], kao vječni dijalog Oca i Onoga kojega Narnijci zovu Aslan, a neki izvanzemaljci zamjenjuju s Mickeyjem Mouseom[2]; u Ljubav razapetu uzduž i poprijeko vremenom i prostorom.

Bože mi, a i čitaoče, oprosti na onakvim izrazima, ali eto na što valjda biva primoran laik u raskršćanjenoj kulturi, takvoj koja se, npr., u Engleskoj vraća u Brideshead sa suptilnom sjekirom u ruci, ne vjerujući ni u Boga ni u Evelyna Waugha[3]; ili Hrvat u rashrvaćenoj kulturi, u zemlji gdje se, k tome,

[1] JHWH-a

[2] Usp. Barry B. Longyear, ili Wolfgang Petersen, *Enemy Mine*.

[3] Za razliku od Mauricea Pialata, koji nije vjerovao u Boga, ali jest u Bernanosa. Naime, prošle je godine snimljen film *Brideshead revisited*, prema istoimenom romanu Evelyna Waugha (čovjeka koji je, upoznavši 1944., na Visu, Josipa Broza, uzvjerovao, nadrealistički, da je Tito zapravo žena, zgodna u licu ali

svejednako opslužuje, čak i s državnog vrha, vampirski kult Debelonoge odgovorne za brojne zločine. No, ništa zato, uskrsnut će, valjda, zemlja naša, ako i ne doslovno, natpovijesno, nego – u povijesti, na radost svih nas gitaristâ iz 19. stoljeća, premda, kažem, još itekako ima, tako ih je barem nazvao mudri Nanbuda, gadova koji bi nas htjeli uvjeriti da zlo i nije bilo tako zlo kao što mislimo. Naravno, ne preporučujem, njima na utuk, oštrenje ikakva glogova kolca ni išta slično, jer treba ljubiti neprijatelje, i usput im možda samo pljunuti u oko – ukoliko su to ipak ljudi koji, dok brojimo križeve, retroaktivno i simbolički oštre nož na bratovu vratu.

Ionako će po zemlji uskoro hodati tek vampiri. Življet će sveudilj i neće se, pretpostavljam, ni ženiti ni udavati, nego – kao anđeli na nebu, a čovjek će otići u legendu. I – za koga je onda Isus umro, je li i za njih?, pita me kolega i ostavlja me zatečena, dok mi na pamet pada igranofilmska serija u kojoj sam vidio i čuo televizijsku polemiku između vampirofoba i vampirske političke aktivistice, borkinje za "ljudska" prava njezina soja. Glavni lik serije, prateći tu polemiku, kaže baki kako misli da Isus ne bi imao ništa protiv toga što je netko vampir. Baka je suglasna.[4] *Pro multis*. Međutim, kako bezgranična ponuda spasa ne znači i neograničenu spasenjsku učinkovitost, mislim da ipak neće biti Isus umro i za njih, rođene od volje krvožedne. Za njih umiru koze i ljudi.

*

"(...) Agostinho je, po običaju, otišao da se igra u kamenolom, s dvojicom drugih dječaka s dvorišta. Verao se po vrletima višim od dvjesta metara, te je odjednom izgubio ravnotežu, i nesretnik se skotrljao ozgo, lomeći kosti i derući meso.

Jadnik, sav bijaše samo krvava masa; prebijene golijeni visjele pod koljenima; glava, izobličena, raspukla po tjemenu, te provirila moždana kaša; s jedne ruke otpali svi prsti, a na lijevom boku stršila kost, koju je kamen smrskao." (Aluizio Azevedo, *Dvorište*, izd. Zora, Zagreb 1959.)

tustih nogu). Glavni je lik romana agnostik koji se naposljetku obraća na katolicizam, a takav je i glavni lik serije snimljene prema romanu 1980. godine. Autori filma međutim stavili su sebi u zadaću da toga istog protagonista, kao ateista, nauče kako da prihvati činjenicu da je drukčiji (od jedne katoličke, aristokratske, obitelji, s kojom je vrlo prisno povezan), pa su mu nekako uspjeli obraćenje izbiti iz glave. A osnovni dojam koji se nameće pri usporedbi serije i filma jest da je film, naprosto, gluplji, odn. serija pametnija, što zacijelo ima veze i s odnosom prema književnosti, sadašnjim i nekadašnjim (ne tako davnim).

[4] Riječ je o američkoj seriji Okus krvi. Uzgred budi rečeno, u vezi s tom temom čini mi se danas „rukoljub" Pavla Pavličića Ljubici Cantily proročanskim, možda zato što se više ne sjećam kakva je situacija bila u vrijeme kad je prvi put objavljen.

Plač nad Hekubom. A Bog je, lijepo je to rekao kard. Bozanić, "sve putove ljudske patnje preobrazio u Križni put svojega Sina... i u svaku tamu smrti unio zraku svjetla svoga života".

U knjizi *Nebo i zagrobni život*, koju je ovih dana objavilo HKD sv. Jeronima, jedan nas od njezina četiri autora izvješćuje kako je jedno ispitivanje javnoga mnijenja 1994. u SAD-u, zemlji koja, kao što je poznato, upravo dosniva san Martina Luthera Kinga ali i, nelucidno, san Hansa Castorpa, pokazalo da 69% ispitanika smatra kako ima dobre ili čak izvrsne izglede da dospije u raj, možda zato što vjeruju da Bog vozi mercedes? Ili su doista pustili da u njima uzraste stablo kakva nema ni u jednoj šumi? Ja se, zaboravljajući možda da je Bog u detaljima i da je, u neku ruku, na muci lako dobar biti, a da se u dobru poznaju junaci, bojim da je ugłavnom uzalud vjera njihova, ako je raj samo za one koji Izlaze, iz života u Život, kroz crveno more do na drugu stranu, gdje ih čekaju oni čije su haljine bjelje nego što bi ih ubijeliti mogao ijedan zemaljski bjelilac. U to Ime, završavam ovu palimpsestuoznu pisanicu, dragi čitaoci, što vam svima želim poslije smrti, a i prije, predokusno, vječni raj, premda ne baš i to da upoznate crnu Madonu i Krista spaljenih, te vam, u ime uredništva, onako hrvatski, tropismeno čestitam:

Književne večeri u HKD-u sv. Jeronima

Ususret kanonizaciji

Prigodom spomendana bl. Alojzija Stepinca HKD sv. Jeronima održalo je u svojim prostorijama 12. veljače tribinu pod nazivom *Ususret kanonizaciji*, posvećenu istoimenoj novoj knjizi Matije Maše Vekić. Nekoliko uvodnih riječi, o bl. Alojziju Stepincu i njegovim vezama s Jeronimskim društvom, izrekao je Petar Grgec, član uredništva HKD-a sv. Jeronima. Pročitao je iz memoara Luke Perinića objavljivanih 1995/6. u časopisu *Marulić* zapis o prosvjedu nadbiskupa Stepinca, na njegovu suđenju, protiv dokidanja HKD-a sv. Jeronima, a zatim i prisjećanje na okolnosti izlaska Stepinčeva „robijaškog", lepoglavskog prijevoda Kempenčeva *Nasljeduj Krista* u jeronimskome izdanju (bez potpisa prevoditelja). Već iz tih epizoda jasno je, rekao je, koliko je HKD sv. Jeronima povezano s bl. Alojzijem Stepincem i koliko mu duguje; jasno je također koliko Stepincu dugujemo kao Hrvati, a za vjernike Stepinac je u prvom redu *martir* – u izvornom smislu te riječi, tj. svjedok Kraljevstva Božjeg nasuprot navalama obogotvorene zemaljske moći, svjedok kojemu prethodnike možemo naći, primjerice, u Tomi Moreu ili Tomi Becketu, a prauzor, dakako, u Kristovu odolijevanju kušnjama Kneza ovoga svijeta.

Prof. Anka Ivanjek prikazala je ukratko knjigu Matije Maše Vekić – strukturiranu tropletno: od intervjua (Vladimir Stanković, Vladimir Tadić, Adalbert Rebić...), članaka o nekim zanimljivim događajima iz katoličkoga kulturnoga života u Hrvatskoj, te od napisâ ususret priželjkivanome skorom proglašenju svetima ili blaženima nekih velikana *svete Hrvatske* (Alojzije Stepinac, Ante Antić, Ante Gabrić...) Marijana Ivanjek pročitala je iz knjige besjedu Joje Ricova o autorici, kao i tekst kard. Bertonea o Stepincu prigodom 10. obljetnice beatifikacije, a potom je o svojoj knjizi kazala riječ-dvije Matija Maša Vekić, uredotočivši se na članke koji se bave bl. Alojzijem Stepincem. Na kraju je pozvala prisutne da, kako je među njima bilo i vremešnijih ljudi, posvjedoče o svojem doživljaju kardinala Stepinca, pa i o možebitnim susretima s njime. Javilo se zanimljivih diskutanata, s raznolikim primjedbama: od poziva na oprez spram tvrdnji o trovanju kardinala, preko želje da se kardinala likovno prikaže na oltarima što vjernije njegovu stvarnom liku, a što manje sladunjavo, do dirljivih prisjećanja na kardinalov sprovod.

Križni put ljudskoga roda

Na početku korizme HKD sv. Jeronima priredilo je u svojim prostorijama, 26. II., književnu večer o svome izdanju knjige Margherite Guidacci i Leonarda Rosita *Križni put ljudskoga roda*, u prijevodu Tvrtka Klarića s talijanskog izvornika na hrvatski. Taj svetojeronimski nakladnički prinos korizmenoj pripravi za Uskrs, istaknuo je P. Grgec, usredotočuje se ne na muku Sina Božjega, koji salazi u pakao ljudske povijesti i svojim je životom rekapitulira, nego upravo na tu povijest čovječanstva kao sudionika "svete razmjene" – na povijest koja traži i konačno nalazi izlaz u svjetlu preobraženoga Kristova lica. Riječ je o zbirci stihova Margherite Guidacci nastaloj prema brončanim reljefima Leonarda Rosita, koji su u knjizi reproducirani, a komemoriraju, kao i prateći stihovi, spomenutu povijest sažetu u 14 postaja patnje ljudskoga roda, od Kajinova bratoubojstva do Hiroshime. Kristu je pak, uskrslom i proslavljenom, pripala konačna, 15. postaja, a među prethodnim postajama tri su posvećene uzorima nasljedovanja njegova djela: Martinu Lutheru Kingu, s njegovim glasovitim snom o svijetu oslobođenu rasističke pošasti, također "opjevane" u ovoj knjizi; Gandhiju, primjeru krotkosti koja će jednom doista baštiniti zemlju, ne za svoj ukop; te Maksimilijanu Kolbeu, dragovoljnoj žrtvi, umjesto bližnjega, u koncentracijskom logoru.

Tvrtko Klarić, prevoditelj knjige i prireditelj njezina jeronimskog izdanja, upozorio je na popratne tekstove u tom izdanju, kojima Margherita Guidacci i Giovanni Cristini osvjetljuju značenje i okolnosti nastanka ovoga *Križnog puta*, a p. Massimiliano Rosito, u pogovoru pod naslovom "Pisati da se ne umre", značaj pjesnikinjina pisanja. Ukazao je i na povezanost Margherite Guidacci s Hrvatskom, čije je prirodne i umjetničke ljepote opjevala u svojoj zbirci *Slavenski notes*.

Nebo i zagrobni život

26. ožujka održana je u HKD-u sv. Jeronima književna večer o najnovijem jeronimskom izdanju: knjizi pod naslovom *Zagrobni život*, koja, kako je na početku književne večeri rekao P. Grgec, svojim lijepim, temi primjerenim koricama (reprodukcijama dviju slika Gustava Klimta) poziva čitaoce da urone u opsegom neveliko, ali sadržajem bogato štivo o jednoj od četiri posljednje stvari čovjekova života: nebu, raju. To je druga knjiga u jeronimskom nizu izdanja nazvanu *Onkraj* i započetu knjigom *Mistični put*, a na neki je način i prirodni

nastavak knjige *Križni put ljudskoga roda*, koju je HKD sv. Jeronima objavilo na početku korizme, da bi nakon toga izašlo s knjigom o onome što je sv. Pavao izrazio riječima: Svi ćemo se izmijeniti!

U knjizi su četiri teksta: tri u prijevodu na hrvatski i jedan izvorno na hrvatskome. Prvi je rasprava Josepha Ratzingera, sadašnjega pape, Benedikta XVI., pod naslovom *Nebo*, inače dio njegove knjige *Eshatologija*, u kojemu prvenstveno nastoji, kao katolički teolog, utvrditi autentična obilježja biblijski utemeljene kršćanske vjere u uskrsnuće tijela i puti, dakle u pobjedu života i zajedništva nad raspadljivošću i krajnjom osamljenošću koje se očituju u smrti. Drugi tekst u knjizi, esej pod naslovom *Nebo – logika vječne radosti*, dio je istoimene knjige američkoga profesora filozofije religije Jerryja Wallsa, u kojemu se on pothvaća obrane kršćanske vjere u nebo od raznih suvremenih prigovora, među kojima je, npr., i prigovor zbog dosade. *U određenome smislu,* piše on, *riječ je o prilično ironičnoj zabrinutosti, svojstvenoj našemu dobu. Kao što je primijetila Carol Zaleski: „Naše pretke zabrinjavao je pakao, a mi smo zabrinuti zbog neba. Smatramo da će ondje biti dosadno."* Treći tekst, *Zagubljeni raj*, dio je istoimene knjige američkoga povjesničara Jeffreyja Russella, koji u njemu izlaže "povijest neba", tj. povijest vjerovanja i nevjerovanja u život vječni, te se ponajviše osvrće na suvremenu situaciju, objašnjavajući kako smo izgubili smisao za nebo i kako ga ponovo steći. Trojici stranih autora, čije je tekstove preveo na hrvatski, pridružuje se na kraju knjige zanimljivim i poticajnim tekstom na granici eseja i novele, pod naslovom *Azurna ključanica*, Mladen Jurčić, koji je nakon Grgecovih riječi kazao nešto više o tom izboru tekstova i o cjelinama iz kojih su izabrani, kao i o njihovim autorima te o društvenom i idejnom kontekstu (ne baš prijateljskomu prema kršćanstvu) u kojem su izašle spomenute knjige dvojice američkih autora. Naposljetku je naglasio, pozvavši se na Ratzingerovu raspravu u knjizi, kristocentričnost kao srž kršćanske eshatologije.

M. P.

Dragica IVKIĆ

Bio je mene žedan

Dar

darujem ti
mjesto
gdje se večeras
nebo i zemlja
dodiruju
mjesto u zlato
obučeno

ne prečuj minute
što dolazeći neumoljivo
šute

još malo
i sunca
više nema

ostat će ti nebo
u rumen obučeno

Došašće

zateknem se katkad
na tragu
iskonske želje
izgubiti se
na sagu topline

osluškujem se
(kad uzmognem)
kako dišem
na pragu blizine
umorna
od neprestana hoda

uhvatim se tu i tamo
kako krhkim potezima
brišem oblake sa svoda
(propnem se na prste
ne bih li dohvatila)

ugledam se
– valovima zaljuljana slika
na dnu hladnih voda –
kako rišem
dasku spasa

a ti
izrastaš preda mnom
poniznoga lika

neshvatljiva malenosti
(spustim se na koljena
ne bih li dokučila)
kako si
– izdanče iz zemlje sasušene –
preko pragova
ponad mutnih voda
i oblačna svoda

kako si
– došašće –
došao do mene

Htijenje

hoću
zlatne kapi kiše
na kiti zelenih iglica
i
sunce nek skine
oblačnu koprenu s lica
i zemlja nek mirno diše
kad zlato poteče
zlato u valovima
valovi u zlatu
to je more
hoću
da bude toplo i plavo
a
galebovi u jatu
neka lete ispod duge
hoću
(to je moje pravo od početka)
zlatne valove i kamen
hoću se kupati u zlatu
oblaci
nek prestanu kišiti tuge

hoću već jednom
zemlja da mirno diše
da bude opet
večer pa jutro
dan novi
pa sunce
zemlja
more i kamen
i galebovi u jatu

tako je nekako pisalo
u početku
u zlatu
i tako je bilo
i
hoću
da bude opet
amen

Ime

Dali su mi ime
čula sam ga
davno
cijelo i u slogovima
od drugih ga učila
razlikovati
tepajući
mucala
slovo po slovo
svoje ime
sricala

dali su mi ime
zadali su me
nastanili
uputili

sada živim
u odjecima
svoga imena
u podrumu i potkrovlju
u hodnicima i salama
slušam ga
tražim u labirintima
izvikujem kadšto
ustrašena
ne snalazim se često
u slovima i recima
između redaka
nalazim se
iščitavam
svoje ime
na usponima katkad
utješena
još ga sričem

dio po dio i cijelu
sebe imenom svojim
izričem

Jesen

neobično topla
blaga
u tisuću boja
u meni
osula se
želja živjeti
zreti

uzdahnem duboko
(od toga otpadne mi
i posljednji list
uspomena
suzom ovlaži se oko)

jesen

u mojoj duši
pada kiša
i vjetar puše
(duša mi ogoljela sjena)

sabirem
rastresen
pogled

živim
iz korijena

Zagreb, studeni 1999.

Samarijanka

Netko je,
za podnevne žege,
sjedio na zdencu
iz kojeg sam išla
zahvatiti vode.

Kad sam ga ugledala,
nisam znala
da li bih se vratila
ili ipak prišla:
„Da barem ode!“,
tako sam poželjela.

Dobro se sjećam
pogleda onog
i onih riječi:
„Daj mi piti!“

I svega se drugog sjećam:
kako sam mijenjala teme
i iza pitanja se htjela
skriti.

Jedan,
koji mi je rekao
poslije svega:
„Vjeruj mi, ženo…“,
bio je mene žedan.

Rekao mi je, doduše,
i sve što sam počinila
(pri tom me je gledao
sasvim blago
i moja se tama
odmah otopila).

Toga dana,
za podnevne žege,
bila sam došla na zdenac
zahvatiti vode
a
zatekla sam Izvor čist.

Toga dana i te ure
mene je zahvatio
Krist.

Zagreb, 26. rujna 1994.

* * *

Nema problema!

Uzlet ili pad? Možeš odabrati. Hoćeš li uzletjeti ili pasti. To je pitanje stila – kaže Dragica Ivkić, članica Provincije Milosrdnih sestara svetoga Križa u Đakovu. Čitajući njezine pjesme shvaćamo kako rijetko slušamo i čujemo sestru, bila ona časna ili ne. Sestre su prognane iz javnog života – nerijetko žive i u unutrašnjem progonstvu. Sestra rijetko dobiva riječ, a nema ni pravo na majčinsku ljubav – njena je ljubav vrsta tajne službe. Sestra je ostala u narodnoj pjesmi. Sestra koja banu Derenčinu kosu odgojila te mu za vrijeme boja na Krbavskom polju kosa na oči padaše. Mala sestra koja još nema grudi o kojoj govore braća u Pjesmi nad pjesmama. I još jedna narodna – Bolje biti lošem mužu žena, nego dobrom bratu sestra! – koja govori nešto o sestrinskom usudu. Doduše, časne sestre su tu jasno izabrale – one su vječne zaručnice Kristove – čak i u dobi u kojoj bi mu mogle biti starije sestre, tete, majke, i na koncu – bake. Današnje doba ne shvaća ozbiljno taj njihov izbor, to njihovo izabranje. One su za nj još jedno od lica u uniformi. To je točno – jer sestre i jesu vojnici – i one vojuju i bojuju u ratu za ljubav. Nas može ponekad zasmetati što poneka od njih vjeruje da je taj rat dobiven, iako je to osnova kršćanske vjere – a kršćana još uvijek ima na svijetu, zar ne? – svi bismo trebali vjerovati u onu Isusovu – Ja sam pobijedio svijet! Vjera jest dar, ali čak i kad ga imamo, ne bismo se smjeli uljuljkivati u njemu – to bi moglo prouzročiti nove i nepredvidljive gubitke na mjestima koja naša ljubav još ne pokriva – a ne možemo poreći da takva mjesta uvijek postoje na svijetu. Stoga mnoge od časnih sestara poput ratnica svaki dan iznovice kreću u bitku. U pustolovinu velike ljubavi – kako je naslovljena knjiga o životu Terezije iz Liseuxa koju je napisala jedna časna sestra. Ta je svetica postala zaštitnica misija. Pravedno. Netko tko je još kao djevojčica dao

se zatvoriti među zide karmelićanskog samostana, umro mlad od tuberkuloze – znat će cijeniti i zagovarati široka misijska prostranstva – ljepotu službe Božje na otvorenom. Zrak! Sestrin život, koliko god samozatajan i samoprijegoran bio, jest jedna velika pustolovina – avantira! – što bi rekao Ljubo Wiesner. U njegovoj pjesmi Avantire možemo čuti i sljedeće stihove:

Pitamo: gdje će naša Odiseja
Da nas približi Problema otkriću?
Hoće l' se sjetit koja zlatna seja
Bradati druže Tine Ujeviću,

Da nam ostavi žudnju putovanja
Da nas povede putem svijetlih zbilja...
Da nam se oku otkrije ko sanja
Sivi Toledo, gizdava Sevilja?

Tako i još dalje pjevaše Ljubo Wiesner u svojim Avantirama sve do kraja kad moli sestrinsku suzu na dnu naše jame, a na ovim našim stranama sestra bi uvijek poslušala brata i rekla – Nema problema! – i već isti čas bespogovorno izvršavala neki taj čas nailazeći zadatak, krenula za kakvim prešnim poslom i po cijele dane neumorno radila. Pjevajući. Čuli smo jednu od njih! Nema li lijep glas?

Božica Zoko

Ivan ARMANDA

Fr. Hinko Kraljević, O. P. – neumorni propovjednik i promicatelj zvanja[1]

(nastavak i dovršetak)

Na službi u Klopču i Dubrovniku

Pošto mu je 1981. istekao drugi mandat priora bolskoga samostana, Hinko je izrazio želju za premještajem iz Bola. Nipošto nije uvjetovao kamo želi poći, jedino je molio provincijala Zadru da ga ne šalje ponovno nekamo na otok te dodao: "Želja mi je biti misionar i promotor. Dakle, udarna snaga ili igla, sasvim je svejedno. (...) Eto, to mi je želja. Ako možeš u okviru Provincije ispuni mi želju i daj mi šansu, a ja ću na povjerenje odgovoriti povjerenjem. Ako se tvoji planovi 'kose' sa mojima, ja ću se pokoriti, jer imam zavjet posluha. Posluh nikada ni jednom starješini nisam otkazao, pa ne ću ni Tebi. Mislim da je važnije opće dobro Provincije, nego pojedine kuće i pojedinih osoba."[2]

Hinko se, dakle, poslušno stavlja na raspolaganje svom provincijalu sa željom da služi Bogu, Crkvi, svojoj Provinciji i narodu kao propovjednik i promicatelj duhovnih zvanja. Smatrajući da će mu tako dati dovoljno prostora i vremena da se posveti spomenutom radu, provincijal fr. Marinko Zadro asignirao ga je 20. kolovoza 1982. u samostan u Klopču.[3] Dana 13. listopada iste godine kancelar Nadbiskupijskog ordinarijata vrhbosanskog javio je Hinku da ga imenuje duhovnim pomoćnikom u župi Klopče.[4]

No, Hinko se nije odveć dugo zadržao u Klopču. Naime, već 28. listopada iduće godine provincijal ga je asignirao u samostan sv. Dominika u Dubrovniku.[5] Od 13. studenoga 1984. u Dubrovniku je vršio službu supriora.[6] Prethodno ga je 14. lipnja iste godine izborni Kapitul provincije zajedno s još dvojicom subraće postavio promicateljem zvanja. Istu službu povjerio mu je 14. lipnja 1988. i naredni Kapitul, no ovaj put je Hinko bio imenovan jedinim promicateljem

[1] Članak je prošireno predavanje što ga je autor održao 14. prosinca 2008. u dominikanskom samostanu bl. Augustina Kažotića u Zagrebu prigodom dvadesete obljetnice smrti fr. Hinka Kraljevića OP.

[2] Fr. Hinko Kraljević fr. Marinku Zadri, bez datuma, HK, kutija 1, svezak 4.

[3] Usp. Fr. Marinko Zadro fr. Hinku Kraljeviću, asignacija za samostan u Klopču (Zenica), Zagreb, 20. VIII. 1982., HK, kutija 1, svezak 1.

[4] Kancelar Anto Burić fr. Hinku Kraljeviću, Sarajevo, 13. X. 1982., HK, kutija 1, svezak 1.

[5] Usp. *Iz provincijalata*, u: VHDP, XXI (1984) 56, str. 15.

[6] Usp. *Catalogus conventuum, fratrum et sororum*, Dominikanski provincijalat, Zagreb, 1985., str. 10.

zvanja u Provinciji. Osim toga, isti Kapitul postavio ga je i članom provincijskoga vijeća za odgoj te provincijskim promicateljem krunice.[7]

Za života u Dubrovniku Hinko je imao više vremena posvetiti se propovjedničkoj djelatnosti i održavanju duhovnih vježba. Već nekoliko dana nakon što je asigniran u Dubrovnik misionario je od 30. listopada do 3. studenoga u Vrisniku na Hvaru sa subraćom Ivom Plenkovićem i Dragom Kolimbatovićem. Odmah potom od 9. do 13. studenoga Kraljević i Kolimbatović održali su pučke misije u Brusju i Grablju također na Hvaru. Kroz korizmu 1984. isti dvojac misionario je u Orebiću, a potom su obojica zajedno s fr. Ivom Plenkovićem u svibnju iste godine održavali pučke misije u Kloštar Ivaniću.[8]

Ne nastavljajući s nizanjem mjesta i datuma Hinkovih propovijedi i pučkih misija, ističem da je on uistinu bio gorljiv navjestitelj Božje riječi ili, kako je rekao fra Jakov Bubalo, svjetlonoša svetoga evanđelja.[9]

Osim kao gorljiv propovjednik i pučki misionar, Hinko je bio poznat i kao traženi voditelj duhovnih vježba i obnova. Ilustracije radi, spominjem samo duhovne vježbe koje je održao u posljednjoj godini života: od 24. travnja do 1. svibnja 1988. sestrama Služavkama Maloga Isusa u Zagrebu, od 24. do 31. svibnja sestrama Kćeri Božje ljubavi u Lapadu, od 26. lipnja do 3. srpnja sestrama Služavkama Maloga Isusa u Novoj Vesi u Zagrebu te od 21. do 28. kolovoza sestrama Služavkama Maloga Isusa u Vinkovcima.[10]

Osobita Hinkova briga bilo je promicanje duhovnih zvanja. Za njega to nije bila usputna služba ni ukras uz biografske podatke u katalozima Hrvatske dominikanske provincije. Bio je gorljiv i predan promicatelj zvanja. Dakako, uspjeh nije izostao. U Hrvatskoj dominikanskoj provinciji i danas ima svećenika koji su u samostan došli upravo njegovim posredstvom. Plodove Hinkova rada na promicanju zvanja nisu nijekala ni njegova subraća, što je očito i iz pisma u kojem mu provincijal Zadro odaje priznanje riječima: "Možemo pričati što god hoćemo, ali priznati moramo da ovo kandidata koje imamo u zadnje vrijeme možemo zahvaliti samo Bogu i tebi. Lako je stvarati teorije i planove, ali ih je mnogo teže izvršavati. I zato još jednom ti hvala."[11]

[7] Usp. *Akta izborne provincijalne Skupštine održane u Dubrovniku od 5. do 15. lipnja 1984. i Statut provincije*, Dominikanski provincijalat, Zagreb, 1984., str. 8; Usp. *Akta izborne provincijalne Skupštine održane u Bolu od 7. do 14. lipnja 1988.* i *Statut provincije*, Dominikanski provincijalat, Zagreb, 1988., str. 7 – 8.

[8] Usp.: *Liber Provinciae Dalmatiae Sacri Ordinis Praedicatorum: Conspectus* A. D. 1906., str. 176 – 177, rukopis, AHDP; *Misije, duhovne vježbe i obnove*, u: VHDP, XXI (1984) 57, str. 26.

[9] Usp. BUBALO, Jakov, *O. Hinku Kraljeviću u spomen*, u: *Sveta baština*, VIII (1989) 2, str. 12.

[10] Usp. Fr. Hinko Kraljević fr. Marinku Zadri, Dubrovnik, 20. siječnja 1988., HK, kutija 1, svezak 4.

[11] Fr. Marinko Zadro fr. Hinku Kraljeviću, Zagreb, 6. III. 1986., HK, kutija 1, svezak 4.

Odgovarajući provincijalu na to pismo, Hinko mu poručuje: "Najradije bih bio na terenu puna tri mjeseca i ne vraćao se u 'bazu'. Znam da je to nemoguće i ne želim stvarati 'zlu krv'. Duboko sam uvjeren, da ima kandidata i da ih se može naći. Nitko neće doći na 'lijepo ime', već treba raditi i uporno raditi, da bi se nešo postiglo. Nije dovoljno raditi, već treba i moliti na tu nakanu."[12]

Sukladno gore rečenom, Hinko predlaže svojevrsnu molitvenu akciju za duhovna zvanja. Sam je od 1984. do 1988. kad god je bio u Dubrovniku šest puta mjesečno organizirao klanjanja pred Presvetim oltarskim sakramentom na tu nakanu.[13] Pored toga, neumorno je putovao diljem Hrvatske, Bosne i Hercegovine te na sve moguće načine promicao zvanja. U tu svrhu nabavljao je razne materijale, čak i iz Rima, odakle mu ih je slala s. Slavka Sente. Smatram prikladnim citirati dio pisma što ga je s. Slavka 8. studenoga 1985. iz Rima uputila fr. Hinku: "Drago mi je što sam Vas vidjela ovoga ljeta i što sam mogla s Vama porazgovoriti. Ne možete zamisliti kolika je to radost vidjeti da se netko zalaže za dobro Reda u našoj domovini. To me još više učvrstilo u uvjerenju da nikada ne treba gubiti nadu i očajavati ni nad samim sobom ni nad svojom okolinom. (...) Budite i Vi, pater, uvjereni u jedno: nikada niste sami, iako Vam se tako čini, kad god poduzimate kakav pothvat koji će biti na veću slavu Božju."[14]

Posljednji premještaj

Dogovarajući s Hinkom termine duhovnih vježbi za svoje sestre, poglavarica Provincije Presvetih Srca Isusa i Marije Družbe sestara Služavki maloga Isusa, s. Lidija Tomić, 2. prosinca 1987. piše mu: "Vama želimo i molimo za dobro zdravlje, jer ne znamo kada će koga Gospodin pozvati. Svi smo hodočasnici prema Očevu Domu."[15] Pišući ove gotovo proročanske riječi, sestra zasigurno nije ni slutila da će Hinko samo godinu dana kasnije uistinu završiti svoj hodočasnički put na ovoj zemlji. No, pođimo redom.

Dana 14. rujna 1988. provincijal Marinko Zadro potpisao je asignaciju kojom Hinka iz dubrovačkoga samostana premješta u samostan Kraljice Svete Krunice na zagrebačkom Borongaju.[16] Objašnjavajući premještanje iz Du-

[12] Fr. Hinko Kraljević fr. Marinku Zadri, Dubrovnik, 10. III. 1986., HK, kutija 1, svezak 4.

[13] Usp. KRALJEVIĆ, Hinko, *Izvještaj promicatelja o svojemu radu za zvanja*, neposlani izvješta bez datuma, str. 5, HK, kutija 1, svezak 4.

[14] S. Slavka Sente fr. Hinku Kraljeviću, Vatikan, 8. XI. 1985., HK, kutija 1, svezak 4.

[15] S. Lidija Tomić fr. Hinku Kraljeviću, Zagreb, 2. XII. 1987., HK, kutija 1, svezak 5.

[16] Usp. Fr. Marinko Zadro fr. Hinku Kraljeviću, asignacija, Zagreb, 14. IX. 1988., HK, kutija 1, svezak 1.

brovnika, Zadro piše da je Hinko po dolasku u Zagreb "trebao biti sasvim na raspolaganju Provinciji za dužnosti duhovnog karaktera, te svima onima koji ga za nešto zamole."[17] Točno dva mjeseca nakon što ga je premjestio u Zagreb, isti provincijal postavio ga je 14. studenoga supriorom zagrebačkoga samostana.[18] Na toj dužnosti Hinko je ostao do smrti, koja je uslijedila samo mjesec dana nakon imenovanja.

Prisjećajući se tragičnoga dana kada je Hinko nastradao u prometnoj nesreći, provincijal Zadro piše: "Prije osam dana, u nedjelju 11. prosinca oko 17 sati, kada je mrak već bio dobrano pao, iz svoje sobe u zagrebačkom samostanu pogledao sam kroz prozor prema Hinkovoj sobi. U njoj nije bilo svjetla, a to je značilo da nije bilo ni njega. Bilo mi je čudno. Kao da sam nešto slutio. Međutim – obično to u životu biva tako – prešao sam preko toga misleći: doći će Hinko i vidjet ćemo se! Nastavio sam večer uobičajenim poslovima koji su me čekali, smetnuvši s uma mrak koji je vladao u Hinkovoj sobi. Ali samo četiri sata kasnije 'pod hitno' su me tražili. Hitno najčešće nije radi dobra. Ovaj put to sigurno nije bilo."[19]

Naime, 11. prosinca 1988. Hinko se iz Desinića vraćao u samostan. Dok je oko 19 sati prelazio cestu na zagrebačkom Šubićevcu, udario ga je auto te je bio prevezen u traumatološku kliniku. Ondje je tri dana kasnije, 14. prosinca, podlegao posljedicama prometne nesreće. Točno tri mjeseca nakon što je asigniran u Zagreb, Hinko se preselio u vječnost. Ispraćen od brojne rodbine, prijatelja, vjernika, braće dominikanaca, svećenika i časnih sestara pokopan je 19. prosinca u dominikanskom grobu na Mirogoju. Od zaslužnog pokojnika pred mrtvačnicom se oprostio njegov provincijal i iskreni prijatelj fr. Marinko Zadro, a nad grobom su govorili fr. Ljudevit Jeđud, Jakica Brizić, novak fr. Anastasio Petrić u ime dominikanskih novaka, don Ilija Drmić u ime Mostarske biskupije te fra Jozo Pejić u ime hercegovačkih franjevaca. Nakon sprovoda misu zadušnicu predvodio je provincijal fr. Marinko Zadro, a prigodnu propovijed održao je prior zagrebačkoga samostana fr. Ivica Tomljenović.[20]

[17] ZADRO, M., O. *Hinko Kraljević...*, str. 31.

[18] Usp. Fr. Marinko Zadro fr. Hinku Kraljeviću, imenovanje supriorom zagrebačkoga samostana, Zagreb, 14. XI. 1988., HK, kutija 1, svezak 1.

[19] ZADRO, M., *O. Hinko Kraljević...*, str. 31.

[20] Usp. †*O. Hinko Kraljević dominikanac*, u: *Crkva u malom*, X (1989) 1, str. 25.

Zaključak

Promatrano očima današnjeg užurbanog čovjeka, dvadeset godina velik je vremenski period. Raspon od dva desetljeća dovoljan je da u njega stane jedan svjetski rat ili pauza između dva takva rata. Kroz dvadeset godina na povijesnoj pozornici čovječanstva izmijene se lica brojnih diktatora, političara, svetaca, glumaca, umjetnika i običnih smrtnika. U ovom užurbanom svijetu dva su desetljeća sasvim dovoljna da se nekoga zaboravi. Pa ipak, Hinko ni nakon dvadeset godina nije zaboravljen. Dapače, dva desetljeća nakon smrti on ponovno stoji pred nama kao redovnik koji je proputovao čitavu Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu naviještajući radosnu vijest. Neumorno je misionario, propovijedao, održavao duhovne vježbe i obnove te promicao duhovna zvanja. Kao redovnik odlikovao se poslušnoću prema starješinama i raspoloživošću za potrebe Provincije. Vršeći razne pastoralne, odgojne, administrativne i upravne službe, prošao je dominikanske samostane u Zagrebu (Borongaj), Bolu na Braču, Gružu, Dubrovniku i Klopču. Iskreno je ljubio svoj Red i Hrvatsku dominikansku provinciju te svu svoju subraću. U svakom dominikanskom samostanu osjećao se kod kuće. Predano i požrtvovno obavljao je povjerene mu službe nastojeći uvijek ljubiti više i dati više. Svjestan svojih ljudskih slabosti i nedostataka, još od mladih dana nerijetko je bio sam svoj tužitelj i sudac. Nije zatvarao oči pred svojim grijesima i propustima, ali nije ni zdvajao pred milosrđem Božjim. Čitavoga života Hinko je tražio Krista i donosio ga drugima. U tom duhu, sažimajući njegov život i poruku nama danas, završavam ovo izlaganje riječima koje je sam Hinko zapisao u svoj *Dnevnik* 4. veljače 1964.: "Gledajmo Isusa u sebi i oko sebe: u događajima, kušnjama i radostima koje On šalje, u vremenitim milostima. – Gledajte i naučite zahvaljivati Mu. Zahvalnost izaziva potope milosti."[21]

[21] KRALJEVIĆ, H., *Dnevnik I*, dne 4. II. 1964.

Carole MACRURY*

haiku&tanke

ljetno sunce
istinske boje
crnog konjaša

vrući pločnik
mrav vuče mrtvog mrava
kući

podnevni drijemež
krešendo mlažnjaka
i komarac

na vršku
najvišeg vrha lista
paukove nožice... ispituju

spušteni zastor
sjena komarca lepršа
s grane na granu

nebo bez oblaka
poljski konji dižu
val prašine

mirna noć...
nožice muhe golicaju
me iz sna

napola u snu –
ritam kiše koja
odustaje

mirna ispaša –
u konjskom oku
razgovor

suhi vjetar
maslačci uz cestu
stresaju prašinu

mirna večer
pčele zvrndaju
kroz lavandu

s nosom duboko
u mirisu božura
pčela i ja

jorgovan u cvatu –
pčele se sudaraju
s pčelama

suhi sumrak
prolazi mačja
tajnovitost

* Autorica je poznata haiku pjesnikinja u SAD-u i svijetu. Živi u Point Robertsu, Washington, i aktivni je član umjetničkih društava s obje strane američko-kanadske granice. Njeni radovi, haiku i tanke, objavljeni su u mnoštvu američkih i međunarodnih časopisa. Bavi se i slobodnim stihom te fotografijom. Zbirka *U društvu vrana - Haiku i tanke između plime i osike – In the Company of Crows – HAIKU and TANKA Between the Tides* (izd. Cathy Drinkwater Better; Black Cat Press, Eldersburg, Maryland SAD, 2008.), koju je oslikao poznati rumunjski slikar i haikuist Ion Codrescu, pobudila je velik interes međunarodne haiku zajednice i izvrsne kritike.

poslije ponoći –
idi spavati mjeseče
... tako da mogu

na kolibi –
prošlogodišnji komarci
na zidu spavaonice

lipanjsko vjenčanje
paukova svila
između bijelih ruža

ova muha, također
uzima predah
u ruži

60-i rođendan
ptica zvižduče
iz živice

sjeti se kad smo
brali zelene šljive
mladi i nestrpljivi
nikad nismo čekali
dozrijevanje

ljeskanje vrućine
na vršku trstike
crveni konjic

crveni strijelac –
i dok se odmara, krila
otvara i zatvara

gotovo sumrak –
vrapci u nebu
love mušice

ružičasta zora
galebi se jate
na krmi broda

kovrča vala
jesmo li se tu sreli tog ljeta –
ti, jašuć krijestu
ja, dižuć se iz pjene
prozirnog zelenog mora

strana oceana –
moje suze blijede
u beznačajnost

na kljunu galeba
krvavo-crvena točka
moj grijeh
tako dugo skrivan
postao je bezimen

povlači se osika
t'ai chi majstor veli
sve je u ravnoteži

kasno ljeto
leptirova krila lepršaju
nešto sporije

stari ribar
blago ulazi u tvoj zadnji čas
poput meduze
koja u prozirnoj smrti
zrcali boju pijeska

Preveo Tomislav Maretić

Mladen JURČIĆ

Sumrak čuvstvenosti

Sve doista važno, lijepo, pa i vječno u sebi čovjek spoznaje, stječe, njeguje, izražava, upotrebljava pomoću onog u biti zauvijek neodredljivoga, neuhvatljivoga, nespoznatljivoga, ali nepobitnoga spleta čuvstava koje u nedostatku bolje riječi zovemo senzibilitetom, značajkom bića koja nam omogućava bitnu primljivost, osjetljivost za ono što je lijepo, stvaralačko i vjerno. To što zovemo senzibilitetom preduboko je u našoj ionako premalo istraženoj nutrini da bi se psihološki raščlanilo, pa možda nije čudno da za tu našu vrlo važnu značajku sve ovo vrijeme nije uspostavljen odgovarajući naziv. No zahvaljujući poticajima onoga što zovemo senzibilitetom započinjemo, a i razvijamo, sve uistinu značajno – veliki stvaralački zamasi, a i začudni čovjekovi pothvati počinju dubokom, nijemom i neraščlanjivom, čuvstvenom „senzibiliziranošću", osjetljivošću i primljivošću za nešto, od krasote krajolika, preko duboke ljubavi, do ljepote i vrijednosti neke ideje koja nas opsjeda, pa odatle potječu ne samo velike ljubavi i značajni pothvati, nego i sva besmrtna umjetnička djela. Zametak začudnih postignuća često je u neuhvatljivim, ali vrlo čuvstvenim „malenkostima" koje, zahvaljujući našoj nadahnjujućoj osjetljivosti za nešto, duboko u nama pokrenu tajni postupak koji dovodi do neočekivanih rezultata, a taj je tajanstveni, u biti neobjašnjivi postupak često potaknut tek promatranjem nostalgičnoga sunčeva zalaska, snažnim doživljavanjem izvanredno suptilnoga umjetničkoga djela, čijem ozračju ili tonovima iznenada odgovaramo cijelim bićem, ili možda naprosto opažanjem igre svjetla na starom zidu neke atmosferične crkve.

Široka primljivost u nama, čije se evokativne, plodne dubine često uzgibaju pri pogledu na preljeve krajolika, na čudno snoliku sliku, ili čak na nečiji dobačeni pogled ili osmijeh, temelj je iz kojega se poslije razvijaju najrazrađenije umjetničke težnje, vjerske spoznaje ili žar ljubavi, ukratko sve vrijedno što nas sačinjava, iako toga temelja možda nismo ni svjesni.

Veliki književnik Marcel Proust iz evokativnosti šalice čaja ili iznenadnoga pogleda na tri zvonika u krajoliku izveo je ne samo velik dio svoje široke i plodne estetike, nego i ono što je za njega bilo bitno životno, egzistencijalno – spasonosnu nadu u ostvarenje svojih književnih težnji, pa i u cijelu smislenu budućnost, kako vlastitu, tako i u smislenost ljudskoga postojanja uopće.

Da je senzibilitet, koji tajanstveno, a ipak prijelomno proplamsa iz naoko običnih, no snažno dojmljivih, čuvstvenih slika, uistinu tajni temelj gotovo svega vrijednoga u čovjeku posebno je jasno danas, kad su neprekidno nadiruće ledene idelogije, besmislene, ali imperativne „političke teze", kao i neviđena poplava budalaština i ništetnosti u medijima, ali i u „ozbiljnoj umjetnosti", u većini ljudi zatrle istinsku istančanost senzibiliteta i bitnu primljivost za doista vrijedne umjetničke porive, zbrisale su slojevitu, zahtjevniju umjetnost uopće i stvorile vrstu više manje bezduhovnih, posve površnih mutanata, prostačkih debelokožaca neprimljivih za preljeve ljepote i duhovnosti.

Nevolja je što ta temeljno plodna, čuvstvena osjetljivost, koja počiva negdje u dnu, ne mogu više reći „našega" bića, jer danas je iz mnogih nestala, nego u dnu bića nekih ljudi, u sebi sadrži i preduvjet za osjećaj bilo čega uzvišenoga, pa i božanskoga, nečega važnijega i trajnijega od našega prečesto pustoga svijeta. Tu temeljnu povezanost senzibiliteta i vjerskoga osjećaja izvrsno je uočio upravo Marcel Proust, čarobnjak ljudske unutrašnjosti, koji je upravo senzibilitet učinio glavnim protagonistom cijeloga svog epohalnoga djela. Govoreći o engleskom autoru, estetičaru Johnu Ruskinu, kojemu se duboko divio, smatrajući ga subratom upravo po istančanomu senzibilitetu i nadarenosti kojom je pronalazio poveznice između naoko najmanjih, posve prisnih, ali čuvstvenih poticaja i velikih djela, važnih umjetničkih smjerova, pa čak i povijesnih gibanja, Proust ukazuje na zanimljivu vezu između Ruskinove senzibilizirane istančanosti, dubokog doživljavanja i zadivljujućega tumačenja umjetnosti i duboke religioznosti toga autora. U ulomku eseja o Ruskinu Proust, koji se možda najdublje spustio u ljudsku osjetljivost, ujedno se osvrće na same izvore religioznosti u nekoj osobi, koja mora biti senzibilizirana za smislenost, ljepotu i istančanost vjere, kao što mora biti primljiva i za složene i skladne umjetničke preljeve:

„Zastanimo ovdje", piše on, „kao na pouzdanoj točki, u središtu sile teže Ruskinove estetike. Tim mu je putem vjerski osjećaj usmjeravao estetsko poimanje. Ponajprije, onima koji možda smatraju da je vjerski osjećaj iskvario ono estetsko, da je u umjetničko vrednovanje spomenika, kipova i slika uveo vjerske obzire kojima tu nije mjesto, odgovorit ću da je riječ upravo o suprotnomu. Upravo ono božansko, što je Ruskin nazrijevao duboko u osjećajima koje su u njemu izazivala umjetnička djela, sačinjava ono što je u tim osjećajima bogato i izvorno, pa se njegovu ukusu nametnulo i nije se moglo ublažiti. Vjersko štovanje koje je unio u svoje izražavanje tog osjećaja, njegov strah da taj osjećaj, prilikom prevođenja, podvrgne i najmanjem izobličenju, spriječilo ga je, suprotno onome što se često pretpostavlja, da u svoje dojmove o umjetničkim djelima

ikada uvede bilo kakvu izvještačenost u rasuđivanju, koja bi im bila strana... Kako je Ruskinovo kršćanstvo sačinjavalo samu bit naravi njegova intelekta, morale su mu biti srodne i njegove jednako duboke umjetničke sklonosti." (Marcel Proust, *John Ruskin*)

Štoviše, na Ruskinovu primjeru Proust pokazuje kako se duboki senzibilitet, temeljna primljivost i kultivirana, stvaralačka čuvstvenost koji proistječu iz „kršćanskoga osjećaja", čak na kontinentalnoj, zemljopisnoj razini, daleko široj od puko intimne, čvrsto povezuju kako bi stvorili i samu „kršćansku Europu":

„Tako je mogao prolaziti iz jedne zemlje u drugu", nastavlja Proust, „jer isti duh kojemu se divio dok je promatrao kamenje (crkava, op. prev.) u Pisi, svoj je besmrtni oblik dao i kamenju Chartresa. Nitko kao on nije imao osjećaj jedinstva srednjovjekovne kršćanske umjetnosti, od obala rijeke Somme do obala Arna, pa je stoga u našim srcima ostvario san velikih srednjovjekovnih papa o 'kršćanskoj Europi'... Ne vidimo li posvuda to jedinstvo srednjovjekovne kršćanske umjetnosti, sadržano u perspektivi ulomaka njegovih djela, kad mu mašta francusko kamenje povremeno osvjetljuje čarobnim talijanskim odrazima?" (Marcel Proust, *Isto*)

A na drugom mjestu veliki književnik navodi i ovu Ruskinovu misao: „Sve te lijepe stvari stvorene su kad su srednjovjekovni ljudi *vjerovali* u čisto, radosno i divno učenje kršćanstva."

Danas, kad Ruskinova i Proustova, stvaralačkim senzibilitetom povezana „kršćanska Europa" već odavno ne postoji (jer s teško shvatljivom, blago rečeno malicioznom upornošću odbacuje pridjev „kršćanski"), takvi Proustovi uzleti djeluju vrlo dirljivo i nostalgično. Ali kao što nestaje jedinstveni osjećaj kršćanske Europe, koju je upravo taj osjećaj najbolje povezivao, isto tako, u općoj vulgarizaciji i sirovoj, nasilnoj ideologizaciji nestaje i individualni dublji senzibilitet, ne samo Europljanina, nego čovjeka uopće. Neprestanim izmjenjivanjem nasilno isključivih, blago rečeno ispraznih ideja nastojalo se poboljšati svijet – bilo „rasu", bilo pak „socijalnu pravdu", jednakost, ljudska prava, ili što sve ne – od nacizma, preko komunizma, do suvremenog ljevičarenja i raznih „oslobađanja" u liberalizmu, a uspjelo se samo posve otvrdnuti i gotovo uništiti svaku toplinu i senzibiliziranost za istinske vrijednosti, proustovsko-ruskinovsku „europsku dušu", koja, u biti, proistječe iz kršćanske vjere, izvorno europsku intelektualnu istančanost, a i autentičnu, široko stvaralačku emocionalnost, koju ideologije uvijek prvu zaguše, kao što psihijatri i psiholozi kažu da okrutne zločince – ubojice u prvom redu obilježava posvemašnje pomanjkanje bilo

kakve čuvstvenosti i emocionalnoga odnosa ne samo prema žrtvama, nego prema drugim ljudima i prema svijetu uopće. (Ubojice su, na svoj način, također mikro-ideolozi, jer vrlo često imaju „opravdane" i vrlo „razrađene" razloge za svoje grozne čine.)

A emocionalnost je u temelju svega. Uzroci najdubljih poticaja u čovjeku, ono što određuje njegovu osobu u cjelini (naša nagnuća, sklonosti, stvaralaštvo, konkretne čine, sposobnost za duboke uvide, za ljubav, pa i za ispravno „gledanje" i postupanje), nisu razum, mudrovanje, nečija filozofija, a najmanje pak nasljedovanje iritantno tijesnih, širokom biću uvijek nesnosno ograničavajućih ideologija, nego ono „nešto" najosobnije, tajanstveno i emocionalno, što je, kako primjećuje Proust, istinski temelj i same čovjekove besmrtnosti.

„Osjećao sam da je stanje mog duha bliskije umjetnicima koji su radili na zabatu (crkve u Rouenu, prim. prev.), koji su vjerovali da individualno, ono što je u nekome i u njegovu nagnuću najosobnije, ne umire, nego ostaje u Božjemu pamćenju i uskrsnut će." (Marcel Proust, *John Ruskin*)

Ono najosobnije, kako kaže Proust, čuvstveno najprisnije, pa zato najizvornije i najvažnije u čovjeku, neuhvatljivo, ono što unatoč cjelokupnom začudnom napretku znanosti i psihologije nema čak ni naziva, ali je besmrtno i budi nadu u uskrsnuće, a što vrlo neadekvatno zovemo senzibilitetom, temeljnom čuvstvenom primljivošću, potiče nas na uvide, na to da razmišljamo „svojom glavom", da što učinkovitije upotrebljavamo široki ljudski duh, koji je (ili bi trebao biti) u potpunosti imun na hladnoću i stiješnjenost ideologija. No čovjek rijetko tako razmišlja, pa su doista umni, duhovni ljudi iznimni, a prava samosvojnost i izvornost vrlo su rijetke, jer u stvarnosti nas kao beznadni teret, nadolje, u isprazno sivilo i ništetnost stalno vuku utezi ravnodušnosti, gluposti, većine, ispraznih ideja te, kako Proust kaže, „beskrajnosti, brojeva, ukinuća, ali to nije zato što su one (te izvanjske okolnosti, prim. prev.) toliko snažne, nego zato što moj um nije dovoljno jak". (Marcel Proust, *John Ruskin*)

Ako Proustov um nije bio „dovoljno jak", tko danas još uopće ima potrebni senzibilitet, duhovnu dubinu, primljivost i za, recimo, uranjanje u istančano djelo samoga Prousta, možda najsenzibilnijega novovjekovnoga autora, ili za slike velikih, nadahnjujućih pjesničkih djela, za njihovu glazbu istkanu notama čuvstvenoga zapažanja (i objašnjenja) ljepota i sklada smislenoga svijeta, ili pak za istinsku ljubav, ono trajno najdublje u međusobnu djelovanju dvaju bića, a i za vjeru, za nagovještaje onostranoga, za koje je potrebno imati i te kako snažne i osjetljive unutrašnje receptore. A cjelokupna ta temeljna primljivost preduvjet je za nužno pročišćavanje i jačanje bića, koje je onda općenito u stanju daleko

jasnije i bolje spoznavati, samosvojnije procjenjivati, odlučivati i djelovati na svim životnim područjima. No danas se upravo vrijednosti koje nam vježbaju i izgrađuju duh gase, venu, i to ne stihijski, uslijed nekakve mutne „iskvarenosti" i ravnodušnosti doba, nego, kako se čini, planski, sadistički namjerno i osmišljeno, pomoću vrlo perfidno, sveobuhvatno i uporno nametanih ideoloških imperativa, koji u društvu odlučuju o nečijemu „statusu", dobrobiti i mogućnostima napredovanja uopće, pa zato, nažalost i o razvoju samoga toga društva.

Čini se da je već uništena cijela jedna dragocjena strana ljudskoga senzibiliteta, a teško je predvidjeti što će se u budućnosti dogoditi s čovjekom i onim što smatramo (ili smo smatrali) njegovom unutrašnjošću, s cijelom njegovom nužnom i nezamjenjivom psihičko-čuvstvenom stranom. Senzibilitet se u umjetnosti, primjerice, više ne usredotočuje (a čini se da se više i ne može usredotočiti) na istančane, cijelim bićem proćućene, nadahnjujuće titraje odraza srži stvari, nego posvuda prevladava trenutno, vulgarno ništetno, tržišno, prostački površno i, što je najgore, „ideloški ispravno".

Sve brže izumire ono što su ljudi dosad držali najtrajnije dragocjenim, a površnost, duhovna atrofija i degeneracija, divinizacija efemernih, blago rečeno nebitnih vrijednosti i užitaka poništavaju sva etička i estetička traženja i nalaženja ljudskoga duha, gotovo sve čemu je taj duh težio od drevnih vremena do danas; njegova pročišćavanja, uzdizanja, ekstaze i odiseje (skupo plaćene dubokom, beskompromisnom zauzetošću i žrtvovanjem onih koji su same svoje živote smatrali naprosto putovima do tih visokih ciljeva i gorivom za te ekstaze), najdublji uvidi, duhovni, moralni i vjerski vrhunci, koje su tisućljećima smatrali najvećim postignućima čovječanstva, u naše se vrijeme pretvaraju u promašena, „mentalitetu suvremena čovjeka" tuđa, uzaludna zastranjivanja, pa se i sama misaona osoba osjeća posve nepripadnom, beznadno zastarjelom, uzaludnim, zalutalim izvanzemaljcem, a velikani duhovnosti, koje su, tijekom povijesti ljudske misli, mnogi naraštaji smatrali posebno mudrima, jer bili su uporni i požrtvovni tražitelji, danas više gotovo nikome ništa ne govore, pa je možda samo pitanje vremena kad će mnogi od njih biti posve zaboravljeni.

Najbolja, najvrjednija, iskupljujuća značajka ovog kontroverznoga, kaotičnoga, nesigurnoga, često u najvećoj mjeri depresivnoga svijeta (a i našega često jednako kaotičnoga i ispraznoga postojanja) ljepota je prirode koja tajanstveno odražava, nagoviješta i potvrđuje ljepotu i dubinu našega bića (i postojanje nam, barem u takvim trenucima, obdaruje smislom), a taj tajanstveni, upravo duhovni, stvaralački i ljubavni „naravni" potencijal svijeta oko sebe i u sebi osjećamo (i ponekad čak čudesno ostvarujemo) ponajprije primljivim,

njegovanim i izvježbanim „senzibilitetom", onom „antenom" duboko u nama, kojom žarko odgovaramo dubinskoj i zahtjevnoj ljepoti mogućnosti, pa upravo ta „antena" najdublje note našega duha čini kompatibilnima, na tajanstveni način usklađenima s mističnim odrazima ljepote svijeta. Ako toga nježnoga, ali začudno čvrstoga, bitno primljivoga središta u nama nema, ili ako je izblijedjelo, otvrdnulo, osušilo se i osulo zbog zatupljujućih, izopačenih i izopačujućih „izvanjskih utjecaja", „trendova doba", razočaranja, usamljenosti, ili bilo čega drugoga, onda za nas nema ljepote ni dubine svijeta, umjetnosti, duhovnosti ni prave ljubavi, nego ostajemo besplodni, tvrdokorni, u biti dosadno pusti, tragično nagrizeni efemernošću u besmisleno kaotičnomu i, glede našega postojanja, kratkotrajnomu svijetu.

Upravo izašlo!

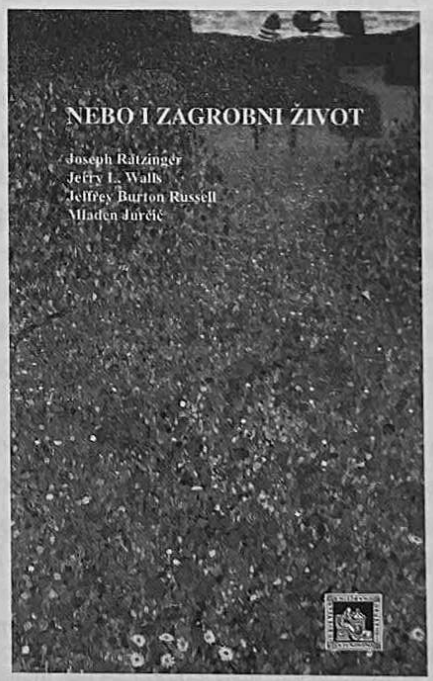

Jozo MRŠIĆ

Ovo je...

ovo je vrijeme
dobro promišljenih parola
pljujem na vrijeme
dobro promišljenih parola

ovo je zemlja
besposlenih ruku
stidim se zemlje
besposlenih ruku

ovo su gradovi
krađa i umorstava
stidim se gradova
krađa i umorstava

ovo je narod koji izumire
plačem za narodom
koji izumire

ovo je vrijeme
moje vrijeme
ova je zemlja
moja zemlja
ovi su gradovi
moji gradovi
ovaj je narod
moj narod
ne dajte da se stidim sebe

Zagreb, 4. lipnja 1968.

Stjepan TOMIĆ

Pregled rađanja sustavne dogmatske misli na hrvatskom jeziku u *Katoličkom listu* (1849. – 1870.) s posebnim osvrtom na polemike o papinoj nezabludivosti[1]

(nastavak III.)

III. Hrvatske reakcije na saborske rasprave o infalibilitetu

1. Uvodna riječ

Mada je papa (1867.) sazvao sabor ne spominjući ni jednom jedinom aluzijom dogmu o nepogrešivosti, ipak se u cijeloj – i to ne samo katoličkoj – javnosti govorilo i pisalo gotovo isključivo o toj temi. Karakteristika pak hrvatskih teoloških reakcija u predsaborsko vrijeme jest da nije objavljena ni jedna ozbiljnija rasprava o mogućim saborskim temama, osim jednoga kraćeg izvoda iz pisma francuskoga biskupa Felixa Dupanloupa, jednog od najpoznatijih antiinfalibilista, koji je pokušao stišati već pomalo užarenu atmosferu i među samim vjernicima. Naime, veli on, među vjernicima kruže listići ili ankete, zahtijeva se potpisivanje peticija da se dogma proglasi smjesta, bez ikakvih rasprava; neki su čak išli tako daleko da su i svojim župnicima priprjećivali ako ne bi potpisali. Takvu propagandu na sva su usta širili *Civiltà cattolica* u Italiji i *Univers* u Francuskoj, odnosno katolički listovi samoproglašeni pravovjernici, koje su redovito uređivali klerici. Čak bih se usudio ustvrditi da je i prije, a pogotovo za vrijeme sabora, episkopat bio izložen snažnom medijskom pritisku "odozdo", pritisku u kojemu su na sve strane letjele teške riječi, od upada u hereze do sluga zloga.

Kao dio Austrije, odnosno njemačkog teološkog područja, hrvatski su biskupi i teolozi uglavnom, osim ponekih dalmatinskih i dvojice bosanskih vikara, bili protiv proglašenja dogme.[2] Na istoj liniji bio je i jedini tadašnji katolički list na hrvatskom jeziku, koji je tek od 1870. godine počeo objavljivati prve ozbiljnije

[1] Magistarski rad iz dogmatske teologije, što ga je autor obranio 2007. godine na zagrebačkom Katoličkom bogoslovnom fakultetu pod mentorskim vodstvom red. prof. dr. sc. Ivana Karlića

[2] O ponašanju pojedinih hrvatskih biskupa na samome saboru u vezi s tom temom usp. disertaciju J. OBERŠKOG *Hrvati prema nepogrješivosti papinoj prigodom vatikanskog sabora 1869/70.*, Križevci 1921., str. 23.

tekstove o nepogrešivosti,[3] i ta će tema praktički biti jedina za koju su se bila nabrusila pera domaćih teologa, i to toliko da je antiinfalibilistička polemika potrajala čak i mjesec i pol dana nakon proglašenja dogme.

2. *Stipićeva polemička apologetika*

Kao prvi javio se župnik Andrija Stipić,[4] za kojega naš čuveni bibličar Janko Oberški reče da je bio jedan od "*najhladnokrvnijih promatrača svoga vremena*".[5] Stipić svoj članak piše u novinarsko-apologetskom stilu, te (sažeto) ovako razmišlja: Otkako je papa sazvao sabor, suvremena *velevlast*, tj. novinstvo, koje sebe smatra ne samo najmudrijim zastupnicima prosvijećenoga svijeta nego i najznačajnijim braniteljima svih suvremenih vrednota, piše kako se u Rimu posluje naveliko: majstori i umjetnici uređuju i ukrašuju kapele i dvorane, različite komisije tajno, ne samo zato što su vezane zakletvom šutnje nego i zato da ne bude nemira i nereda, smišljaju sheme, a svu *"materialnu i duhovnu građu pregledava sam gospodar papa."*[6] Otkako je sabor sazvan najviše huke i buke prouzročiše glasovi da je sve spremno: papa će biti proglašen nepogrešivim.

"Je li se u istinu o tomu radi u Rimu i hoće li na to koncil pristati, to sam Bog znade. Katolik svaki znade što mu je dužnost činiti kad crkva učeća koji članak vjere ustanovi i za vjerovati nalaže: znade bo tko crkvu katoličku vodi u svu istinu, tko nju štiti da u bludnju pasti nemože, pak može na sve prigovore sa sv. Pavlom reći: Scio cui credidi."[7] Stipić potom veli kako mnoštvo novina različitih boja u isto vrijeme naviještaju i propast Crkve, ali i *"strahotu koja prieti od nje i od novih joj dogmah vladarom i državam"*[8], ističući istodobno kako, po mišljenju spomenutih novinara, već odavno sav civilizirani svijet više uopće ne haje ni za papu ni za njegovu Crkvu; no, dodaje on, ipak svi na sva usta, valjda iz opreza i

[3] Od brojnih dužih ili kraćih tekstova o toj temi upozorit ću na samo ove jer su iz pera domaćih autora: A. STIPIĆ: *Misli o nepogrešljivosti papinoj,* ZKL–1870., br. 1, str. 3–4; J. POSILOVIĆ: *Papina nepogrešljivost,* ZKL–1870., br. 4–5, str. 29–30, 35–38; J. STADLER: *Kritika članka "Papina nepogrešljivost" u broju 4. katoličkog lista,* ZKL–1870., br. 7–9, str. 53–54, 68–71, 75–76; F. IVEKOVIĆ: *"Nepogrešljivost papina", kritika istoimene Žerjavićeve knjige,* ZKL–1870., br. 21, 23, 25–26, str. 183–187, 207–211, 232–233, 239–242; J. POSILOVIĆ: *Jeruzalemski koncil i papina nepogrešljivost,* ZKL–1870., br. 22, 24, str.189–191, 216–218; A. STIPIĆ: *Je li papa sam nepogrešljiv?,* ZKL–1870., br. 29, str. 262–264; J. ŽERJAVIĆ: *Causa Honorii papae,* ZKL–1870., br. 31, str. 285–292; J. POSILOVIĆ: *Jošte causa Honorii,* ZKL–1870., br. 33–35, str. 303–306, 311–313, 319–321.

[4] Usp. A. STIPIĆ: *Misli o nepogrešljivosti papinoj,* ZKL–1870.,br. 1., str. 3–4.

[5] Usp. J. OBERŠKI: *Hrvati prema nepogrješivosti papinoj prigodom vatikanskog sabora 1869/70.*, Križevci 1921., str. 67.

[6] A. STIPIĆ: Isto, str. 3.

[7] Usp. Isto.

[8] Usp. Isto.

straha, jer se nikad ne zna kad nebo može zagrmjeti, kukaju i zapomažu kako se lako može dogoditi propast ne samo svijeta i sveopćeg napretka nego čak i cjelokupne civilizacije. Sve zbog nove crkvene dogme.

Istodobno svi se ti novinari grade ili dobrim katolicima ili, najmanje, velikim prijateljima Katoličke Crkve, a tek rijetki priznaju da su protivnici. Stipiću se čini da se možda radi o novinarskoj želji da budu velikim diplomatima, dušobrižnicima i odgojiteljima svih oko sebe, tj. da svojim pisanjem pouče (svojoj) pameti ne samo narod (svoje čitatelje) nego još više i daleko važnije: same vladare zemalja u kojima žive, ali ponajviše od svega želja im je, sve se čini, da svoju (jedinu pravu) pamet "uliju u glave" crkvenih ljudi.

Stipić im podrugljivo dobacuje da katolici, usprkos svem svom tapkanju po *"gustom mraku jezuitizma i ultramontanizma"* lako dokučuju razloge i ciljeve njihove pisanije, napose ove: *"Bog je jedini nepogrešljiv, ludost bi dakle bila bezkrajna vjerovati u nepogrešljivost čovjeka, ma baš on i papa bio. Ako dakle koncil to za dogmu proglasi, nevjerujte"*,[9] pa ih, kao zbunjen, pita o kojemu to bogu oni govore; kojeg to boga štuju priznajući mu nepogrešivost jer je svima onima koji čitaju novine *"poznato da ljudi ovi imadu svaki čas drugoga boga komu se klanjaju. Oni mienjaju bogove kako jim u prilog ide ili kako jim se više plati: danas novac, sutra narodnost; sad je njim bog obćenito mnenje – vox populi vox Dei. Pak bismo se usudili reći da su baš oni koji sebe proglasuju i narivavaju narodom kao nepogrešljive. Nego ako nije pogreška ni ludost vjerovati u njihovu nepogrešljivost, neće valjda veća ludost biti ni vjerovanje u nepogrešljivost pape."*[10]

Briljantno uočavajući dubinske motive djelovanja tih medijskih pojedinaca, Stipić potom nastavlja s teološkom argumentacijom veleći kako je katolicima ne samo dobro poznata istina o nepogrešivosti Crkve sabrane na koncilu nego da je to i članak vjere, ali je isto tako dobro poznato da se ta nepogrešivost odnosi isključivo "*in rebus fidei et moribus*", te da su stoga potpuno isprazne i besmislene sve pisanije o mogućem utjecaju crkvenih dogmi na sve ono što se tiče državnih poslova. Drugim riječima, Stipić implicite priznaje autonomiju vremenina.

Još spominje i poznatu teološku dilemu: je li papa iznad koncila, ili je koncil iznad pape, o kojoj se naveliko raspravljalo npr. u 15. stoljeću i u kojoj je značajnu ulogu imao i Ivan Stojković.[11] No svi su se teolozi složili da *"Crkva nemože biti Isusova bez pape, niti papa bez Crkve. Nadalje, složiše se i u tome da*

[9] Usp. A. STIPIĆ: Isto, str. 3.

[10] Usp. Isto.

[11] Usp. B. DUDA, *U svjetlu Božje riječi*, Zagreb, 2000., str. 165–187.

je papa namjesnik sv. Petra kao što je to sv. Petar bio, te da je papa glava Crkve i središte jedinstva."[12]

Stipić smatra da sada još nitko ne može pouzdano tvrditi da će na koncilu biti proglašena dogma o papinskoj nepogrešivosti, a kako Crkva još nije službeno definirala nauk o nepogrešivosti, ni on sam (Stipić) ne može ga iznositi kao pouzdan, ali može o njemu razmišljati. Put kojim bi se moglo kretati razmišljanje o papinskoj nepogrešivosti treba se temeljiti na nekoliko sljedećih neoborivih (aksioma) pretpostavki.

Prva je: *"Crkva Isusova jest kraljevstvo u kom bi se imala vršiti volja Božja na zemlji kao što se vrši na nebu (...) Utemeljitelj toga kraljevstva nije ga mogao ostaviti bez zaštite, podloga i sredstava, kao što kaže apostol: 'Ut non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae' (Ef 4,14 – Da ne budemo slabašne igračke valova bacane uokolo svakim vjetrom nauke)"*,[13] tj. Krist je onaj koji vodi, štiti i brani Crkvu, brine se za njezino širenje i čuva njezinu nezabludivost.

Druga pretpostavka od koje valja poći jest crkvena povijest, koja nas uči kako je Crkva kroz stoljeća ustanovljivala članke svoje vjere. *"Sve dogme* – veli Stipić – *Crkvom ustanovljene i za vjerovanje pravovjernim naložene stekoše priznanje najvećih učenjakah i veleumovah da čim se prava znanost*[14] *većma širi, tim raste priznanje istinitosti ustanovljenih dogmah ... usuprot njima oni koji su preuzetno proti nauku Crkve ustali i poduzeli reformirati Crkvu i njezin nauk propadoše."*[15]

Kao treće osnovno polazište Stipić spominje nepromjenljivi prirodni zakon: *nullus effectus sine causa* (nema učinka bez uzroka), tj. valja se zapitati tko vrši Kristovo spasenjsko djelo, odnosno vodi Crkvu da ne pada u zablude. Stipić očito aludira na Duha Svetoga, mada ga ne spominje nego tek usputno pripominje kako teolozi prave razliku između inspiracije i nepogrešivosti.

I kao četvrtu polaznu točku Stipić predlaže promišljanje o prirodi, koja kao organizam čuva svoje "proizvode", pa se valja zapitati koji se to organ brine za organizam Crkve, odnosno kojemu je osnovna zadaća briga da ne dođe do krivih naučavanja.

[12] Usp. A. STIPIĆ: Isto, str. 3.

[13] Usp. Isto.

[14] U Stipićevom rječniku imenica „znanost" odnosno sintagma „prava znanost" uvijek se odnosi na ono što mi danas nazivamo katoličkom filozofijom i teologijom, a nikako na prirodne i druge društvene znanosti, op. st.

[15] Usp. A. STIPIĆ: Isto, str. 3.

Pojednostavnjeno rečeno, Stipićev je pristup kristološki, ekleziološki, pneumatološki i, gotovo bi se moglo reći, kozmološki. On sam priznaje da bi volio kad bi netko temeljito promislio eventualnu novu dogmu sa svih tih aspekata i javnosti saopćio rezultate svojih domišljanja. Drugim riječima, u ovom članku Stipić, osim slikanja općega društvenog i medijskog stanja, samo postavlja niz zanimljivih pitanja, koja mu se čine bitnima za pravilno prosuđivanje, mada se njegovo mišljenje i odgovori mogu prilično jasno naslutiti.

3. Posilovićeva antiinfalibilička kompilacija

Juraj Posilović[16] u dva je nastavka,[17] kompilirajući i prevodeći[18], sročio nešto dulju informaciju o papinoj nepogrešivosti stoga što se na koncilu upravo bio pojavio biskupski postulat da se pitanje o nepogrešivosti ne samo uvrsti u saborsku raspravu nego odmah i dogma proglasi,[19] pa je, dakle, bilo vrijeme da i naš jedini katolički list kaže ponešto o tome. Posilović odmah naglašava: *"U samo pitanje nepačamo (se); otci su crkve sabrani, ako im se sbilja to predloži, reći će svoju, a mi ćemo slušati. Dotle ćemo samo razmatrati šta se o tom misli u katoličkom svijetu."*[20]

Posiloviću, čini se, najviše smeta odlučnost nekih da se nepogrešivost proglasi dogmom nekakvom aklamacijom, gotovo ne ispitujući ni teološke ni historijske argumente. Vođe toga neke vrste korteširanja bili su, tvrdi on, isusovci u *Civiltà cattolica*, koji su često brkali pojmove primata i nepogrešivosti, što će činiti i Stadler u svojoj kritici ovoga članka.

Htijući biti objektivan, Posilović najprije iznosi razloge infalibilista, kojima se ponajglavniji razlog za proglašenje dogme o papinoj nepogrešivosti – kako se to onda činilo po novinskim napisima – temeljio na sveopćim napadima na papu, Crkvu i cjelokupan crkveni nauk. Stoga je, smatralo se, u skladu s tra-

[16] Posilović je u to vrijeme jedan od najplodnijih autora teoloških tekstova u *Katoličkom listu*.

[17] Usp. J. POSILOVIĆ: *Papina nepogrešljivost*, ZKL–1870., br. 4–5, str. 29–30, 35–38.

[18] Stadler će njegov tekst i nazvati prijevodom, vjerojatno omaškom uvjetovanom mladenačkim polemičkim žarom, usp. J. STADLER: *Kritika članka "Papina nepogrešljivost"*, ZKL–1870., br. 7, str. 75.

[19] Riječ je bila o dva spisa: jednom memorandumu i drugom postulatu odnosno peticiji, koju je sastavilo dvadesetak saborskih otaca, a završava ovim riječima: *"A sacra oecumenica synodo Vaticana infrascripti patres humillime instanterque flagitant: ut apertis, omnem dubitandi locum excludentibus verbis sancire velit supremam, ideoque ab errore immunem esse Romani Pontificis auctoritatem, quum in rebus fidei et morum ea statuit ac praecipit, quae ab omnibus Christi fidelibus credenda et tenenda, quaeve rejicenda et damnanda sunt"*, usp. ZKL–1870., br. 3, str. 23. U slobodnom prijevodu to bi moglo glasiti: *"Potpisani oci svetog ekumenskog vatikanskog sabora usrdno i najponiznije mole da se riječima jasnim i bez ikakve (moguće) dvojbe proglasi (ozakoni) da rimski prvosvećenik ima najvišu i stoga nepogrešivu vlast kad određuje i poučava u stvarima vjere i morala ono što kršćani treba da vjeruju i drže ili ono što treba da osude i odbace."*

[20] Usp. J. POSILOVIĆ: Isto, str. 29.

dicionalnom crkvenom praksom, najbolji odgovor bilo učvršćenje napadnute glave spomenutom dogmom, čime bi ne samo bili obespredmećeni svi napadi nego i učvršćena vjera naroda.

Kao argumente infalibilisti su ponudili nekoliko, smatralo se, pouzdanih teza: papin primat vlasti i učiteljstva jasno i nedvosmisleno uče i Sveto pismo i Tradicija (od otaca do ekumenskih sabora), a posebno su se na firentinskom saboru i Grci i katolici suglasili da *"sveta Apostolska Stolica i rimski prvosvećenik imaju primat na čitavom svijetu, te da je isti rimski prvosvećenik nasljednik bl. Petra, prvaka apostola, i pravi Kristov zamjenik, glava cijele Crkve, te otac i učitelj svih kršćana; te da je Gospodin naš Isus Krist istom bl. Petru predao puninu vlasti da pase, vodi i upravlja čitavu Crkvu, kao što je sadržano u dokumentima općih sabora i u svetim kanonima."*[21] Također, zdrav razum uči da nitko ne može biti u zajedništvu vjere s Katoličkom Crkvom, ako nije sjedinjen s njezinom glavom.

Razlozi toga otačkog postulata o papinoj nepogrešivosti leže u činjenici da se *"u novije doba još bjesnije i u knjigah i u dnevnicih stalo nanj napadati, ne bi li se puk katolički proti njemu digao, a vatikanski koncil zadržao proglasiti ga. Zato je sada absolutna potreba definirati taj nauk jer se katolički nauk napada argumenti, koje ako nategneš, njimi se niječe sam primat i nepogrešivost crkve. Niječe se i to da je florentinski koncil bio ekumenski. Kad bi tu koncil vatikanski šutio, vjernici bi se smeli glede pravoga nauka, novotari ponieli, pače ovi bi se javno protivili dekretom papinim glede vjere i morala veleći da papa može u tom pogriešiti. Zato čini se da ište javno dobro crkve da koncil vatikanski ponovivši dekret florentinski glede pape razvije ga do nepogrešivosti."*[22] Još jedan snažan argument jest i to *"što nauk o papinoj nepogrešivosti de facto drži sva crkva"*[23], zaključuje tih dvadesetak otaca, za koje *L'Unità cattolica* veli da predstavljaju saborsku većinu jer njihov postulat podržava 400 saborskih otaca.

"Protivni glasi", kako veli Posilović, misle da treba najprije temeljito ispitati povijesno stanje, tj. da li je Crkva *"semper, ubique et ab omnibus"* vjerovala i priznavala papinsku nepogrešivost u dogmatskom naučavanju, jer nikada neka nova dogma ne donosi nikakav novi nauk nego samo utvrđuje već postojeći, te da nju treba dobro lučiti od primata. U tom kontekstu Posilović spominje pismo vlastitom svećenstvu orleanskog nadbiskupa Felixa Dupanloupa, inače

[21] Usp. DENZINGER–HÜNERMAN: *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo 2002., br. 1307.

[22] Usp. J. POSILOVIĆ: Isto, str. 29.

[23] Usp. Isto.

vrlo poznatoga upravo po obranama pape u javnosti. On se, naime, odlučno protivi definiranju nove dogme ne samo zato što vremena nisu prikladna za to (dogma bi mogla imati možda čak i suprotan učinak), nego i zbog toga što postoje i pravi argumenti koji su protivni papinoj nepogrešivosti. Tako veli da o nepogrešivosti nema ništa u Rimskom katekizmu, dapače da o njoj nema riječi ni u crkvenoj tradiciji, ali da ima suprotnih primjera kad je jedan papa (Honorije) pogriješio u nekim dogmatskim stvarima, a drugi ga papa (Lav II.) osudio kao heretika na VI. ekumenskom saboru.

Posilović potom, slijedeći njemačke autore,[24] zapisuje ova četiri argumenta: u povijesti je poznato nekoliko slučajeva kad su pape bili osuđivani zbog hereza (1), a bilo je i takvih koji su bili skidani s vlasti, a sabori na njihovo mjesto stavljali druge (2); nadalje, poznati su i neki slučajevi kad su papine odluke bile zabacivane od sabora, ali i da su ih sami pape povlačili (3), a svojedobno je vladalo mišljenje da papa može biti suđen i osuđen (4). Iz toga se zaključuje da Crkva nije ni od početka ni u sva vremena ni svugdje poznavala ili priznavala papinsku nepogrešivost.

Nadalje, crkvena praksa poznaje i takve slučaje u kojima su Crkva i papa priznavali i prihvaćali zaključke partikularnih sinoda. Osim toga, istaknuto je i to da je papa biskup, te da činom ređenja za biskupa nije stekao taj privilegij (u protivnom bi svi biskupi bili nepogrešivi), a papom nije postao nikakvom posebnom posvetom, nego tek izborom na ispražnjenu stolicu kao zakoniti nasljednik sv. Petra. Nepogrešivost bi se stoga mogla proglasiti jedino kad bi postojala Kristova izričita tvrdnja o Petrovoj nepogrešivosti, a nje nema. Naime, za proglašenje dogme nije dostatno crkveno priznanje, kao što je to i u slučaju primata, jer se tada ne bi moglo govoriti da papa posjeduje primat i nepogrešivost *de iure divino*.

Na kraju Posilović zaključuje da će saborski oci morati cijelu problematiku temeljito prostudirati i tek tada odlučiti, da bi sa svoje strane posvjedočio kako nauk o nepogrešivosti nije poznat ni u zagrebačkoj nadbiskupiji.

U drugom dijelu svoga rada Posilović donosi niz zanimljivosti o istoj problematici, a ovdje ćemo istaći neke dijelove. Tako odmah spočetka spominje kako je na saboru podnesen i drugi postulat – također upućen papi – o definiranju dogme o nepogrešivosti, koji je sastavio bečki kardinal Rauscher i koji su potpisali i neki biskupi iz Hrvatske. Biskupi vele da ih je začudio postupak

[24] U prvom redu Schultea na temelju njegova članka, koji je objavio *Bonner Theologische Literaturblatt*; usp. J. POSILOVIĆ: Isto, str. 29.

podnositelja molbe za proglašenje dogme, kojim zahtijevaju da se svaki biskup prije rasprave o toj dogmi najprije pismeno izjasni kakvo mišljenje zastupa, jer za nešto takvo nema nikakvih razloga. Naime, *"prošla su vremena kad su gdjekoji katolici znali prava apostolske stolice metati u dvojbu. Neima ga tko ne bi znao da kao što tielo bez glave ne bi bilo no truplo, tako se ni koncil, imajući zastupati svu crkvu, ne bi držati mogao bez nasljednika sv. Petra; svi takodjer slušaju spremnim srcem zapoviedi sv. stolice. Osim toga što viernici imaju ob autoritetu sv. stolice držati, to je izrekao tridentinski koncil, a takodjer i florentinski, čiji se dekret glede toga u cielosti i pojedinostih ima tim svetije držati čim je uglavljen suglasjem latinske i grčke crkve ... K tomu ima u ovo zlo vrieme crkva biti bojak nov i od vjekovah nečuven proti onim koji se dižu na religiju kanda je izmišljotina po rod čovječanski pogubna, tako da se ne čini ni najmanje sgodno pukom katoličkim, koje odasvud tolika kovarstva u napast vode, veće stvari nametati negli naložiše oci tridentinski ... Neima dvojbe da su svi Kristovi viernici dužni pravu poslušnost odlukam apostolske stolice; osim toga uče učenici i pobožni muževi da je nepobojno (irrefragibilia esse – čemu ne može biti odpora) ono što vrhovni svećenik (summus pontifex) glede vjere i morala sa stolice govoreć uglavi (ex cathedra) i bez svakoga suglasja crkavah ... Sasvim tiem ne smije se zamučati da ima ništa ne manje velikih i važnih težkoćah potičućih iz izrekah i činah otacah crkve iz prvih (genuina) historičkih dokaznicah i iz samoga nauka crkve koje, ako se ne bi podpunoma uklonile, ne bi nikako moglo biti da se nauk, koj se preporuča onim pismom, predloži puku kršćanskomu kano nauk od Boga objavljen ... Osim toga znamo iz svakdanjeg iskustva da bi ona definicija, kakova se traži neprijateljem religije dala oružje da stvar katoličku učine mrzku i pred boljimi muževi. Takodjer smo sjegurni da bi ta stvar u Europi, barem u naših krajevih, vladam mogla biti uzrok ili izlika da navale na ona prava crkve koja su još preostala ... (i stoga) molimo da izvoliš narediti da se onaj nauk, komu se traži sankcija, koncilu ekumenskom ne predlaže na pretresanje."*[25]

Protiv postulata infalibilista ustao je u to vrijeme i najčuveniji katolički povjesničar Ignaz Döllinger iz Münchena, koji se žestoko oborio na sve argumente infalibilista tvrdeći da se kani proglasiti dogmom nešto *"čega dosada nitko sbilja vjerovao nije"*, odnosno ako je i držano bilo je *de fide humana* (po vlastitom uvjerenju), a ne *de fide divina* (po objavi).

Döllinger svoju kritiku također sažima u četiri točke: ograničavanje nepogrešivosti samo na dekrete upućene svim vjernicima (1); nije točno da se o papinim spisima nije raspravljalo (2); netočno je također da su na II. lionskom saboru Grci i Latini prihvatili *"da se razpre vjere imaju odlučiti po sudu papinu"* (3); dekret sabora sjedinjenja u Firenci bio je okrnjen (4).[26]

I Döllinger, naravno, spominje pape Vigilija i Honorija, kao i činjenicu da su stariji teolozi, npr. kardinal Bellarmin, svoje teze (ponajviše o primatu) potkrepljivali citatima iz izmišljenih spisa sv. Izidora odnosno sv. Ćirila. Međutim, Döllinger se ipak najviše i najžešće obrušio na firentinski sabor tvrdeći kako i u tekstovima s toga sabora ima dosta falsifikata, te da se citati o papinom primatu vade iz konteksta. Napose mu je neprihvatljiva činjenica što se zaboravlja kako je taj sabor *ujedinjenja* bio zapravo neprirodna trgovina, u kojoj su Grci, pritisnuti Turcima[27] sa svih strana, htjeli – ne htjeli morali pristajati na umalo sve rimske zahtjeve. Osim toga, mnogi osporavaju i legitimitet katoličkim predstavnicima. Naime, *"ne dodje na tu sinodu ni devet desetinah svega tadašnjega katoličkog svieta jer je držahu prema bazilejskoj nezakonitom i jer znadiahu da se ondje za najnuždniju stvar, za reformu crkve, neće učiniti ništa. Tako Eugen IV. jedva sastavi do 50 talijanskih biskupah, k tomu njeke iz Burgundije i Provence i koju dvojicu iz Španjolske – svega skupa podpisaše samo 62 biskupa. Grčki prelati sa svojim carem u nevolji skrajnjoj dodjoše onamo jer im se obećavalo novca, brodovah i vojske; osim toga je papa obećao snositi troškove njihova boravka. Kad ne htjedoše popustiti, uzkrati im papa podporu, tako da oni od glada i od cara natjerani podpisaše nješta što kašnje skoro sve opozvaše. Sud Grka Amyrutiusa biaše tada općenit u Grkah: 'Zar će, veli, sbilja tko držati onu sinodu ekumenskom koja je vjeroizpoviedi novcem kupovala, koja je načinom simonističkim samo tako mogla prodrieti sa svojimi odlukami, što je davala izgled na pomoć novčanu i vojnu?' U Francezskoj se je prije revolucije ta sinoda zabacivala kano neprava; to je izjavio na koncilu tridentskom kardinal Guise bez ikakova prigovora.'"*[28]

Posilović na kraju zaključuje kako je naširoko donio Döllingerovu kritiku zato da se vide sve poteškoće koje se nalaze pred pristašama papine nepogrešivosti. Budući da je u to vrijeme već i Zagreb bio u teološkom smislu podijeljen grad, ta prilično pojednostavnjena kritika morala je izazvati reakciju,

[25] Usp. J. POSILOVIĆ: Isto, str. 35–36.

[26] Naime, u to se vrijeme obično citirao samo prvi dio dekreta: *"Deffinimus Sanctam Apostolicam Sedem ... plenam potestatem traditam esse"*, a u citiranju se ispuštao nastavak: *"iuxta eum modum quo et in gestis et in sacris canonibus oecumenicorum conciliorum continetur". Papa i kardinali htjeli su umjesto toga nastavka da bude proglašeno "iuxta dicta sanctorum"* (sc. patrum), što su Grci odbili tvrdeći da nije dobro izvoditi ničiji primat i prednost iz nečijih (otačkih) ljubaznih komplimenata. Usp. J. POSILOVIĆ: Isto, str. 35–36.

[27] Bizantsko carstvo u to vrijeme sastojalo se samo od Carigrada i najuže okolice, a grad će pasti Turcima u ruke samo četiri godine nakon firentinskog sabora (1449), tj. 1453. godine.

[28] Usp. J. POSILOVIĆ: Isto, str. 37–38.

ali začudo nije reagirao najupućeniji – Antun Kržan – nego u tom trenutku najmlađi i najnepoznatiji – Josip Stadler.

4. Stadlerova vjeroispovijest u buduću dogmu

Josip Stadler tek se prije nekoliko mjeseci (1869.) vratio iz Rima kao mladi (27) doktor teologije, što se osjeća i u njegovom pisanju. Valja istaći njegovu hrabrost da se kao mladac i teološki anonimus[29] upusti u polemiku s uglednim profesorom.[30] S jedne strane zadojen isusovačkom (neo)skolastičkom argumentacijom, koja se ponekad služila i vještim sofizmima, što će mu biti prigovoreno, s druge pak doslovce prepun vjere, što je bila najvažnija osobina svih zagovaratelja nepogrešivosti, u apsolutnu istinitost (*de fide divina*) dogme, Stadler će ponuditi drugačiji pogled na spomenute probleme, ali će u duhu svoga vremena, kako su to uostalom činili ne samo poneki od njegovih učitelja i sumišljenika nego i po koji saborski otac, one koji ne misle kao on/oni okvalificirati umalo hereticima.

Usprkos određenim stilskim nespretnostima, Stadlerov diskurs teče prilično logično i temeljito: sustavno se osvrće točku po točku najprije na Schulteove, a onda i na Döllingerove prigovore. Istina, po nekim se elementima ipak vidi da mu se argumentacija ponekad oslanja više na osobnu vjeru u apsolutnu istinost onoga što tek nastoji znanstveno dokazati negoli na zaključke izvedene iz pozitivnih činjenica. Upravo stoga – zbog mladosti, zanesenosti i ponekih sofizama – netko iz *Katoličkoga lista*, potpisujući se kao "urednik" uz njegovu *Kritiku članka 'Papina nepogrešivost' u broju 4. katoličkoga lista*, nekorektno – rekli bismo danas – domeće svoje, katkad, podrugljive komentare.

O papinoj se nepogrešivosti danas čuje jedno, a sutra drugo, započinje Stadler svoj osvrt, *"ali, ti katolički liste, ne ču li ti kako se i drugi o tom glasi razlegaju? Čuo si bez dvojbe!"*

"Čuo," odgovara urednik u fusnoti.[31]

"Nu ti znadeš što je dužnost nepristrana muža: kako jednu tako i drugu posluhnuti stranu. Ti me već razumiješ."

[29] U to je vrijeme bio tek treći, odnosno posljednji po rangu prefekt studija u sjemeništu.

[30] Posilović, koji je bio devet godina stariji od Stadlera, u to vrijeme na Bogoslovnom fakultetu predaje Opću hermeneutiku, Introdukciju i egzegezu u novozavjetne knjige, te Kanonsko pravo, dok će Stadler tek u lipnju te godine dobiti dekret da postane katehetom pa će umjesto Franje Kellnera predavati Vjeronauk na gimnaziji, a u listopadu još i Filozofiju umjesto Feliksa Suka.

[31] Usp. J. STADLER: *Kritika članka 'Papina nepogrešivost' u broju 4. katoličkog lista*, ZKL–1870., br. 7–9, str. 52–54, 68–71, 75–76. Ovdje: str. 52.

"Razumim i strpljiv sam", opet progovara urednik u fusnoti.[32]

"Ti sigurno očekivaš da ću ravnim putem udariti, te za papinu nepogrešivost razloge navesti, nu tomu nije tako. I sam sam bio namislio tako, al šta ćeš, kad sredstavah nije. Dobra što napisati i mnogo vremena i dobrih vrielah, a i drugih stvari zahtieva: e a toga svega sad u mene nije. Ali molim da mi nitko bar toga ne brani da s daleka o toj stvari štagod reknem. (Naime), iz katoličkoga se lista dosta vidi da pisac o papinoj nepogrešivosti proti ovoj mnogimi razlozi vojuje."

"Prosim, ono je samo referat mislih protivne stranke", upozorava urednik.

"Gledat ću dakle ze razloge oboriti da se i sa sgradom tako sbude kako će joj se podlozi dogoditi."

"Mene već strah hvata od toga praskota", sad se već ruga urednik.

"Nu sve to bez ičije uvrede."

"Ne, ne!" opet do(pod)meće urednik.

"Pisca štujem, jako štujem, ali i najbolje stablo običaje po koji zločest plod imati. Ljubav prema istini sve nas neka vodi."

"Amen", urednik dobacuje nakon možda podsmješljivog "mea culpa".[33]

"Protivnici bo drže papinu nepogrešivost za pitanje školsko, pak bi mi s Melchiorom Canom zagrmiti mogli: Non enim numero haec judicantur sed pondere (naime, neka se ovo ne prosuđuje po broju nego po težini)."

"Tako borme i jest", slaže se urednik.

"Deder dakle da te dokaze malko pregledamo i prorešetamo. Što veli kanonista Schulte? 'Budući da je sjegurno da su pape opetovano osudjeni bili porad herezije od generalnih koncilah i pape to priznali.' Zar je to sjegurno? Polagano! Kako je to sjegurno ako se za osobnu nepogrešivost papinu zna samo kano za pitanje školsko? Kako se to dvoje sudara?"

Ovaj put se kritički raspoloženi urednik upušta u pravu logičku igricu:

"Ne vidim zašto se ne bi sudaralo? Za koga je istina sigurna: da su pape pogriešili, za toga to pitanje nije već nikakovo pitanje, prem zna i može u isti čas reći da je drugim druguda još pitanje školsko. Za koga je sigurna pogrešljivost, za njega nepogrešljivost nije pitanje; za koga pak to nije sigurno, nepogrešljivost za njega može biti pitanje ili gotova istina."[34]

"Čemu dakle brane toliki biskupi i toliki učenjaci nepogrešivost papinu ne kano pitanje školsko nego kano istinu objavljenu? Ta toliko već stoljećah učenjaci

[32] Usp. Isto, str. 52.

[33] Usp. Isto.

[34] Usp. Isto, str. 52.

nepogrešivost papinu iz objavljenja božanskoga dokazuju pak nisu o Honorija i druge zapeli, a Schulte o nje zapeo, kod njih se i sustavio."[35]

"Zar mnogi ljudi ne znaju zažmiriti i mimo golemih zaprekah mučke smuknuti, drugi pako ili težkom mukom obaraju zapreke ili priznaju da su neprohodne? Ali neka mirno teče vaše razlaganje", ovaj put će urednik profilozofirati.[36]

I Stadleru je, dakako, jasno da se u biti sve vrti oko pape Honorija I. (625. – 638.) i njegovih pisama o voljama i djelovanjima u Isusu. *"U nas je jedna volja, piše Stadler, a dvojako je dobro, koje ju privlači: jedno je duh naš za višim težeći, drugo pako pokvarena narav si prisvaja. Po tom bi se i dvie volje mogle uztvrditi. A što na to lukavi monothelete? Kao sigurnu stvar predpostavivši da je ta za višim težeća volja volja naravi božanske, počeše nijekati da je u Isusa volja naravi čovječanske. Po njihovom bo mnienju druge volje povrh rečene neima osim one koja se duši suprotstavlja. Nu Isus ne može imati volje duši si suprotstavljajuće. U Isusa je dakle jedna volja. Tako monothelete. A što mišljahu katolici o tom? Neuvidivši odmah njihove prevare mišljahu ili da monothelete niječu da su u Isusa dvie čovječanske sebi protivne volje, ili da tvrde da volja naravi čovječanske onoj božanske nikada protivna biti ne može. Tako je sigurno Honorij stvar shvatio."*[37]

Stadler dalje izlaže kako je carigradski patrijarh Sergije pisao papi da je bolje uopće ne govoriti o dvjema voljama da se ne bi pomislilo da su u Isusu dvije suprotstavljene volje, a papa mu otpisao rekavši da u Isusu čovjeku doista nema dviju suprotstavljenih volja. *"Dopusti mu ipak da je dosta dvie naravi svaka svoje poslujuće uztvrditi, nebudući od potrebe da se dvoje činjenje imenuje, da ne bi, veli, slabiji posumnjali da se i dvie osobe nalaze kad se dvie naravi tvrde. Honorij učaše da je u Isusa narav čovječanska svoje djelujuća; monothelete to nijekahu hoteći tim odstraniti propoviedanje dvajuh činjenjah. Tih spletakah nije Honorij poznavao. Pak što se sbude? Zabrana propoviedanja dviju voljah i dvaju činjenjah bude i proti znanju i proti volji Honorijevoj uzrok da su heretici lahko svoje bludnje širili, a katolici nikako protusloviti nisu mogli. Sada svatko nepristrano neka sudi. Gdje je u svem tom herezija?"* pita se Stadler tvrdeći kako valja čitati Honorijeva pisma jer *"riedki su koji su tako jasno i izvjestno kao on naučali da je u Isusa kako božanska tako i volja čovječanska."*[38]

Honorije nije naučavao nikakvu herezu, ali jest – priznaje i sam Stadler – propustio da je zatre. U tom kontekstu citira i na sve strane spominjanu opasku

[35] Usp. Isto.
[36] Usp. Isto, str. 53.
[37] Usp. Isto.
[38] Usp. Isto.

pape Lava II. (682. – 683.) o Honoriju, da je on *"adversus apostolicam traditionis puritatem perdulliones exstiterant, abeuntes quidem aeterna damnatione mulctati sunt, id est ... Sergius ... cum Honorio, qui flammam haeretici dogmatis non, ut decuit apostolicam auctoritatem incipientem exstinxit sed negligendo confovit"*[39], te veli da se u tom tekstu nigdje ne može pronaći nikakva osuda nikakve Honorijeve hereze nego jedino prijekor zbog nemara.

Prigovor da su sabori skidali pojedine pape sa stolice Stadler, s jedne strane, zaobilazi sofističkim mudrovanjem kako nije moguće postojanje tijela bez glave ni glave bez tijela, te da Crkva ne može papi ni dati ni oduzeti vrhovnu vlast jer ova papama dolazi neposredno od Boga, a kao argument navodi poznate Isusove riječi: *"Tu es Petrus..."*

S druge pak strane argumentira postojećom praksom odnosno upravo na Vatikanskom saboru donesenom odlukom da u slučaju papine smrti koncil mora odmah biti raspušten, te da se nitko osim kardinala ne smije miješati u izbor novoga pape, koji će onda, ako bude smatrao prikladnim, pozvati oce na sabor. Po Stadlerovoj tvrdnji izbor rimskog biskupa *"samo je pogodba da zakonito izabrani od Boga vrhovnu vlast za cieli sviet neposredno zadobije. Izbor dakle za rimskog biskupa na crkvu spada, ali to je neposredno od Boga da su rimsko biskupi vrhovni glavari ciele crkve."*

Ovdje je sam Stadler dopisao fusnotu, koja se temelji na tipičnim skolastičkim sofizmima:

"Ovdje svakoga na to oprezna činim da ne bi pomislio da crkva izabire papu nasljednika bez pape. Već sam rekao da crkve bez pape nema, pak i opet to velim. Premda živa neima, kad se papa izabire, moralno je ipak papa medju izbirači jer su od njega tu vlast dobili i tako da je na nikoga niti ne mogu prenieti."[40]

Budući da je izbor novoga pape u biti samo vanjska formalnost kojom se ispunja uvjet za vrhovnu vlast, kojom će sam Bog obdariti novu glavu Crkve, Stadler na taj način izbjegava onu poznatu problematiku više papa istodobno, kojom je Crkva bila podosta i više puta opterećena.

Naravno, urednik nikako nije mogao ostati ravnodušan na Stadlerovu argumentaciju pa je dopisao vrlo dugačku opasku.[41]

[39] Tekst u prijevodu (otprilike) glasi: *"Protivno čistoći apostolske tradicije pojavile su se zablude (izdaje vjere), koje su doduše nestale osuđene vječnim prokletstvom, to jest ... Sergije ... s Honorijem, koji nije učinio da se ugasi (ta) heretička dogmatska vatra, kako je dolikovalo da to započne apostolski autoritet nego ju je nemarom potpomogao."*
[40] Isto, str. 54.
[41] Urednikova opaska (skraćeno) glasi: *„Ona vaša opazka pod tekstom, kako i vas nauk jest živ znak vaše spekulativne škole, a drugčije izreka za me barem strahovito čudna. Po vašu moralo bi se valjda iz metafi-*

U drugom nastavku[42] u duhu tadašnje već razvijene teologije infalibiliteta, Stadler tvrdi kako *"svi mi znamo da pape običaju odluke svoje na crkveni sabor poslati, ali nitko s uma baciti nesmije da to biva zato da se biskupi odluče hoće li ili neće uz odluke pristati, nego zato da se te odluke podkriepe".*[43] Tvrdnja je bila toliko izazovna da mu je uredništvo[44] odmah u fusnoti prigovorilo da su onda i sabori i sve rasprave potpuno suvišni jer ne može niži autoritet *"podkriepljivati"* viši. Stadler je za tu tvrdnju naveo dva argumenta, odnosno pisma pape Celestina I. (422. – 432.) Efeškom (431.) i Lava I. Velikog (440. – 461.) Kalcedonskom (451.) saboru. Papa Celestin, veli Stadler, *"zapovijeda saboru da mu se odluke oživotvore, a ne da mu se pretresu"*, te citira onaj poznati otački usklik nakon čitanja Leonova pisma: *"Anathema ei qui non ita credit. Petrus per Leonem locutus est. Qui non consentit epistolae sanctissimi episcopi Leonis, haereticus est!"*[45] Pa iako su kalcedonski oci svejedno raspravljali o papinom pismu, Stadler ipak izvlači zaključak da biskupima nije dopušteno raspravljanje o papinim odlukama *"nego jim se odluke predlažu da ove reći izvanjski autoritet zadobiju. Jer premda su pape nepogrešivi, nepogrešivost ta nije na način objavljenja nego na način rukovodstva, tj. neobjavljuje Duh sveti niti papi niti saboru niti crkvi razpršenoj istinah, nego je tako rukovodi da ne mogu, naučajuć sve katolike, u bludnju upasti. Pak baš s toga što jim Duh sveti toga neobjavljuje, od potrebe su i čovječanska sredstva da se do istine dojde. Odatle se izvadja da su crkveni sabori od potrebe, premda je i sam papa nepogrešiv. Osim toga je od velike koristi da se kadkad kako puku katoličkomu tako i protivniku katoličke crkve istine naše vjere većim sjajem pred oči stave; to pako osobito onda biva kada s papom i svi biskupi u suglasju svietu istinu očituju. Sasvim tim dade se protumačiti kako su biskupi pravi sudci. Jer ko što u civilnoj državi manji sudci u pravom smislu sude, premda su od većih tako zavisni da jim se može osuda i zabaciti, isto tako i biskupi u pravom smislu svoj sud izriču, ali tako da jim papa sud i nevaljanim proglasiti smije."*[46]

Takav pomalo neobičan stav, dakako, izazvao je urednikovu podrugljivu opasku: *"Tko bi ipak znao zašto pretresoše Leonov list? Morda prvašnja izreka nije bila skupna? Ako je to tako tvrdo izrečeno na saboru, čemu onda nova definicija? Ako su 'irreformabilia iudicia' nepogrešljiva sudca, što će tu sva ljudska mudrost? ... Konsekvencija iz ovoga razbija vaše umovanje."*[47]

U polemičkom žaru i želji da dokaže kako papa ne samo da nije nikada osuđen nego da i ne može biti osuđen, Stadler se zalijeće i u logičko bespuće kad, u svojoj fusnoti, veli da je *"druga stvar sam biti heretikom, a druga cieli sviet katolički hereziji naučiti. Protivnici bi morali dokazati da je koji papa, naučajuć cielu crkvu in rebus fidei et morum, pogriešio. E, oni ostaviše ovo polje na kojem se baš boj i bije, sitnozorom u ruke, pak gledaj, pak se nalukavaj ne bi li koji prašak u drugoj stvari opazili; naime, u onoj stvari gdje se pita da li je moguće da sam papa heretikom bude. Ob ovoj se stvari ja neću da pravdam, ali o prvoj iz puna osvjedočenja tvrdim da je papa nepogrešiv."*[48] Naime, sve se čini da se Stadler ovdje malo "zaletio" uvodeći novu distinktivnu crtu podosta sumnjive vrijednosti – tj.: uvesti cijelu Crkvu u herezu, odnosno biti osobno heretikom. Nejasno je, npr., u koja se od tih dvaju kola logički može smjestiti Honorijevo pismo, u kojemu, dakle, nema neispravnog nauka, ali s njim ipak ima problema jer su poslije saborski oci to pismo i Honorijevu cijelu akciju prosudili kao neprimjerenu.

Polemički žar bijaše tako snažno zahvatio Stadlera da je počeo zamjenjivati pojmove primata i nepogrešivosti i (posredno) tvrditi da argumenti za primat

zike dokazivati je li koji događaj u historiji bio, ne bio ili ovako a ne onako bio. Prepuštam pravdu veliku sbog Honorija i njegova nauka; spominjem faktum da je njegovo držanje 6. općeniti koncil carigradski odsudio i naslednik njegov Leo II. potvrdjujuć odluke toga sabora spomenuo Honorija i odsudio ga oštrom, prem ublaženom izrekom. Spominju tu odsudu još druga saborska, papinska i carska pisma. Zagovornici ne znadu šta van iz tamnoga njegova pisma izreke natezati na dobar i pravovjeran smisao, a pokle ni to nije dosta drznuše se tija tvrditi (Baronius) da su akta saborska od Grkah spotvorena (mjesto Theodorus zapisali Honorius), a kada i to u ludovjet palo, uzeše doskočicu: duplicem personam, pak vele: odsudjen je Honorij, ne papa. Medjuto meni je dosta što priznanste da je papa bio sudjen i odsudjen. (...) Izbor papin? Preko toga nije tako lahko nikomu proći, niti toliko iznizati koliko spekulaciji kakova je vaša. Ali za vas je povjestnica valjda vaša metafizika i školastika, za nas pako poviestnica povieda da je izbor bivao s prvine kako i svakog drugog biskupa, kašnje čim je bilo kršćanskih carevah i kraljevah dobiše oni važan upliv, kako npr. kod izbornog razdora konačnu odluku. Poslje carevah Karlovićah bivaše izbor pape uz duge, često krvave sukobe stranakah, dok si nije preuzeo tu vlast posve cesar Otto Veliki i sretno postavljao pape. Tekar u polovini jedanaestoga vieka učini odvažan epohu praveći korak Nikola II., tj. naredi sinodalnim (dakle dogovornim) dekretom da papu biraju kardinali tako da se sastanu prije svega kardinali biskupi, da oni zatim pozovu druge kardinale, a najpotle trebalo je još pitati kler i puk. Kašnje na koncu 13. vieka Grgur X., opet u sinodi lionskoj, naredio conclave, pri čemu još i danas negativan votum imaju tri katoličke krune. Sinode izabraše papah i pokle stoji conclave: pizanska Aleksandra V., kardinala Colonnu, ili Martina V. izabiru za papu 23 kardinala i 30 poslanikah sa strane narodah. Zapitam li vas: kad crkva neima papinske vlasti preuzeti i nadnaditi ma samo za čas: gdje biaše pravi papa dok je na njegovoj stolici sjedio i često sjedio krivi? Vi ćete odgovoriti iz svoje metafizike: Fuit mortalis et regebat moralis modo, a ja bih dodao: in regno possibilitatis. Na primjer, poslije Klementa IV. bila je vacantia tri godine: kud papa? In regno possibilitatis. Primat, papinska stolica s oblašću vjekuje, stiena vjekuje, s njom vjekuje crkva kad je tu stolicu čovjek onečastio, jedna crkva kad se na nju po dva i po tri čovjeka narinuše (nota mi prevelika, drugi put)", usp. Isto, str. 54.

[42] Usp. Isto, br. 8, str. 68–71.

[43] Usp. Isto, str. 68.

[44] S obzirom na peckave komentare, možda je urednika „zamjenjivao" Franjo Iveković, op. st.

[45] *„Prokletstvo onome (neka je isključen onaj) tko tako ne vjeruje. Petar je govorio po Lavu. Heretik je tko se ne slaže s poslanicom presvetoga biskupa Lava!* Usp. Isto, str. 68.

[46] Usp. Isto.

[47] Usp. Isto, str. 68.

[48] Usp. Isto.

podjednako vrijede i za infalibilitet, što mu je smjesta bilo i prigovoreno.[49] *"Želiš znati tko katolik nije?* – piše Stadler. – *Onaj, odgovor ti s Tertulijanom Irenej daje, koji vjere neima ni občinstva s Petrovom katedrom. A želiš li i to znati tko katolik jest? Onaj, odgovara sveti Hieronym, koji vjeru rimske crkve ima. Gdje neima pristupa nevjeri? U rimskoj crkvi Cyprian će odvratiti. Tko nam pruža istinu naše svete vjere? Sveti Petar u rimskom vrhovnom pastiru, Chrysolog se oglasuje (...) Prestane katolikom biti čim prestane ono vjerovati što vjeruje papa. Nu to je bez nepogrešivosti papine sasvim nemoguće. Što se dakle jošte ustručavaš iz dna srca reći da je papa u istinu nepogrešiv?"*[50] *"(...) Molim da si svatko Origenove rieči dobro zapamti: 'Nec enim adversus petram super quam Christus ecclesiam aedificat, nec adversus ecclesiam portae inferi praevalebunt.' Mislim da nije mogao nepogrešivosti papine jasnije uztvrditi jerbo luči i Petra i crkvu, pak ni ovoj ni onomu nepogrešivosti ne krati. Stoga i bez ikakova dokazivanja odatle zaključujem da je papa nepogrešiv."*[51]

Taj svojevrsni psihološki pritisak o otpadništvu od prave vjere onih koji su sumnjali u papinu nepogrešivost bio je tako velik da su već u lipnju 1870. godine manjinski saborski oci (njih osamdesetak), koji su predstavljali većinu (vjernika), bili na rubu odluke da napuste Rim i sabor te prepuste infalibilistima da odluče kako sami žele.[52] I mada su tada ipak odlučili ostati, u srpnju, uoči glasanja, zbog i subjektivnih i objektivnih razloga, uglavnom su svi napustili Rim izjavljujući gotovo svi da pristaju uz ono što sabor izglasa.

Dodajmo još da će Stadler zaključiti kako je vjera u papinu nepogrešivost *"nauk apoštolski, nauk objavljen, nauk qui semper, qui ubique, qui ab omnibus creditus est (...) Ja vjerujem nepogrešivost papinu fide divina, jer je to istina objavljena, ali ne vjerujem fide catholica jerbo jošte dogma nije! Il vjeruješ da je papa nepogrešiv ili toga ne vjeruješ. Ako ne vjeruješ, nikakove neimaš vjere. Ako li pako vjeruješ, to vjeruješ zato jer je Bog objavio da je i samu papi nepogrešivost podielio, a to je tada vjerovati fide divina."*[53] Ta posljednja tvrdnja bila je ujedno i Stadlerov obračun s prigovorima koje je iznosio Döllinger.

Nemajući nikakvih racionalnih argumenata kojima bi se mogao suprotstaviti nečijoj vjeri, kritičar je samo pripomenuo: *"Lahko je za sve drugo kad je čovjek osvjedočen fide divina. Vi ste sretne vjere čovjek pak ste prije osvjedočen fide divina nego fide catholica"*, usput pripominjući da mu se omakao sofizam u rečenici: *"Ako ne vjeruješ, nikakove neimaš vjere"*[54].

Teologija infalibiliteta – nastojeći sagraditi koliko-toliko logičnu zgradu radi nužno potrebnog razumskog opravdanja dogme, o čemu govori i sam Stadler – nehotično je upala u drugu krajnost, naime u teološko i strukturalno–hijerarhijsko neshvaćanje biskupske uloge u crkvenom životu, što se također dobro vidi iz njegove[55] dosta nespretne, pa čak i neprikladne usporedbe odnosa između pape i biskupa s odnosom između viših i nižih državnih činovnika (sudaca). Razlozi toj nespretnosti svakako nisu ni u kakvoj nedobronamjernosti prema episkopatu, ili u (pre)poniznom odnosu prema pontifikatu, nego više u tome što je, objektivno, dogma o papinoj nepogrešivosti ipak bila u prvom redu utemeljena na vjeri[56] i nadahnuću Duha Svetoga, a ponešto manje na *fides quaerens intellectum*. Naime, protivnici dogme razmišljali su krajnje racionalno i znanstveno, ali im je upravo taj način razmišljanja, koji je objektivno ispravan, vjerojatno i bio glavnom preprekom da dođu do ispravnog zaključka u ovoj situaciji, u kojoj je vjera imala izrazitu prednost pred razumom.

[49] Urednikov prigovor glasi: *"Vi u svem miešate nauk o primatu s naukom nepogrešljivosti, ter što je za jedno dokaz, to je dokaz jednak i za drugo, pače vidi mi se da jednomu i drugomu dajete isti obseg. To jest: vi papinu nepogrešljivost protežete ultra res fidei et morum na ostale stvari primata, upravu i disciplinu, a otaj ultrainfallibilissimus nova je teorija. Barem mora to dosljedno teći iz vašega nauka. (...) Tu mi se vidi nekakav circulus vitiosus. A dala bi se ota stvar ovako logično izreći: Sva crkva nije dužna papu smatrati za jedini izvor iliti oraculum vjere, niti njega sama samcata za nepogrešljiva učitelja, pak zato on ne može svu crkvu u bludnju zavesti tim manje jer je ona nepogrešljiva. Crkva je nepogrešljiva jer je u njoj Petrova stolica nepogrešljiva; a Petrova stolica je nepogrešljiva jer je crkva nepogrešljiva!"*, usp. Isto, str. 69.

[50] Usp. Isto, str. 69.

[51] Usp. Isto.

[52] Usp. *Synopsis animadversionum*, ZKL–1870., br. 24, str. 228.

[53] Usp. Isto, str. 70.

[54] Usp. Isto, str. 70.

[55] On je vjerojatno nije izmislio nego čuo tokom studija od svojih profesora.

[56] Da je ta vjera katkad bila i "vjera", najbolje svjedoči govor što ga je saboru krajnje ozbiljnim riječima držao neki biskup sa Sicilije, koji je kao nepobitan dokaz papine nepogrešivosti ponudio ovu priču: Došao na Siciliju apostol Petar i tu zatekao kršćane i odmah im počeo propovijedati, ali je vjernike zbunio kad im je počeo govoriti o svojoj nepogrešivosti jer oni za to još nisu bili čuli. Budući da su ipak poštivali i svetoga Petra, ali nikako nisu bili sigurni u ispravnost njegove tvrdnje da je nepogrešiv, mudri se sicilski vjernici dosjete te napišu pismo i pošalju ga po specijalnom poslaniku nikome drugom do samoj Blaženoj Djevici Mariji i zapitaju je, naravno, da li je istina ono što Petar tvrdi, da je nepogrešiv. Ona je, kažu, odgovorila da se ipak nekako kao kroz maglu sjeća da je njezin sin tu povlasticu doista dao Petru. Tako su Sicilijanci napokon bili umireni i otada čvrsto vjeruju da je papa nepogrešiv. Nažalost, takvih je primjera u Italiji bilo više. Naime, Marija nije samo uvjeriła nevjerne u Petrovu nepogrešivost nego je čak i sama napisala neka pisma pojedinim kršćanskim zajednicama na Siciliji. Čak su se, u Messini, sačuvala i neka od tih pisama, a jedan je učeni isusovac (Inchover) napisao učenu knjigu u kojoj je dokazao njihovu autentičnost. Šime Balenović još dodaje kako je u *Unità cattolica* čitao to (Marijino) pismo, te da je po svemu slično onome domaćem proizvodu znanom pod imenom *Senji bl. d. Marie* zbog kojeg je duhovni stol zagrebački izdao strogu naredbu da se više nijedna knjiga ne smije tiskati bez njegova odobrenja. Ta dva primjera možda ponajbolje pokazuju razliku između kršćanstva koje je katkad isključivalo razum i oslanjalo se samo na vjeru i kršćanstva koje se možda i previše oslanjalo samo na razum. Usp. ZKL–1870., br. 24, str. 227.

Kao što ćemo vidjeti poslije, iste će prigovore iznijeti i Franjo Iveković protiv Žerjavićeve knjige *Papina nepogrešljivost*, koja je ugledala svjetlo dana sredinom svibnja te godine.

U trećem nastavku svoga članka[57] Stadler se malo dublje pozabavio nekim elementima i krivim shvaćanjima nepogrešivosti, pri čemu je uglavnom više-manje ponavljao ono isto što je rekao u prva dva dijela, dodavši im tek višu dozu zanosa. Jedina je (manja) novost tvrdnja da onaj tko ne priznaje papinu nepogrešivost, ne priznaje ni da je Crkva nepogrešiva,[58] a u ovome su se tada slagali svi. U posljednjih nekoliko pasusa nekoliko je puta spacionirano ispisan njegov usklik: *"Gle i sbilja nepogrešiv nam je papa!"*[59] Budući da na njegov članak više nitko nije htio reagirati, možda i stoga što bi Stadler sljedeći odgovor napisao osjetno temeljitije, a kako je uredništvo u fusnotama njegova članka već pokazalo u čemu se s njim ne slaže, nije nemoguće da su time htjeli tome mladom teologu dati do znanja da se kani toga posla. A možda je to bilo i zato što se ubrzo trebala pojaviti Žerjavićeva knjiga, koju su svi znatiželjno očekivali i koja je, kako se pokazalo, bila daleko pogodniji materijal za obračun s drugomišljenicima.

(*Nastavlja se*)

[57] Usp. Isto, str. 75–76.
[58] Usp. Isto, str. 75.
[59] Usp. Isto, str. 75–76.

Josip Jakov PLANINIĆ

Sestre ptice

Sveti Franjo
propovijeda pticama

- sestre moje ptice
mnogo morate slaviti
svoga Stvoritelja
i ljubiti ga -

i one mu povlađuju
izdužuju vratiće
raširuju krilca

mene obasiplju
suze
kako je tek plakao
sveti Siromašak
potok suza
jer ljubav nije ljubljena
te je obnevidio

i moja je majka
tražeći mojeg oca
u poratnim strahotama
komunizma
u plaču
izgubila vid
razlikovala nije
dan od noći

tek violina
u Debussyjevoj sonati
može li ispričati
naše živote
koji su tekli
u suzama svetog Franje
i naših majki

mogli smo i bolje
nema povratka
ljubit ćemo
i više slaviti
Stvoritelja
mi
sestre ptice

Publika

Odnedavno su mi se počele događati čudne stvari. Primjerice, sinoć sam bio u kazalištu. Kao i svi kulturni ljudi, volim pogledati dobru kazališnu predstavu; vjerujem da u tome nema ničega čudnoga. No, ponekad se čudne stvari događaju baš u predstavama. Ponekad ne gledamo jednu predstavu, već gledamo predstavu o predstavi ili, što se baš sinoć dogodilo, predstavu u predstavi.

Gledao sam *Povratak Filipa Latinovicza*. Glumci su bili dobri, scenografija krasna, o kostimima da i ne govorim. Bobočka je bila odlična. No, u jednom se trenutku sve izmijenilo. U tijek predstave kao da su se umiješale neke izvanjske sile. Filip je počeo plakati u trenutku kada nije to trebao činiti, a Bobočka se počela pohotno smijati u trenutku kada je trebala plakati. Na scenu je stupio Baločanski čije su nogavice već sada bile krvave (a Bobočka je još bila živa i još se pohotno smijala tako da se u jednom trenutku činilo da će se zagrcnuti. Ona više nije mogla stajati na nogama i nastavila se smijati legavši na pod, raskrečivši noge i uhvativši se rukama za trbuh. Filip je sveudilj plakao naslonivši glavu na štafelaj koji je izvukao iza obližnje kulise i nije obraćao pozornost na krvave nogavice Baločanskog.) Baločanski je prišao drvenom šanku (za kojim je u prethodnoj sceni sjedila Bobočka prekriživiši nogu preko noge i pušeći svoju dugačku cigaretu) te je natočio konjak do pola čaše i izmučenim, isprekidanim glasom uzviknuo:

- Ich habe Durst![1]

te je ispio cijeli sadržaj boce odjednom, a onda je posrćući došao do Bobočke koja je i dalje ležala na podu već se više ne smijući, nego grcajući pohotno, sagnuo se i udario joj je pljusku. Ona se malo začudila, ali se brzo pribrala i pokušala je ustati. No, iscrpljena dugotrajnim smijehom, ponovno je pala na pod i tek je posljednjom snagom, odsutna duhom, počela milovati noge Baločanskoga koji je stajao pred njom smrknuta lica. Kada je pod prstima konačno osjetila krv na njegovim nogavicama, uzviknula je:

- Krv! Moja krv!

Filip je za trenutak prestao plakati i obratio je pozornost na ovo dvoje.

[1] *Njem.* Žedan sam.

- Nije to tvoja krv, budalo! - uzviknuo je Baločanski i grubo se izmaknuo izvan domašaja Bobočkinih ruku (srušivši pri tom jedan visoki stolac kod šanka). - To je krv zaklanih ovaca.

- Ovaca?! – upitala je iznenađena Bobočka pridignuvši se na lakat. - Gdje si pronašao ovce, dragi moj? - nastavila je umiljato.

- U *Baladi*,[2] naravno. Pastirica ih je dotjerala na klanje, a ja sam ih klao ponad potoka. Umirale su mirno, a krv je otjecala u potok. Evo potvrda!

Baločanski je petljao po džepu svojega kaputa, a onda je izvadio nekakav papirić. Filip je za vrijeme razgovora već posve prestao plakati (valjda mu je ponestalo suza, što li?!) i dojurio je od svojega štafelaja do Baločanskog. Istrgnuo mu je papirić iz ruke i već je letimičnim pogledom ustanovio da to nije nikakva potvrda, kako je maloprije tvrdio Baločanski, već da je to račun drogerije s krvavim otiskom nečijega prsta. Kratko pogledavši Baločanskoga, Filip je zaključio da je on zacijelo počinio neki strašan zločin i baš kada je htio ščepati Baločanskoga za vrat kako bi iz njega iščupao istinu, sapleo se o stolicu koja je bila srušena, a Baločanski je iskoristio taj trenutak i jednim je luđačkim skokom niza stube (koje su valjda bile iza kulisa) pobjegao u noć.

Filip je htio potrčati za njim, ali ga je u tom trenutku spriječio mudri Kyriales (koji je odnekuda znao kada se treba pojaviti kako bi napravio uslugu Baločanskom, a možda i Filipu, tko zna). Kyriales je u jednoj ruci držao kipić dječaka od bronce, a u drugoj mu je sijevao veliki nož.

- Ubij se! - govorio je Filipu pružajući mu nož, a na licu mu se očitavao izraz gađenja. - Najbolje je umrijeti, što prije, što prije.

Filip ga je zabezeknuto gledao, okrenuo se Bobočki koja je već ustala i uozbiljila se. Na licu mu je titrao upitan izraz. Kyriales je ponavljao:

- Ubij se!

Bobočka se odjednom dala u akciju. Priskočila je Kyrialesu, počela mu se umiljavati, nešto mu je šaputala, pokušala mu je uzeti brončani kipić. On je i sam stajao kao kip, a u ruci mu je bljeskao nož.

Vjerojatno da bi smirila stanje, Bobočka je priskočila šanku, pustila je glazbu s gramofona i počela plesati nasred pozornice. Već se lagano počela razodijevati kada se na sceni pojavio stariji gospodin sa zaprepaštenim izrazom na licu. Na prvi sam pogled prepoznao Krležu. Nije izgledao naročito dobro. Iako je bio pozamašan, s otegnutim obrazima i uzvinutim obrvama, lice mu je

[2] D. Tadijanović, *Balada o zaklanim ovcama*

probilo staro smrtno bljedilo i publika na njegovu pojavu nije baš oduševljeno reagirala.

- Sada ćemo sve dovesti u red! - rekao je nekako umornim glasom. Pogledao je tri skamenjene figure: Bobočku, koja se zaustavila u pola razodijevajućega pokreta, zatim Filipa i Kyrialesa.

- Zar se tako igra predstava? Zar se tako poigravate mojim djelom?! Sramite se!

Ogorčenost je izbijala iz Krležinoga glasa, a njegovi su likovi stajali oko njega zaustavljeni, ne trepćući. I publika je bila mirna. Hostese nisu imale koga ušutkivati jer su šutjeli svi. Kao da su pozaspali otvorenih očiju. Samo se oko usana jednoga starca zaiskrio smiješak. I kao da su se te srebrnaste iskre starčevoga smiješka prosule do same pozornice, do Krleže, Krleža se okrenuo, nije više vodio brigu o likovima, s njima kao da je završio (a oni su i dalje stajali okamenjeni) i obratio se starcu u publici. Nije otvarao usta, a meni se učinilo kao da ga čujem gdje govori:

- Ivo, što ti radiš ovdje?! Zar si se i ti došao naslađivati ovim ruglom od predstave, ovim ismijavanjem?

Prozvani je starac šutio. I dalje se smiješio. I njegov se smiješak, izgleda, okamenio. Pogledao sam ga malo bolje i iznenadio se: bio je to Ivo Andrić.

- E, da sam imao malo više sreće... - nastavio je Krleža s pozornice upravljajući riječi Andriću - danas bih možda ja sjedio gdje sjediš ti.

Iz daljine su se čule fanfare. Scenografija se izmijenila. Pred očima gledatelja stajao je svečani salon, sav u znaku crvenog. Crveni stolci i crveni zidovi; čak se i crveni dim počeo vući oko Krležinih nogu. Odnekuda se stvorio starac s dugom sijedom bradom i naočalama spuštenim na sredinu nosa. Svečanim je glasom iz debeloga fascikla pročitao:

- Danas, tog i tog dana te i te godine, objavljujem da je hrvatski književnik Miroslav Krleža proglašen dobitnikom Nobelove nagrade za književnost.

Obrazloženje...

Čovjek je i dalje čitao, ali ga se nije razumjelo. Krleža se okrenuo publici:

- Zar sada, nakon toliko godina, zar sada da primim nagradu? Pa ja sam mrtav! Ali, djela su živa!!! Zar sada?... Ne!

Crveni je salon nestao. Nestao je i starac sa sijedom bradom. Nestao je i Krleža. Na njegovom je mjestu stajao stup knjiga. Bobočka, Filip i Kyriales, ukočeni, kao da su u smrti sjedinjeni, stoje na pozornici. Tišina. Publika čeka (ili drijema). Svi imaju otvorene oči.

Na sceni se pojavljuje franjevac. Dugi mu habit mete snijeg koji je upravo počeo padati. Prilazi ukočenim Krležinim likovima i gleda ih. Okreće glavom.

- Eh, da sam došao prije... - misli naglas. Prilazi stupu knjiga koji je ostao poslije Krleže. Naslanja se na njega i razmišlja.

Andrić ustaje sa svojega mjesta i uzvikuje:

- Fra Petre, što ćeš ti ovdje? Vrati se u Prokletu avliju, čuješ li?!

Fra Petar kao da ga ne čuje. I dalje stoji naslonjen na stup knjiga i ponavlja:

- Eh, da sam došao prije... Možda bih ih pomirio - dodaje.

Publika je nijema. Spušta se zavjesa. Umjesto pljeska tišina. Svi imaju otvorene oči, a kao da spavaju. Možda su mrtvi.

U susjednoj loži začuh starca kako duboko hrče. Otvorenih očiju.

Upravo izašlo!

Ponedjeljkom u očekivanju Franje Asiškog

Ponedjeljkom ujutro
Bacam tvrdo pecivo od petka
U koš za otpatke
S određenom dozom kajanja
Mama mi uvijek govori
Ne smije se nikada bacati kruh
Jer uvijek netko negdje gladuje

Onda na kiosku kupujem krafnu
Usput se također kajući
Jer kao što znamo
Krafne su prepune masnoća
K tome sendvič s integralnim pecivom
Na deklaraciji sam pronašla
Pet sumnjivih E-sastojaka

Ispod mog prozora na ulici
Po kontejneru čeprka starica
Uredno zaglađene kose
S vunenim rukavicama na rukama
Vadi stvari i sortira ih na zemlji
Hrpice na pločniku

Pored nje prolaze cijelo jutro
Dizajnerski kostimi
I skupe torbe i cipele
Kao slučajno svrnu pogled ustranu
Samo jedan stariji gospodin
Podigao joj je kolica koja
Su se bila prevrnula

Idem joj odnijeti ovu krafnu
Kažem mojoj spremačici
A ona odmahuje glavom
Možeš, kaže
Ali nemoj misliti da ćeš si
Time osigurati komadić raja
I još kaže
Nitko od ovih ljudi koji su
Jutros prošli uz staricu
Nije bio Franjo Asiški

U pripremi:

Josip Pazman

ŽIVOT SV. JOSIPA

(pretisak svetojeronimskog izdanja iz 1900. godine)

Jerko GRGEC

Anozmija i krave iz Wisconsina

Uvod

Često pribjegavamo metaforama noći ili tišine kako bismo izrazili duboki pesimizam u pogledu načina na koji moderni čovjek preživljava u današnjem svijetu, svjesno ograničavajući svoje osjetilne kapacitete te osuđujući samoga sebe na neku vrst egzistencijalne i kulturne agorafobije malograđanskog tipa.[1] Iako u takvim metaforama, povezanima s atrofijom naših osjeta, ima vrlo mnogo istine, one ne vrijede puno ako čovjeku, pri reduciranju obzorja na četiri kuta vlastite kuće, osiguravaju položaj protagonista, to jest ulogu neospornog demijurga svoje buržujske egzistencije. Primjerenije bi bilo označiti ga nesvjesnim sudionikom u kolektivnoj komediji čovječanstva, odnosno naglasiti kako je on, po svome bitnom određenju, žrtva izopačenog *Zeitgeista* kojemu se, ni u svojim najludim (malo)građanskim snovima, ne može suprotstaviti.

Mogli bismo tako, pod pretpostavkom lančane reakcije koja zahvaća neizbježno čitav organizam, proširiti metaforu na bilo koje od ljudskih osjetila, te reći, primjerice, sljedeće: Dobar dio svoga života nesretni *homo sapiens* provede rujući po smeću ili pak gutajući fino upakirane i ulaštene izmetine, zbog čega nužno, prije ili kasnije, oboli od *anozmije,* odnosno od posvemašnjeg ili djelomičnoga gubitka njuha te više ne osjeća smrdljive zadahe koji ga danonoćno opsjedaju, ali, na žalost, ne uživa ni u miomirisnim blagodatima ovoga svijeta. Anozmija postaje tako određujućim čimbenikom njegova života, a on sam, glede svoga dostojanstva barem, pretvara se u savršen kontrapunkt pijancu koji, uronjen u more alkohola, očajnički pokušava stići do druge obale... ni sam ne znajući zašto.

U takvoj situaciji umjetnost prestaje biti vitalnom potrebom ljudskoga bića, pretvarajući se tek u ne baš praktičan luksus koji čovjeku priječi postizanje zacrtanoga cilja, a taj je: tjelesno-mentalna transformacija u sitnog životnog štedišu čija krajnja osrednjost teži za tim da svome domaćinu pomogne pod svaku cijenu izdržati do samoga kraja, ne bi li "potrajao koliko i njegovi unutrašnji organi, te umro sa svojim posljednjim dahom"[2]. Što se, s druge strane, obrazovanih ljudi i njihova progresivnog prianjanja uza sve efemernije sadržaje tiče, pitanje je samo može li se takvo što protumačiti kao jednostavna pripomoć u kompenziranju preteškoga tereta kulture na njihovim plećima, te održavanju određene duhovne ravnoteže, ili, naprotiv, upravo nekultura suvereno gospodari duhovnim habitusom, zahtijevajući protutežu u obliku sporadične težnje za oplemenjivanjem već beznadno otupjelih artističkih osjećaja.

Glazba i točka plauzibilnosti (gdje se sve zaustavlja)

Na prvi pogled, glazbena umjetnost jedina se iz svijeta neosjetljivog na artistički impuls uspijeva izvući živom i zdravom, preuzimajući ulogu najstabilnijega kulturnog fetiša u veselome buržujskom svijetu. Bilo da se nalazimo pred visokoparnim definicijama koje glazbu određuju kao kulturnu baštinu nezemaljskoga podrijetla, rezonanciju kozmičkog događanja ili manifestaciju neke univerzalne osnove,[3] bilo da čitamo intervju gdje kakav političar ili gospodarstvenik na pitanje koji bi umjetnički talent želio da ga krasi, bez greške odgovara: onaj glazbeni, čini se da recepcija glazbe doista podrazumijeva postojanje višeg estetičkog stanja koje nadilazi naših pet osjetila.

U muzikološkim promišljanjima može se doduše naići na pokušaje da se transcendentno podrijetlo glazbe svede u čisto zemaljske okvire, pri čemu je zanimljivo da mnoge od njih kreću od iste polazne točke, a ta je lik i djelo njemačkog kompozitora Ludwiga van Beethovena, ključne figure u prijelaznom razdoblju između klasične i romantične ere u zapadnoj klasičnoj glazbi. Aldous Huxley smatrao je Beethovena odgovornim za pošast prizemne popularne glazbe (uključujući i "sve to divlje džeziranje") u 20. stoljeću jer je prvi smislio uistinu djelotvorne glazbene metode za neposredno izražavanje osjećaja. Huxley piše zatim kako su, na svu sreću, u Beethovena emocije bile plemenite i kako je on sam bio prevelik intelektualac a da bi zanemarivao formalnu, arhitekturalnu

[1] *Malograđanštinu* rabim isključivo u njezinoj, za mene, najprihvatljivijoj i najobuhvatnijoj definiciji, a to je ona Ivana Fochta iz djela "Tajna umjetnosti", kojom se naglašava da je malograđanstvo gotovo istoznačno s pojmom ljudskoga roda, te da malograđanski umjetnički ukus ide podruku sa svime što se, s medicinskoga stajališta smatra zdravim. Ona se odnosi dakle na skoro sve pripadnike zapadnoga civilizacijskog kruga, uključujući, jasno, i autora ovih redaka, a siguran sam da je takvo određenje najuputnije promatrati u skladu sa stihovima Loua Reeda iz pjesme "Sweet Jane": "I tko je ikad imao srca / ne bi se okrenuo i slomio ga. / I tko je ikad igrao ulogu / ne bi se okrenuo i zamrzio je."

[2] Cit. Georges Bernanos, "I grandi cimiteri sotto la luna", Nuove edizioni tascabili, Milano 2004., str. 63.

[3] Najuvjerljivije od takvih određenja glazbe nalazimo u knjizi "Musicophilia" britanskog neurologa Olivera Sacksa, koji zastupa tezu da je otvorenost prema glazbi nerazlučivo povezana s ljudskim genetičkim ustrojstvom, te da u našemu mozgu postoji više receptora za glazbene sadržaje nego za pisanu riječ. Prema Sacksovu mišljenju, glazba je ključni čimbenik u stvaranju ljudskoga identiteta, no problem s njegovom knjigom u tome je što ona djeluje uvjerljivo samo kada govori o glazbi kao bitnome dijelu terapije bolesti kao što su Parkinsonova bolest, demencija, Touretteov sindrom, encephalitis i dr.

stranu glazbe, no cijeli njegov opus engleski književnik nijednom riječju ne dovodi u vezu s vjerskim osjećajima onostranosti u njemačkoga glazbenika. Alessandro Barrico, u djelu čiju smo stanovitu korekciju bili tako slobodni izvršiti već na samome početku ovoga teksta,[4] ide još dalje od toga, pišući kako je Beethoven jednostavno sakralizirao praksu do tada navlastito laičke, da ne kažemo komercijalne naravi, i uvodeći nas polagano u razrađenu apologiju smislenog postojanja klasične glazbe u današnjem, sekularnome svijetu.

No, koliko god se pritom trudio, ničime ne uspijeva dovesti u pitanje činjenicu da su sva priznata remek-djela klasične glazbe nastala u jednoj vrsti zatvorenog univerzuma, odnosno u "svemiru određenu točkom plauzibilnosti gdje se sve konačno zaustavlja". Bez te točke, koja je generator svakog ljudskog smisla, čovjek je, u Brochovoj interpretaciji, osuđen na sudbinu mjesečarenja bez kraja i konca, a, u čisto materijalističkom i vrlo preciznom smislu, možemo također reći da nad njime visi Damoklov mač beskrajnog i nespoznatljivog svemira, razumijevanje kojega je, u nedostatku silno kompleksnih apstrakcija više matematike, ravno ludilu i osuđeno na sigurnu propast.

Sve to utire put jednom isključivo tehničkom shvaćanju glazbe, u kojemu je *duša* prerogativ nižih glazbenih oblika, dok ozbiljni kompozitori klasične glazbe sa svojim djelima teško prelaze granice čiste apstrakcije, zamijenivši fizičku stvarnost konceptualnim realitetom neodređenih koordinata, u kojemu se moderna publika jednostavno ne može prepoznati. Duša se, drugim riječima, nalazi u popularnoj glazbi, koja, iako "alografska i ontološki vrlo tanka"[5], uspijeva zadovoljiti potrebe modernog čovjeka za artikulacijom umjetničkog jezika primjerenog njegovoj, do apsurda ubrzanoj građanskoj egzistenciji.

Popularna glazba kao put prema Bogu

U definicijama popularne glazbe postoji stanovita suglasnost u određivanju njezine površnosti, nezahtjevnosti i temeljne prolaznosti. Štoviše, valja također naglasiti bitnu podudarnost koju nalazimo u načinu na koji glazbeno obrazovani autori i profesionalni muzikolozi tretiraju taj samorodni glazbeni izdanak, odvajajući ga i od drugih popularnih žanrova nastalih u dvadesetom stoljeću,

[4] Riječ je o Barricovoj knjižici "Hegelova duša i krave iz Wisconsina". S obzirom na to da talijanski autor u tome djelu povezuje najplemenitija ljudska nagnuća sa životinjskim svijetom (s kravama koje pri slušanju Mozarta daju više mlijeka), a da uopće ne spominje Boga i transcendenciju, činilo se primjerenim doista se osigurati da cijela priča ni pod kojim uvjetom ne izađe iz svjetovnih okvira. Iz realnih, dehumanizirajućih uvjeta moderne egzistencije proizašao je tako novi naslov: "Anozmija i krave iz Wisconsina". (*Amuzija*, Sacksov termin za nesposobnost slušanja i osjećanja glazbe, doimala se ipak previše apstraktnom.)

[5] Cit. Theodor Gracyk: " Rhythm and noise: An aesthetics of rock".

primjerice rocka, gospela i dr. U interpretaciji Josepha Ratzingera pop-glazba nije ništa drugo nego kult banalnosti, a rock'n'roll određen je kao izraz elementarnih, prizemnih strasti koje na velikim rock-glazbenim događanjima dobivaju kulturne značajke, odnosno karakteristike kontrakulture suprotstavljene kršćanskom bogoštovlju. U svjetovnim definicijama, kakva je npr. ona Nikše Glige iz "Pojmovnog vodiča kroz glazbu XX. stoljeća", popularna glazba označena je kao vrsta različita i od folklora i od klasične ili umjetničke glazbe, ali i od rock-glazbe u svim njezinim podvrstama. Obje definicije vrlo su pedantne i suhoparne, napisali su ih ljudi koji s efemernim glazbenim žanrovima nemaju nikakve osobne veze i, što je najvažnije, osjeća se da objema interpretacijama nedostaje nešto bitno. Jednom riječju, nedostaje im Amerika, odnosno pravilno vrijednosno određenje umjetničkih dosega američke popularne glazbe.

Nije toliko riječ o tome da su prve američke popularne pjesme bili psalmi i himne koji su cvali u Novoj Engleskoj prije Revolucije, ni o činjenici da je pjesma igrala značajnu ulogu u američkom društvenom životu neposredno nakon revolucionarnoga rata. Cijela ta tradicija nastavljena je varijetetskim žanrom u kome su bjelačke pjevačko-plesne skupine zacrnjenih lica izvodile crnačke, pseudocrnačke i sentimentalne pjesme i skečeve (tzv. "minstrel show"), kao i koncertima pjevačkih obitelji, koji su bili jedan od najznačajnijih oblika pučke zabave.

Iz građanskoga rata proizašao je bogat spektar pjesama koje su reflektirale različite stupnjeve emocija pobuđenih u oba zaraćena tabora, a nakon rata opet je u radovima kompozitora popularne glazbe zavladala sentimentalna balada. Između 1890. i 1930. dominirao je američkom glazbom Tin Pan Alley, pri čemu se to ime ne odnosi toliko na posebnu lokaciju koliko na način života u kojemu se američka popularna glazba pretvorila u velik posao s utvrđenim obrascem skladanja pjesama i znanstveno razrađenom metodom njihova reklamiranja i popularizacije.

Početkom 20. stoljeća pojavio se i džez, a nakon toga, koji god je novi popularni žanr izniknuo na američkome kulturnom obzorju, bio je, na ovaj ili onaj način, direktno ili indirektno uronjen u američku tradiciju. Ne samo da je u dvjestotinjak godina stvoreno autentično glazbeno naslijeđe koje se podudara s pojmom američke duše i kojemu se američki country-, rock- i džez-glazbenici stalno vraćaju, nego ono i dan-danas uključuje i duhovnu glazbu, u svim njezinim varijantama, od crnačkoga gospela pa sve do bjelačkih idioma duhovne glazbe, koji su nastali kao derivat vjerskih napjeva europskih doseljenika, a

danas se nalaze gotovo isključivo unutar žanrovskih granica američkoga folka i countryja.

Američki gitarist i kantatutor Dave Alvin ovako to objašnjava: "Naše narodne pjesme žive u divljoj zemlji naših srdaca. One nisu relikti idealizirane, sentimentalne prošlosti. (...) U javnoj su domeni. Ne pripadaju nikome. Pripadaju svima nama." U javnoj domeni nalazi se, kao dio te narodne ostavštine, i veliki, neiscrpni i stalno rastući fundus vjerskih pjesama. Tradicionalni bjelački vjerski napjevi, potekli mahom iz protestantskih zajednica, i crnački gospel u cjelini postali su danas, između ostaloga, i pravi pravcati kulturni stereotipi polarizacije i sofisticiranosti američkoga društva. (Gospel kao klišej autentičnoga crnačkog iskustva u sirotinjskim četvrtima, crnačke Crkve i borbe za emancipaciju, a bjelačka duhovna glazba kao simbol neiskorjenjive zatucanosti Bible belta i sličnih ruralnih područja.)

No, čak ni sve to skupa, iako je značajno, još uvijek nije od presudne važnosti. Uistinu jedinstvenima čini Sjedinjene Američke Države to što se samo u toj prostranoj i "Kristom progonjenoj zemlji" vrlo lako događa da i srednjostrujaški autori popularne glazbe (od Boba Dylana i Emylou Harris do Johnnya Casha i Erica Bibba) na svoje nespecijalizirane nosače zvuka uvrste i pokoju vjersku pjesmu, što je praksa koja odgovara ni više ni manje nego preskriptivnoj misli Josemaríe Escrive o nužnosti traženja Boga u svakodnevnom životu, odnosno u najbanalnijim stvarima sekularnoga svijeta.

Mogli bismo reći da gotovo sve takve američke pjesme, kao i skladbe mnogih europskih kantatutora odraslih na američkoj glazbi, pripadaju jednoj od dviju mogućnosti glazbenoga pristupa transcendentnome sadržaju koje ćemo u kratkim crtama pokušati opisati u sljedećim poglavljima.

Pojas za spašavanje ili više od religije

Talijanski pisac Goffredo Parise napisao je u jednom eseju da Ameriku karakterizira potpuni nedostatak korijena i da, unatoč dvjestogodišnjoj nacionalnoj povijesti, taj vakuum spomenutu zemlju progoni kao prokletstvo. Na primjeru starog nizozemskoga bračnog para iz države New York Parise pokazuje jedan od načina kako se Amerikanci rješavaju takvoga straha od praznine: "Ta dva bračna druga, nalik Vermeerovim likovima, ispunila su svoju rupu, svoj vakuum Biblijom, no bilo je to prije mnogo godina, i danas je ta rupa postala još većom."[6]

[6] Cit. Goffredo Parise, *Opere*, str. 1013, Mondadori 2005.

Iako je život postao kompliciraniji, mnogi Amerikanci i dan-danas smisaono ispunjavaju svoj život vrlo doslovnim čitanjem Svetoga pisma, pri čemu vrlo važnu ulogu ima i svjedočenje vjere u Isusa Krista, Spasitelja, kroz pjesmu. Crnački i bjelački gospel stvaraju tako nešto poput paralelnoga svijeta ili oaze transcendentnoga iskustva u neprohodnoj pustinji sekularnoga društva, pa se često događa da takva glazbena vrsta, koja gotovo uvijek korespondira s fizičkim pojmom ograničenoga prostora Crkve, postane preuska (ili možda preširoka) da bi se djelotvorno poklopila s granicama profanoga svijeta[7]. Dva primjera iz nedavne američke glazbene povijesti savršeno ilustriraju tu tendenciju:

a) Sam Cooke and The soul stirrers

Sam Cooke američki je crni pjevač koji je u razdoblju od 1951. do 1957. godine s kvartetom The soul stirrers ostavio jedan od najdubljih tragova u povijesti gospela 20. stoljeća. Miješajući vjerske standarde s Cookeovim vlastitim, originalnim kompozicijama (kao što su npr. "Touch the hem of his garment"/Dotaći se skuta njegove haljine/ i "Until Jesus calls me back home"/Sve dok me Isus ne pozove natrag kući/), The soul stirrers stekli su golemu popularnost, koja se dobrim dijelom temeljila na karizmi i fizičkoj privlačnosti njihova mlađahnoga glavnog vokalista. Ubrzo su horde maloljetnih obožavateljica počele oblijetati njihove koncerte, obožavajući više pjevača nego Božju riječ koju je pokušavao prenijeti publici. Nakon što mu je istekao ugovor s diskografskom kućom Specialty records, Cooke je 1957. godine snimio singl "You send me", svoju prvu svjetovnu pop-pjesmu namijenjenu sekularnome tržištu. Do iznenadne smrti sedam godina kasnije, nije se nijedanput vratio svojim vjerskim korijenima, orijentirajući se isključivo (uz iznimku političke "A change is gonna come") na komponiranje i objavljivanje ljubavnih pjesama. Karijera i život američkoga gitarista i pjevača Johna Michaela Talbota razvijali su se, naizgled, u dijametralno suprotnom smjeru.

b) John Michael Talbot

Sa svojim starijim bratom Terryjem, Talbot je 1968. godine osnovao country-rock-grupu Mason Proffit[8], s kojom je, tijekom prve polovice sedamdesetih,

[7] Ili kao što u svojoj pjesmi "That feel" (Taj osjećaj) rječito kaže Tom Waits: "you say that it's gospel, but I know that it's only church" (kažeš da je gospel, ali ja znam da je samo crkva).

[8] Mason Proffit izdali su tijekom svoje kratke povijesti četiri studijska albuma koja danas, s distance od gotovo 40 godina, možemo ocijeniti kao slikovitu fusnotu u žanrovskim granicama country-rocka, s previše hipijevskoga moraliziranja i premalo artikuliranosti na prva dva albuma („Wanted: Mason Proffit" i

održavao koncerte širom SAD-a, svirajući s bandovima poput The Byrds, Pink Floyd i Grateful Dead. Nakon jednoga od tih uspješnih koncertnih nastupa, gdje je band nastupio kao predgrupa Janis Joplin, izišao je na tada već ispražnjenu pozornicu.

Užasnuo ga je prizor nepreglednog mora boca, pivskih limenki i narkomanskih potrepština razbacanih diljem auditorija. "Iznenada mi se", kaže on, "život rock-zvijezde učinio praznim i žalosnim." Nakon tog proročanskog iskustva Talbot je još neko vrijeme ostao član Mason Proffit, dok nije konačno 1973. godine napustio grupu, započevši izuzetnu duhovnu avanturu koja je završila obraćenjem na katolicizam. Proučio je bio sve kršćanske denominacije, otkrivši da se jedino katolička vjera obraća njegovu srcu. Godine 1978. pridružio se svjetovnom franjevačkom redu, osnovavši nešto kasnije molitvenu zajednicu "The brothers and sisters of charity", koja danas broji 40 članova nastanjenih u samostanu, uz još petstotinjak vanjskih članova, raspršenih po svojim domovima diljem svijeta. To je u Sjevernoj Americi jedina vjerska udruga s kanonskopravnim statusom unutar Katoličke crkve i jedna od samo deset njih širom svijeta koje uključuju neženje, samce, vjenčane parove i obitelji, od kojih svi polažu evanđeoske zavjete, već prema svojoj konkretnoj životnoj situaciji.

U posljednjih 25 godina John Michael Talbot objavio je više od 40 albuma kršćanske glazbe, uglazbljujući molitve, psalme, dijelove liturgije, uz skladanje velikoga broja vlastitih kompozicija koje se odlikuju izvanrednom teološkom dubinom i glazbenom zaokruženošću. Njegova pjesma "Our God reigns"(Naš Bog kraljuje) bila je jedna od najdražih suvremenih vjerskih pjesama papi Ivanu Pavlu II., a danas je Talbot, uz bilancu od preko 4 milijuna prodanih ploča i diskova, priznat kao prvi katolički umjetnik koji je uspio prijeći preko čvrsto zacrtanih granica glazbene isključivosti te steći naklonost i protestantskih ljubitelja glazbe. Svatko tko je imao prilike čuti njegove nježne, meditativne i kontemplativnim mirom prožete skladbe, kao što su npr. "Eternal Light" (Vječno svjetlo), "The Bread of Life"(Kruh Života), "Let us sing to the Lord" (Pjevajmo Gospodinu) ili "Creed", spektakularna, petominutna glazbena verzija Apostolskog vjerovanja, svjestan je da one izmiču lakoj žanrovskoj klasifikaciji i površnom ukalupljivanju. Ili, prema riječima samoga umjetnika: "Glazba koju

„Movin' toward happiness"), nakon čega je band sazrio, snimivši dva LP-a, „Rockfish crossing" i „Bareback rider", koji se nalaze negdje na pola puta između psihodeličnoga country-rocka Grateful Dead i „kozmičke američke glazbe" Grama Parsonsa. Zanimljivo je da je na albumu „Rockfish crossing" Talbot objavio svoju prvu izričito vjersku pjesmu „Better find Jesus" (Bolje pronađi Isusa), neuvjerljivu country-poskočicu s prilično isforsiranim tekstom, a nakon toga, na svojoj posljednjoj ploči, grupa je snimila i prekrasnu obradu Williamsova klasika „I saw the light", što, vidjet ćemo, Talbotu ni izdaleka nije bilo dovoljno.

pišem nije gospel, suvremena kršćanska ili veličajna glazba. Ona je *sveta*, što znači da dodiruje sve te kategorije, ali se ne može reći da im pripada."

Što možemo zaključiti iz svega toga? Cookeov i Talbotov životni, pa i umjetnički izbor može se, malo pojednostavnjeno, okarakterizirati kao bijeg (prvi kao bijeg u "slobodu", a drugi kao zatvaranje u tvrđavu vjerske dogme). Jasne zaključke mogli bismo izvući također iz njihove različite religijske pripadnosti. Iz jednostavne činjenice da protestantizam, rješavajući se posredništva između ljudi i Boga, stavlja prevelik teret na čovjeka (recimo Sama Cookea), koji će onda učiniti sve ne bi li pobjegao iz takva zagušljivog okruženja, ne trpeći da ga se prisiljava na svjedočenje vlastite pravovjernosti u svakome životnom trenutku.

S druge strane, katolicizam se, usprkos neospornoj težini svoje tisućljećne tradicije i svojih dogmi, može u modernim uvjetima mnogo lakše podnijeti (čitaj: izbjegavati), s obzirom na to da je izgubio svoj prozelitski žar i odustao od toga da invazivnom terapijom promijeni svijet na svoju sliku. John Michael Talbot bio bi tako tek jedan od duhovnih aristokrata modernoga doba koji je nakon svoga obraćenja bio prisiljen i na fizičko stvaranje vlastite duhovne, molitvene zajednice u kojoj će moći funkcionirati kao vjernik.

Bez obzira na konkretne prilike u SAD-u (u prvom redu, tu je činjenica da katolici, sa svojim udjelom od 22% u cjelokupnom američkom stanovništvu čine vjersku manjinu, što se pak ne bi moglo zaključiti iz ustaljene prakse tamošnje filmske i televizijske industrije, koje uglavnom ismijavaju i oštro, pamfletistički napadaju isključivo *katoličko* svećenstvo), tvrdnja o temeljnoj zatvorenosti postojeće vjerske glazbe koja dolazi iz redova katoličkih umjetnika uistinu je točna, i to ne samo na američkoj nego i na svjetskoj razini. Isto se može reći i za velik dio (bjelačkog i crnačkog) protestantskoga gospela, koji svojom klišeiziranošću i glazbenim formalizmom teško može zainteresirati osobe koje sa specifičnom stvarnošću vjerskoga odgoja jedva da imaju ikakvih dodira.

Još preciznije, slučaj Johna Michaela Talbota i njegove glazbe toliko je poseban i jedinstven da slobodno možemo reći kako mu ni u redovima protestantskih izvođača nema ravnog u, gotovo, nadnaravnoj evokaciji nebeskih prostranstava, dočaranih specifičnim glazbenim stilom koji u sebi sjedinjuje elemente gregorijanskih napjeva, minimalizam Stevea Reicha i folklorne izričaje staroga kontinenta. Ipak, u njegovoj glazbi nema ni trunke svjetovnosti a, u pravilu, ona ne postoji ni u skladbama crnačkih duhovnih bandova kao što su Fairfield four, The Holmes brothers ili Blind boys of Alabama, iako su ovi posljednji u proteklih desetak godina počeli u svoj repertoar uključivati i moderne

vjerske pjesme američkih pjesmopisaca. Što nas dovodi do začuđujuće, i već spomenute činjenice, da se američki kantautori (bili oni vjernici, agnostici ili deklarirani ateisti) nisu dokraja u svojim glavama oslobodili prisutnosti Božje, kao ni potrebe da se o dragoga Boga očešu zbog naoko beznačajnih stvari svakodnevnoga života, o čemu ćemo nešto više reći u sljedećem poglavlju.

Čisti gospel, kao izraz potrebe za iskrenim svjedočenjem svoje vjere, poput kakve zaraze primao se najznačajnijih američkih pjesmopisaca, u trenucima spektakularnih obraćenja (slučaj Boba Dylana), ili kao pouzdan i promišljen način pronalaženja smisla u egzistencijalnoj slijepoj ulici sulude uniformnosti i bezuvjetnog prilagođavanja kategoričkim imperativima modernoga doba (u tom pogledu paradigmatični bi bili slučajevi Iris DeMent i Lylea Lovetta).

"I saw the light" Hanka Williamsa, "Master's call" Martyja Robbinsa,"Me and Jesus" Toma T. Halla, "Feels like going home" Charlieja Richa, "Why me?" Krisa Kristoffersona, "When he offers his hand" Townesa Van Zandta, "In my hour of darkness" Grama Parsonsa,"Family Bible" Willieja Nelsona, "Don't it make you want to go home" Joea Southa,"Around the bend", Erica Andersena,"Every grain of sand", Boba Dylana "Hang on to God" Dwighta Yoakama, "Family reserve" Lylea Lovetta, "Across the border" Brucea Springsteena, "Spiritual" Josha Hadena i "Calling on Mary"[9] Aimee Mann samo su neke od takvih klasičnih pjesama kojima se, tijekom druge polovice 20. stoljeća, pokušavala u Americi utažiti žeđ za onostranim.[10]

Kada je Iris DeMent 2004. godine snimila čitav album starih vjerskih pjesama, objašnjavala je (i opravdavala) takav potez sljedećim riječima: "To nisu pjesme o religiji. Barem za mene nisu. O nečemu su još većem od toga. Bilo je nešto neodgodivo u glasu majke kada ih je pjevala, neka hitnost koja je proizlazila iz očaja, iz velike potrebe. Kada sam je toga dana zazvala i kada je u mome glasu prepoznala zvuk urušavanja i potonuća, učinila je ono što bi svaka suosjećajna osoba učinila: bacila mi je pojas za spašavanje. Ove pjesme predane su mi u duhu ljubavi i u tom istom duhu pokušavam ih prenijeti dalje."

"Lifeline" ili "Pojas za spašavanje" naziv je spomenutog albuma, ali ta se sintagma isto tako može upotrijebiti kao prikladna metafora za sve čega smo se

[9] Ili, u prijevodu, „Ugledah svjetlo", „Gospodarov poziv","Isus i ja", „Osjećam da se vraćam kući", „Zašto ja?", „Kada ti pruži ruku", „U mojim mračnim trenucima", „Obiteljska Biblija", „Ne poželiš li zbog toga otići kući", „Iza okuke", „Svako zrnce pijeska" „Drži se Boga", „Obiteljski rezervat", „Preko granice", „Duhovna" i „Zaziv Mariji".

[10] Većina pobrojenih skladbi svjetovne su pjesme koje, usprkos tome, uspijevaju zadržati naboj i eksplozivnost klasičnoga gospela, i koje kod nekih autora (u prvom redu kod Townesa Van Zandta) predstavljaju znakovitu i jedinstvenu sakralnu cezuru u, inače, potpuno svjetovnu opusu.

u ovome poglavlju dotakli a tiče se bespogovornog prihvaćanja ortodoksnoga religijskog svjetonazora, do kojega su spomenuti autori obično dolazili u teškim razdobljima svoga života, primajući ga (makar i samo na trenutak) u dobroj vjeri i širom zatvorenih očiju. S obzirom na to da se, dugoročno gledano, članci vjere često ne pokazuju djelotvornim rješenjem pri sudaru s nemilosrdnim zahtjevima bezbožnoga, stvarnoga svijeta (uz iznimku, npr., crnih kantatutora poput Bena Harpera i Erica Bibba, koji kao da svoju crnačku Crkvu, garniranu i jačanu mitovima građanskog aktivizma 60-ih godina prošloga stoljeća, nose svuda sa sobom), vrijeme je da obratimo pažnju na ono što se događa kad pojas za spašavanje ne funkcionira kako treba, ili ga osoba kojoj je u dobroj vjeri bačen, jednostavno ne želi prihvatiti, odbijajući i samu pomisao o ukrcavanju na taj "stari brod gospela". Ili kao što je davne 1928. godine u pjesmi govorio Washington Phillips: "Što rade danas u raju? Ne znam, ali moj je posao da o tome pjevam."

"Božja pjesma", svinjarije i humoristični tonovi

U religijskim pitanjima, kazao bi mudrac, najpametnije je prihvatiti cijeli paket bez prigovora ili u potpunosti ga odbaciti, također bez ikakve diskusije. U američkoj popularnoj glazbi, ipak, na tu drugu mogućnost, koja proizlazi iz čistog antiteističkog poriva, ne nailazimo često. U tu kategoriju mogli bismo uvrstiti bogohulni prepjev jednoga od najljepših vjerskih klasika, "Will the circle be unbroken?"(Hoće li krug ostati neprekinut?), koji se u novoj verziji Jella Biafre i Mojoa Nixona zove "Will the foetus be aborted?"(Hoće li fetus biti abortiran?), i narkomansku himnu "Willing" (Voljan)Lowella Georgea i grupe Little feat, u kojoj se pjevač ponizno obraća dragome Bogu (koji se doduše izrijekom ne spominje, ali je njegova prisutnost implicitna) ne bi li mu pribavio sve ono što mu u životu doista treba (čitaj: droge i alkohol) kako bi mogao nesmetano nastaviti svoj bezbrižan život.

Nadalje, tu su i pjesme poznatoga provokatora i satiričara iz miljea country-glazbe 70-ih godina 20. stoljeća, židovskoga pjevača Kinkyja Friedmanna (danas uspješnoga pisca kriminalističkih romana) koji, primjerice, u ne baš duhovitoj minijaturi pod naslovom "Men's room L.A." opisuje tešku dilemu čovjeka koji je zaglavio u prljavom WC-u bez papira, s iščupanom slikom Isusa Krista pred zahodskom školjkom. U skladbi "High on Jesus" (Drogiran Isusom) isti autor ironično pjeva o neospornim prednostima vjerske zanesenosti kojom se efikasno može nadomjestiti baš svaki aspekt modernoga života, da bi na kraju

otišao i tako daleko da posljednji refren pjesme znakovito izmijeni, te umjesto "Let' s get high on Jesus" otpjeva "I am Jesus" (Ja sam Isus).

Ipak, mnogi su američki autori pisali *vjerske* pjesme u sličnom, humorističnome tonu, postižući uistinu duhovite rezultate. Najbolji primjeri takvoga stila su "Fish and the whistle"(Riba i fućkaljka) i "Please don't bury me"(Ne pokapajte me, molim), dvije pjesme folkera Johna Prinea (u prvoj glavni lik pjesme uvjerava Boga kako će obojica jedan drugome oprostiti ono što si oprostiti moraju, nakon čega će, fućkajući, otići zajedno na pecanje u nebo, a u drugoj slušamo nesretnika koji, nakon nenadane smrti, usrdno moli da ga se ne pokopa u hladnu zemlju, nego da ga se raskomada i razdijeli potrebitima. Želudac ostavlja državi Milwaukie, ako ikada ostanu bez piva, ruke Veneri Milskoj, oči slijepima, a uši gluhima, ako im ne budu prevelike.)

Pjesmu "Church"(Crkva), jednoga od najinovativnijih country-glazbenika u posljednjih dvadesetak godina, Lylea Lovetta, u kojoj baptistički propovjednik zadržava okupljene predugo u crkvi, nakon čega zajednica smišljeno počne pjevati napjeve o slastima mamine kuhinje, pa svećenik naglo ogladni te viljuškom i nožem zakolje i pojede golubicu koja mu sleti tik do stalka za Bibliju, moglo bi se smatrati i bogohulnom, ali zanimljivo je da je Lovett tu parodiju(?) crnačkoga gospela objavio na istome albumu ("Joshua judges Ruth") na kojemu se nalazi i "Family reserve", jedna od najljepših američkih vjerskih pjesama s kraja prošloga stoljeća.

Jedna od bogohulnijih i bezobraznijih protuvjerskih pjesama svakako je "God's song (That's why I love mankind)" Randyja Newmana, u kojoj taj kontroverzni glazbeni umjetnik, odgovoran za pisanje pjesama, u prvome licu, iz perspektive trgovaca robljem, silovatelja i okorjelih rasista (da spomenemo samo nekoliko primjera), preuzima sada ulogu Boga Svemogućeg, te staloženo i uz elegičnu klavirsku pratnju iznosi razloge zbog kojih voli čovječanstvo (između ostaloga kaže i: "O, kako se samo valjamo od smijeha gore na nebu molitvama koje mi upućujete. Zato obožavam ljude. "). No, koliko god blasfemične bile, većina sličnih "vjerskih" pjesama polazi od iskrene žudnje za nadilaženjem trošnoga ljudskog stanja, čak i kada je takva želja, kao npr. u pjesmi Willa Oldhama "Just to see my holy home"(Samo da vidim svoj sveti dom), uklopljena u prilično vulgaran kontekst, pri čemu treba napomenuti da sve to obično završava dobrano unutar granica pučkih maštarija o božanskoj naravi i onostranom svijetu usporedivih s apokrifnim evanđeljima kojima se željelo ispuniti praznine u izvještajima o Isusovu životu, odnosno prilično dugo razdoblje o kojemu kanonska evanđelja uopće ne govore.

Willie Nelson snimio je tako 1971. godine "Yesterday's wine" (Jučerašnje vino), konceptualni album u čijemu govorenom uvodu možemo čuti kako je savršen čovjek (Isus) već pohodio naš planet, ali sada je, zbog velike konfuzije i rasula u svjetskim prilikama, došao red i na nesavršenoga čovjeka (Willija, glavom i bradom) da pokuša srediti situaciju. Isusova ukazanja u američkim popularnim pjesmama zaista su brojna, od politiziranog utjelovljenja u pjesmi Woodyja Guthrija "Jesus Christ", gdje bankari, policajci i pokvareni šerif ubijaju tog marljivog pripadnika radničke klase, preko jednostavne molitve Loua Reeda "Jesus", s drugoga albuma legendarne rock-grupe Velvet Underground ("Isuse, pomozi mi da pronađem svoje vlastito mjesto...") sve do pojavljivanja u pjesmi Shela Silversteina "Jogger", gdje se, jureći auto-cestom, Krist utrkuje s bezobraznim vozačem kamiona. "Najsjajniji kauboj na cijelome svijetu", iz istoimene pjesme Johnnya Casha, ili "jarac po horoskopu koji jede organsku hranu, vjeruje u mir i ljubav i nikada ne nosi cipele" (Kris Kristoffersson: "Jesus was a capricorn"), još su neki od epiteta što ih je Sin Božji zaslužio u američkom popularnoglazbenom imaginariju.

Vizije nebeskih predjela kreću se od bezobraznih parodija ("Heaven"/Nebo/ Loudona Wainwrighta III, u kojoj se stanovnici neba ubijaju od seksa, alkohola i pušenja finih cigara, od kojih onda nastaju oblaci, ili opet "Heaven", folk-pjevačice Dar Williams, gdje je Bog prikazan kao nespretni birokrat koji upravlja ne pretjerano zanimljivim mjestom, nalik kričavim scenografijama iz Elvisovih filmova), preko pravovjernog i dubokom nadom ispunjenog anticipiranja nebeske sreće (Johnny Cash: "Will you meet me in heaven someday?"/Hoćeš li me jednoga dana sresti u nebu?/), pa sve do vrlo osobnih, idiosinkratičnih predviđanja koordinata vlastite nebeske egzistencije. (Mary Chapin Carpenter: "In my heaven").

Mogli bismo sa sličnim primjerima nastaviti unedogled, no mislim da će biti dovoljno prisjetiti se samo još Franka Blacka, i njegove pjesme "Manitoba", u kojoj se pjevačev alter ego odvažuje na to da bez straha pogleda Boga ravno u oči, nakon čega izgubi razum i završi na duže vrijeme u ludnici. (Čak ga ni litre domaćeg vina nisu mogle spasiti.) Iako bi se mogla shvatiti kao lucidan komentar vrlo konkretnog biblijskog pasusa (usp. Izl 33,20), pjesmu je uputnije protumačiti kao rezultat prilično infantilne opsjednutosti Svetim pismom i njegovim, u prvome redu starozavjetnim, "mračnim i krvavim" dijelovima.

Iz svih tih primjera jasno je da se granica klasičnoga gospela zapravo nikada u potpunosti ne prelazi, nego funkcionira otprilike baš kao Brochova točka plauzibilnosti u nebeskim prostranstvima, služeći kao (pozitivno i negativno)

referencijalno uporište kojim se mjere sve ideje, težnje, boli i frustracije ljudskoga roda. Postoje, dakako, i skladbe koje su njihovi autori zamislili kao svojevrsni korektiv vjerske glazbe, ali takvi pokušaji završavaju, u najboljem slučaju, divinizacijom nestalnih i prolaznih osjećaja (kao u već spomenutoj pjesmi Toma Waitsa "That feel"), ili pak antropomorfiziranjem mutne i banalne ideje o nekom neodređenom, newageovskom božanstvu (npr. u pjesmi Joan Osborne "One of us"/Jedan od nas/). Njima slobodno možemo pridodati i nimalo mudrije pjesme s apstraktnim i neosobnim porukama u slavu životnoga ciklusa (uključujući i smrt kao, je li, njegov naravni dio), najsvjetliji primjer kojih nalazimo u orkestriranoj pjesanci grupe The Walkabouts "The light will stay on" (Svjetlo će i dalje sjati). Ipak, sve to skupa ni približno ne dostaje da bitno, u kvalitativnome smislu promijeni već postavljenu tezu o američkoj popularnoj glazbi.

Drugim riječima, u svijetu u kojem emocionalni život pobjeđuje svaku racionalnu i pažljivo elaboriranu viziju svijeta, teško je na takvim nestabilnim temeljima, vezanima tek uz instinkte i trenutke, smisleno organizirati svoju egzistenciju (ne moramo posebno ni naglašavati kako je to još teže učiniti oslanjajući se na apstraktne ideje). Čini se kako je upravo toga svjestan dobar dio američih pop-glazbenika, jer si ne dopušta luksuz prevelika udaljavanja od narodnog senzibiliteta i od vlastite kulturne tradicije, suprotstavljajući se trendu posvećenja efemernog u modernoj umjetnosti na najbolji mogući način: pjesmama koje su uronjene u onaj prolazni i kvarljivi aspekt umjetničkoga stvaranja, ali se istovremeno temelje na sveobuhvatnom kreativnom principu koji prožima i određuje cjelokupnu našu stvarnost.

Jednom riječju, temelje se na Logosu.

Jurica TOMIČIĆ

Golden knight i Pablo Picasso

Sreo sam Te sinoć
na izložbi slika,
u zelinskoj knjižnici
i na reprodukciji
i shvatio, Pablo
sada si mi drukčiji.

Sad Te bolje vidim
i ne vidim ništa
nakon dva gemišta.
Samo jedno znam:
Vidio si Boga,
razgovarao s NJIM.
Nisam, Pablo, znao
da smo isti tim!

Grahorasti vrag

1.

Ostavio sam Arifa bez truna grižnje savjesti, kao što se ostavlja sve što ti nekom nevidljivom smolavom omčom steže vrat i ne dopušta da budeš svoj. Ako si pas, da budeš pas. Ako se otrgneš od pasje naravi, da te to drži kao vlastiti uspjeh, a ne da te Arif spašava od slučaja do slučaja. Ostavio sam ga u žutoj kući koju je sam sebi zanoktao, na brežuljku koji mu je sudbina odredila kao vječno počivalište, u državi za koju je volio kazati da je poput one njegove rumene stare kokoši. Možeš poklati sve piliće iz njenog legla, govorio je, a ona opet umilno iskrivi šiju u pravcu šake koja će pred njen proždrljivi kljun istresti žito, ne mareći što je ista ta ruka potamanila svu njenu pilad. Ipak, svakom je stvoru potrebna kvočka, kitio je Arif, jer je bez nje u svakom danu svog života samo meta jastrebovima.

Što je više kitio, to je moja odluka da odem bila čvršća. Sve je mirisalo na rat, i ja više nisam mogao podnijeti njegovu priču o državi i rumenoj kokoši! Lijepio se za sabur i slična trpna stanja, za nekakva mudrovanja od kojih čovjek nema nikakve koristi. Osim što ih može u svakoj prilici s lakoćom potegnuti pred strahom od straha, kao ludi Emin Japanac svoju čakiju. Ložio se Arif na svaki klinac koji mu se činio dovoljno umiljatim da začepi rupe u logici koje zjape i melju čovjeka vlastitom infrastrukturom, mimo svih priča o rumenom horizontu na kojem dobro obavezno pobjeđuje, jer je svijet, navodno, tako uređen. Arif je, kao i svi naivni sveci, imao puno razumijevanje i suosjećanje za tuđe kobne felere u mentalnom sklopu, ali ništa nije znao o njihovoj moći da do groba upravljaju čovjekovom voljom, odlukama i izborima. Ostavio sam ga i otišao, jer drugačije nisam mogao.

Nisam mogao podnijeti njegovu naivnu vjeru da je život uvijek vrijedan življenja, čak i onda kad je samo običan dosadni kružni tok u svom prirodnom izdanju, bez naročite čovjekove intervencije. Svaka mu je bila da je na ranu priviješ, ali ja nisam bio od onih koji mogu podnijeti takva sranja. Pa sam ga nemilice kinjio do zadnjeg dana, ali njegovom se djetinjem oklopu nije dalo naškoditi. Naprotiv, iz svake mu je pore izvirala sve veća i veća besmislena

patetična dobrota, koja me je, najposlije, potpuno udavila, sludila i definitivno natjerala u bijeg. Postoje ljudi koji su nesposobni da vole one koji im svaku grešku unaprijed praštaju. Od takvih sam. Tu se ništa nije dalo učiniti.

2.

Arif Sirovica (prezime je dobio od usvojitelja), apsolutno siroče još od ranog djetinjstva, odrastao je kao posvojče u mnogoljudnoj obitelji podvornika Saliha Sirovice. Nisam upoznao Saliha, ali, po Arifovoj priči, taj je bio još i veći beduin od njega. Hoću reći, bezrazložna, nesnosna dobričina, siromašak koji je, uz šestoro rođene djece, usvojio još troje, i to sve troje od zla oca i od gore matere. Arifovi roditelji uzajamno su se poubijali, ili tako nekako – netko nekog, pa onda sam sebe.

Uglavnom, u četvrtoj godini života bio je sam na svijetu. Sam na svom brežuljku, na povelikoj zemljišnoj parceli, koju je po majčinoj liniji naslijedio od predaka. Na jednoj strani brijega drijemalo je mjesno groblje, a na drugoj dotrajali kućerak s pogledom na cestu i područnu školu u kojoj je Salih Sirovica marljivo obavljao službu podvornika. Onog trena kad je zlokobna vijest stigla do škole, nije se Salih dvoumio: popeo se na brijeg sve trčeći, zgrabio malog Arifa u naramak i, sad trčeći još brže, donio ga Zumri.

A njoj ništa nije trebalo govoriti. Jednom dušom dišući sa Salihom, nepogrešivo je znala šta joj je činiti. Privila je izbezumljeno dijete na prsa, legla s njim u krevet i dva naredna dana nije se s mjesta makla, sve dok dječak – onako usnuo kao zaklan, nije potpuno urastao u njenu dušu. Kad se mali napokon razbudio, Salih je s njim u krilu sjeo za sto i, bez ijedne izgovorene riječi, strpljivo ga nahranio toplom pilećom juhom koju je u međuvremenu skuhao.

A onda ga je poveo u školu, na svoje radno mjesto, pa mu zadao da iz svake učionice na dvorište iznese plastičnu korpu sa smećem. Tu bi je Salih praznio u kontejner, strpljivo ponavljajući jedne te iste riječi, onako kako je čuo da učitelj djecu uči pjesmicu napamet: *Moramo se svakoga dana riješiti smeća. Sve što ne valja u našem životu mora se baciti, neka ga voda nosi na kraj svijeta, jer na kraju svijeta živi grahorasti vrag. On pojdere sve smeće koje djeci smeta da rastu u zdravlju i veselju.* Tako je nekako Salih zamišljao harmoniju svijeta i tako je iz dana u dan vlastitu sliku usađivao u djetetovu memoriju.

Udomljen i okružen dječurlijom koju su Salih i njegova žena Zumra podizali s lakoćom kakva se ne može naučiti ili nekome objasniti nego je urođeni roditeljski refleks, Arif je iz košmarne svijesti uskoro potisnuo slike obiteljskog

užasa kojemu je bio svjedok. U prvo rano proljeće Salih je srušio kućerak ružnih sjećanja, uklonio sve što bi moglo buditi nemile uspomene i sirotom djetetu iznova otvarati rane. Preorao je plac i dvorište, pa na zaoranim ožiljcima zasadio voćnjak. A tamo, s druge stranu brijega, uz puteljak koji opasuje groblje, nanizao je mlade jablanove. Tako je novi život za Arifa mogao početi. Rastao je bezbrižno, kao i sva Salihova i Zumrina djeca, malo brže od stabala jabuka i dunja na preoranoj rodnoj kući, a malo sporije od jablanova koji su uskoro zaklonili grobove njegovih sumanutih roditelja.

Arif Sirovica nikad nije zaboravio priču o grahorastom vragu. I nikad nije propustio priliku da ispriča kako se sjeća neopisivo divnih snova koje je dugo, dugo sanjao u Zumrinom stomaku, prije nego što ga je ona jednog zimskog jutra rodila i položila u Salihovo krilo. Onda ga je otac Salih hranio pilećom supom sve dok nije porastao dovoljno da s njim ide na posao. Sjećanje na nemile prizore prije fantastičnih snova sanjanih u Zumrinom stomaku zauvijek je bačeno i voda ga je odnijela grahorastom vragu.

Nekoliko narednih godina, sve dok Arif nije krenuo u prvi razred, dobroćudni Salih je svom malom pomoćniku svakog mjeseca prepuštao radost da kući donese kovertu s njegovom plaćom. Tad bi razdragani dječak, s kovertom u rukama, trčao do kuće i već iz dvorišta vikao:

- Majko, pogledaj koliko smo ti babo i ja zaradili para!

Zumra bi ga prvo izljubila i pohvalila njegov trud, a onda bi odvajala nešto novca, govoreći:

- Sad trkni do trgovine, zaslužio si da sestrama, braći i sebi kupiš po čokoladu!

3.

Moj otac je po zanimanju Japanac. Tako sam mislio i tako sam napisao u jednom od prvih literarnih radova. Mama je znala reći:

- Odnesi ovo do šnajdera Krste; lijepo pozdravi učitelja Danijela; iznervirao me onaj upravnik Šabanović...

A svi, svatko živ pitao je:

- Gdje ti je Japanac, što radi Japanac, je li se vratio Japanac?

Japanac je ime, zanimanje i lični opis mog oca. Otkud mu takvo ime i takvo zanimanje i takav lični opis, ja nikad nisam saznao, ali sam uspio doznati da je to elegantno, zgodno, besprijekorno sređeno, kao smrt precizno, bezdušno kopile; jednom riječju: Japanac, samo jednom – u svojoj devetnaestoj godini

– uhvaćen na djelu za koje je odrobijao četiri godine u nekom talijanskom zatvoru, prije nego što je postao neuhvatljivi međunarodni kriminalac na čiju su se nepogrešivost kladili okorjeli svjetski prevaranti, lopovi i kockari..

Da nije bio moj otac, zavidio bih svakom djetetu koje bi prvog školskog dana Japanac doveo u školu. Onako teatralno, filmski živopisno, kako je on doveo mene. Parkirao je svoj bijeli *alfa romeo* tik uz stepenice, obletio oko auta, otvorio vrata i izveo me kao osobni šofer malog princa. U lijevoj ruci je nosio moj ruksak, desnom je držao moju vlažnu, nervoznu šapu, dok je s devedeset i osam preostalih ruku (kao što stonoga ima bogzna koliko nogu, tako je i Japanac storuk) razgrtao masu musavih đaka prvaka i njihovih zabezeknutih roditelja koji su se panično tiskali u školskom holu. Za tili čas našli smo se pred zbunjenom učiteljicom, pred kojom se Japanac lagano naklonio i predao me u njene ruke. To je sve što je moj otac ikad učinio za moj odgoj. Tu se definitivno iscrpio njegov očinski potencijal. Dok sam trepnuo, nestao je kao što nestane novčić u mađioničarskom triku.

Kad sam ga ponovo vidio, uvelike je teklo drugo školsko polugodište. Dok mi je mama Ljubica kuhala kakao, a ja u iščekivanju večere gledao crtić, odjednom se stvorio u kuhinji. Bez pozdrava, kao da je prije pet minuta izašao iz kuće, Emin Japanac izvukao je iz džepa kutijicu *nivea* kreme, pažljivo namazao ruke, potom zatvorio odškrinuti kuhinjski prozor i spustio roletnu.

- Daj mi lovu, sve što imaš! - rekao je Ljubici. Nije gledao u nju, već u vlastite prste, na kojima je i dalje pažljivo i nježno masirao jagodice. Mama je s frižidera spustila kristalnu zdjelu za voće u kojoj je držala sitni novac za kruh i mlijeko. Istovremeno kad je dno zdjele dotaklo površinu stola, tik uz majčinu šaku, usred sendviča koji je pripremila za mene zabio se nož.

U milimetar precizno bacanje noža samo je jedna od vještina Emina Japanca. Ranije, dok se još dešavalo da i po mjesec-dva provede s nama, ponekad sam hipnotizirano buljio u njegove ruke. Imao je nestvarno oblikovane šake, s vretenastim prstima i izduženim bjeličastim noktima na kojima su se, pri korijenu, isticali ružičasti polumjeseci. Bilo je nečega neljudskog u tim predugačkim prstima. Pri samom pogledu na njih čovjek bi instinktivno zadrhtao, obuzimao bi ga ledeni, rezak strah, kao kad vidi set oštrih noževa. Pa ipak, nešto me tjeralo da netremice gledam njegove ruke. Između dva susreta s njim, koji su s vremenom bivali sve rjeđi, potpuno sam zaboravljao njegovo lice i boju glasa, samo su mi se njegove šake trajno urezale u memoriju. Ne znam, lagao bih kad bih rekao da znam definirati osjećaje koji su me vezivali za njegove ruke.

Možda strah. Ili, možda, čak i ljubav. Ništa njegovo nisam volio, ali te ruke..., ne znam šta da kažem.

A te večeri prišao je kuhinjskom stolu, izvukao svoj nož iz mog sendviča, zagledao se u vrh sječiva, pa progovorio kao da se obraća nožu:

- Sića se čuva za prosjake, a za voljenog supruga štede se šuške.

Gledao sam ispod oka, ne mičući se i skoro ne dišući, kako Ljubica prilazi regalu u dnevnoj sobi, otvara ladicu u kojoj je složeno njeno donje rublje, vadi bunt novčanica i pruža ih prema njemu. On hitro spremi nož u džep, dohvati novčanice, razlista ih između palca i kažiprsta kao karte, potom ih ponovo skupi i strpa u džep. Onda, naglim potezom, zgrabi Ljubicu za kosu i privuče joj lice sasvim blizu svom.

- Gdje ti je novčanik? - upita.

- Nemam ga - reče ona.

- Samo fukare nemaju novčanik! - dreknu Japanac. Istovremeno, stežući je ljevicom za kosu, povuče joj glavu unatrag i usred lica sruči pesnicu od čijeg strahovitog udarca Ljubica pade na pod. Japanac elegantno preskoči preko njenog tijela i ode. Ja sam nekoliko beskrajno dugačkih trenutaka samo sjedio za stolom. Nisam mogao misliti, nisam se mogao pomaknuti s mjesta. Ni mama se nije micala. Gledao sam kako joj iz nosa krv curi u otvorena usta. A usta su sve više sličila na rascvjetali divlji mak.

4.

Ne znam kako je sve to počelo. Kasnije sam mislio, zapravo sam sebi tako tumačio, da su ljepljivi prsti nasljedni. Istina je da fizički apsolutno nisam sličio na Japanca. Plav, nizak punačak, slika i prilika mamina, nisam naslijedio ništa od njegove elegantne pojave. Čak su mi i šake bile kratke i zdepaste, široke i jastučaste kao dvije raspuhane žabe. Pa ipak, na samom kraju prve školske godine ukrao sam od Marina Vrhovca pernicu koju mu je otac donio iz Njemačke. Vraćajući se iz škole kroz park, iza jednoga grma istresao sam sve što se nalazilo u pernici, a nju sam donio kući i sakrio u trbuh kauča na kojem sam spavao, u onu ladicu u koju se odlaže posteljina.

Pamtim tu fantastičnu pernicu i dan-danas kao prvu tuđu stvar koja mi se zalijepila za prste. Prije nego što je sasvim prirodno prešla u moje vlasništvo, danima sam se divio njenim zelenkastim prozirnim stranicama u kojima je neka tekućina pri svakom pokretu tvorila nove slike: nasmijana sunca i zvijezde, raznobojne leptire, bubamare, cvjetove, lopte, balone, klikere; uzbibane valove i

palme i, na kraju, vesela lica dječaka i djevojčice koji se ljube dok im iz usta izlaze mala crvena srca. Ta sam srca sanjao nekoliko puta. Izlazila su iz mog jastuka i lijepila se za plafon. Jednom sam u snu bio žedan, odvrnuo sam česmu iznad sudopera, podmetnuo čašu, ali u nju nije tekla voda. Umjesto vode iz pipe su ispadala srca. Na kraju sam morao ukrasti tu prokletu pernicu. Nešto iznutra, i u snu i na javi, nije mi dalo mira sve dok nisam prisvojio žuđeni predmet.

Nakon toga, s istim žarom žudio sam za svakim novčanikom koji bi moje oči vidjele. Dio ljetnog raspusta proveo sam kod ujaka Luke u Mostaru. Tu sam jednog vrelog prijepodneva, na terasi nekog restorana, nakon što je ujakov prijatelj platio račun za njihove pive i moj sladoled, ukrao veliki crni novčanik iz njegovog stražnjeg džepa u momentu kad se dizao sa stolice. Temeljito očišćen i uglancan, zamotan u ukrasni papir, baš taj novčanik sam koncem rujna poklonio mami za rođendan. Jako se iznenadila i, ne znam zašto, poslije je dugo sjedila za stolom i tiho plakala. Tek sutradan me pitala zašto sam joj kupio muški novčanik, a ja sam kazao da se u njega mogu smjestiti papirne novčanice bez presavijanja, za razliku od malih ženskih novčanika, u kojima je uvijek nered.

Potom je Ljubica preda mnom pažljivo složila pet krupnih novčanica u svoj novčanik i odložila ga u istu onu kristalnu zdjelu u kojoj smo držali siću za kruh i mlijeko.

- Ovo nemoj dirati - rekla je i nježno me poljubila u čelo.

Sljedećih godina ponekad sam u svojevrsni kućni sef krišom prebacivao sadržaj novčanika koji su mi se u međuvremenu zalijepili za prste. S vremena na vrijeme, poput uragana, kroza nj bi protutnjao Japanac i opuhao ga. Primjećivao sam da debljina svežnja koji bi tom prilikom strpao u džep, slično onoj čarobnoj transformaciji na mojoj pernici, u Japančevim očima mijenja slike respekta prema obitelji, za koju inače nije davao ni pet para.

Jednom prilikom me čak pomilovao po kosi, očima mi dajući do znanja da je vrlo zadovoljan što je iz novčanika izvukao dobrih pet-šest mjesečnih plaća koje Ljubica zaradi kao glavna kuharica u tvorničkom restoranu društvene ishrane. Očigledno ga nije mučilo pitanje kako je to moguće. Taj se nikad nije bavio tako bizarnim stvarima kao što je računanje koliko netko vlastitim radom može zaraditi i koliko je novca potrebno za život jedne obitelji. Ipak, zadovoljstvo je bilo obostrano. S moje strane, glavni dobitak iz ove igre punjenja i pražnjenja novčanika proizašao je iz činjenice da više nisam morao biti svjedok njegovih vještina baratanja nožem i pesnicom koja bi majčino lice u trenu pretvorila u divlji mak.

5.

Kad sam krenuo u šesti razred, ladica za posteljinu u mom kauču već je skrivala impozantnu kolekciju raznovrsnih novčanika. Nikad me nije naročito uzbuđivao njihov sadržaj, ali oni sami, lišeni tog sadržaja, postajali su svaki za sebe predmet izuzetne vrijednosti. Pred spavanje sam volio izdvojiti jedan od tih dragocjenih predmeta, pažljivo ga razgledati, a onda staviti pod jastuk i zamišljati priču o njegovom nastanku i životnom putu. Pitao sam se je li moguće da u momentu kad je stvoren novčanik zna da će jednom stići u moje ruke. Raduje li se tome? Olakšava li mi završni čin oslobađanja iz dotadašnjeg ropstva, tako što me doziva, zavodi, mami? Jer, svaki put je bilo tako lako, prejednostavno, da sam doista počeo vjerovati kako novčanici traže mene i, kad me nađu, sami skoče u moj zagrljaj. A tad – ko ih ne bi volio? U mojoj ladici svaki od njih postajao je kralj, ali je pernica i dalje bila kraljica pred čijom su se ljepotom svi oni klanjali.

Te jeseni, dan prije majčinog rođendana, Japanac je napokon dolijao. U motelu *Dobra vila,* negdje na obroncima Vlašića, cijele noći je kartao s ondašnjim najpoznatijim majstorima kocke u državi. Ulozi su bili ogromni. Pred zoru, kad je Japanac kockom već bio došao u posjed gotovo cjelokupnog basnoslovnog uloga, suigrači su ga optužili za prevaru tvrdeći da je početne nove špilove uspio zamijeniti vlastitim obilježenim kartama. Zahtijevali su pretres cijelog apartmana da bi dokazali svoje tvrdnje. Japanac se, naravno, protivio. Uslijedila je svađa, guranje, lupanje, prijetnje, psovke. Razbudili su se gosti. Netko je zvao miliciju.

U gužvi koja je nastala Emin Japanac iskočio je kroz prozor, na parking, pravo pred policajca koji je upravo izlazio iz vozila. Oduvijek hitar na nožu, uspio ga je u trku zabiti pravo u srce nesretnom čovjeku. Nastavio je trčati do svog auta, i taman je gurnuo ključ u bravu kad je drugi policajac zapucao u zrak. Japanac je podigao ruke i prislonio ih na krov automobila. Dva dana kasnije na naslovnicama svih novina vidio sam njegovu sliku s lisicama na rukama. Dugo sam gledao te dvije šake stisnute u pesnice. Pročitao sam da su mu prilikom pretresa pronašli još dva patentna noža u džepovima. To je sve. Kod sebe nije imao novčanik, ni osobne dokumente, ni novca. Ni jednu jedinu paru. Ništa, baš ništa, osim noževa.

Devetnaestog prosinca osuđen je na dvadeset godina teške robije. Tog dana sam se zakleo da nikad više neću ukrasti ni kliker, a kamoli nešto vrednije. I da ću zauvijek zaboraviti da sam ikada poznavao Japanca. Dok je Ljubica bila

na poslu, pokupio sam iz kauča novčanike u vreću. Ubacio sam i onaj crni iz kristalne zdjele, prokletu crnu sponu koja nas je godinama vezivala za Japanca. Na vrh sam stavio pernicu i vreću zavezao špagom. Mutna nadošla rijeka Bosna jednim je valom obgrlila vreću i odnijela je moju veliku tajnu daleko od mene.

6.

U proljeće sljedeće godine mama je dobila razvod, a već potkraj ljeta udala se za Arifa Sirovicu, visokokvalificiranog majstora uposlenog u istoj tvornici u kojoj i ona. Preselili smo se na njegov brežuljak, nedaleko od Bugojna. Ja sam sedmi razred nastavio u novoj školi i s novim prezimenom. Arif je smatrao da je tako bolje.

- Neka sve dosadašnje voda nosi grahorastom vragu - rekao je.

Nisam imao pojma što bi to moglo značiti, ali mi se svejedno svidjela ideja da postoji neki đavo koji je voljan preuzeti iz moga života sve što više ne želim, a ne znam kamo bih s tim. Odjednom sam postao netko sasvim drugi, neki Denis Sirovica koji ima svoju obitelj, kuću i dvorište po kojem se može do mile volje ganjati sa Arifovim kokošima. Malo je kazati da sam se preporodio. Naravno, lošim vijestima najdalji je domet, tako da je i u novoj sredini bilo onih koji su znali tko smo i odakle smo. Ali je Arifovo ime bez mrlje uskoro pokrilo sve ružne priče.

Dok sam trepnuo – prošle su dvije najbolje godine moga života. Tekao je posljednji tjedan osmog razreda. Imao sam sve petice, plus nekoliko nagrada na regionalnim takmičenjima za mlade konstruktore. Privodili smo kraju pripreme za ekskurziju u Dubrovnik i ja, već debelo naviknut na sreću, ni u snu nisam mogao pomisliti da bi se moglo desiti nešto što bi pomutilo radost s kojom sam odbrojavao dane do svog prvog putovanja s rajom. Konačno, osjećao sam nemali ponos što je moj stari porok bio daleko iza mene, što sam ga se riješio snagom vlastite volje, uvjeren da me je život upravo zbog toga nagradio potpunom srećom. Potpuna sreća se, zapravo, zvala Šejla, koja je bila učenica drugog odjeljenja osmog razreda. U paru sanjati iste snove, sve mi je govorilo, najviša je planina radosti na ovome svijetu na koju se živ stvor može popeti.

Srijeda je bila, znam, sat biologije. Mogao je biti sat bilo čega, svejedno, isto bismo svodili utiske osmogodišnjeg školovanja, ali ja sam zauvijek upamtio da je bila biologija. Upamtio sam, jer je u učionicu ušla naša razredna nastavnica Mejra i zamolila me da joj odem kupiti burek. Kazala je da joj ga donesem u

zbornicu. Tako sam i učinio, ali nje nije bilo u zbornici. Ostavio sam burek i vratio se u učionicu. Još je bila tu. Opuštena kao u kafani, sjedila je uz nastavnicu Tinku, svoju najbolju prijateljicu, i zajedno s njom smijala se vicevima i anegdotama koje su pričali učenici. Da je, recimo, bio sat fizike, otišla bi odmah i čekala svoj burek u zbornici. Ovako, nažalost, moja je nesreća što su Mejra i Tinka prijateljice koje se ne umiju rastati po kratkom postupku. Učionicu su skupa napustile tek pošto je zvono oglasilo kraj sata.

Uslijedio je sat fizike i odjednom je učionica bila puna nastavnika. I svi do jednog su se ustremili prema meni. I svi su uglas vikali:

- Gdje je novac?! Denise, gdje je novac od ekskurzije?!

Učionica se okretala oko mene. Njihovi povici, poput oštrih orlovskih kljunova, čupali su komad po komad moga mozga. Savijao sam glavu pod klupu, pokušavao rukama začepiti uši, rastjerati ih neljudskim krikom. Samo nisam pokušavao shvatiti o čemu govore. Nijedna se misao nije uspijevala uobličiti u logici sadašnjeg Denisa Sirovice. Svaka je bolno kljucala iz negdašnjeg kukavičjeg jajeta položenog iza debelog spleta paučina u nečistoj savjesti bezmjerno krivog sina Emina Japanca. Nisam znao gdje su pare od ekskurzije, ali sam znao da sam kriv i da je čas naplate stigao.

Zvali su Ljubicu, stigao je Arif. Dotle su pretresli moj ruksak, školske zahode, korpe i kontejnere za smeće. Ja sam šutke sjedio, glave oborene na klupu. Čuo sam da spominju Japanca. Čuo sam da govore: kakav otac, takav sin. Čuo sam riječi: sramota, sve nas je prevario. Čuo sam presudu: nećemo ga živa pustiti odavde, ima da rodi pare. Čuo sam kad je netko rekao: treba pretresti i onu Šejlu iz osmog dva. Tad mi se javila prva suvisla misao, prvi impuls da branim svoju nevinost glede konkretne optužbe. Bio sam kriv, rođen od krivog oca, ali ne sada, ne zbog nestanka novca prikupljenog za ekskurziju. Tko je radosnije od mene sanjao dan kad ćemo krenuti put Dubrovnika?! Nitko. Nikada nitko.

Arif je spustio ruku na moju glavu, prstima mi protrljao obamrlo tjeme, kao da me pokušava probuditi iz dubokog sna.

- Sine, sačekaj me u kolima, brzo ću ja - rekao je tutnuvši mi u šaku ključeve od auta.

Ne znam koliko je potrajalo, koliko sam ga čekao. U autu je bilo nesnošljivo vruće. S prozora su stotine očiju isijavale prezir u mom pravcu. Gorio sam u toj vatri kao u teškoj samrtnoj groznici. Mislio sam da umirem, svim srcem sam želio da umrem. To je bila jedina misao od koje mi je bilo koliko-toliko lakše. Umrijet ću, i sve će ovo prestati. Nema drugog izlaza, nemoguć je drugačiji kraj.

7.

Jedino na što pri punoj svijesti nikada ne bih pristao bilo je upravo ono razrješenje situacije koje je Arif predložio nastavnicima. Ništa mi o tome nije rekao sve dok dogovor nije u potpunosti proveo u djelo. Podigao je kredit i uplatio novac potreban za put i sedmodnevni boravak stotine i četrnaest učenika u Dubrovniku. Doživio sam njegovu besmislenu žrtvu kao priznanje krivice, kao znak njegove sumnje u moju nevinost, unatoč razgovoru koji smo obavili iste srijede, odmah po dolasku kući u kojoj smo zatekli Ljubicu modru od plača.

- Sine, da li si uzeo taj novac? - pitao je.

- Nisam.

- Ja ti vjerujem - rekao je - i učinit ću sve da te zaštitim.

A u ponedjeljak, kad je sve već bilo gotovo, rekao mi je šta je učinio. Tog trena sam ponovo poželio umrijeti.

- Zašto bi netko tko nije kriv dao toliki novac? - pitao sam ga.

- Prije svega zato da te stotinu i četrnaest učenika ne proklinje zbog propale ekskurzije. Sada je najvažnije otkloniti štetu, a istina će kad-tad isplivati. Što se pravi lopov bude osjećao sigurnijim, to će biti manje oprezan i prije će se odati - rekao je.

- A dotad, hajde, objasni mi, kako zamišljaš moj život s tom ljagom?

- Mislio sam da bi bilo pametno srednju školu upisati u Zenici, a da ljeto provedeš kod ujaka u Mostaru i odmoriš se od svega. Sve će ovo do jeseni biti zaboravljeno - tvrdio je.

No, nije bilo tako. Reputacija lopova pratila me je poput sjenke kamo god da sam išao. Srednja tehnička škola u Zenici već prvog školskog dana ukinula je moje ime i prezime.

- Đe si Japanac?! - povikao je netko dok sam se hodnikom probijao do učionice. Ovdje me je dočekalo moje jedino nasljedstvo od rođenog oca. Emin Japanac robijao je u istom gradu u kojem se Denis Japanac školovao. Drugi je svim srcem želio zaboraviti prvog, ali je s vremenom počeo vjerovati kako je Arifov grahorasti vrag odlučio sve neotkrivene grijehe, koje je voda donijela do njega, naplatiti od Denisa Sirovice.

U dubini duše sam znao da je pravda na čudan način zadovoljena. Svaki put kad bi me netko oslovio nadimkom, a čak su me i profesori tako zvali, računao sam da otplaćujem još jedan ukradeni dinar. Vjerovao sam da je ona vreća s novčanicima stigla na pravo mjesto i da ih Arifov imaginarni jaran malo-pomalo puni, zadovoljno trljajući svoju vražju bradu. Nakon četiri godine, kad sam na

srednjoškolskoj diplomi pročitao da je Denis Sirovica s odličnim uspjehom položio završni ispit, pomislio sam: sad su se i olovke vratile u pernicu Marina Vrhovca. Unatoč nadimku koji se više nije dao odlijepiti s mog lika, osjećao sam se čistim i napokon spremnim za novi život.

Upisao sam studij elektrotehnike u Sarajevu i do kraja prvog semestra vjerovao da se kolo sreće okreće, da sam dočekao krug u kojemu ću opet biti miljenik sudbine. Sve je teklo kao po loju do one večeri u veljači 1992. godine kad mi je Arif javio da je Ljubica doživjela moždani udar i da je umrla na putu do bolnice. Sutradan stigao sam u Bugojno da sahranim majku. Đavo je opet svojim noktom probušio ružičasti balon koji sam mjesecima napuhivao bezrazložnim optimizmom. Noć nakon sahrane proveo sam u razgovoru s maminom braćom Lukom i Dragom. U stanju ponovnog rasula teško napabirčene snage nisam mogao olako odbaciti Dragin dojam da Bosna već dobrano miriše na rat. Ponudio mi je da koliko sutra pređem k njemu u Zagreb, a odatle mogu u bijeli svijet, po želji. Toliko može učiniti za mene i svoju preminulu sestru, kazao je glasom prije poslovičnim nego bratskim. Uostalom, jedva da me je dva puta vidio u mojih devetnaest godina.

Možda je upravo to primjetno odsustvo emocija u ujakovom glasu prevagnulo da prihvatim ponudu. Bio sam do guše sit Arifove patetike i baljezganja da je svako zlo za neko dobro. Nisam više bio u stanju zamisliti toliku količinu dobra koja bi opravdala sve zlo koje sam iskusio. Nepuna dva mjeseca kasnije, kao što sam već kazao na početku ove priče, ostavio sam Arifa laka srca. Ostavio sam ga u žutoj kući koju je sam sebi zanoktao, na brežuljku koji mu je sudbina odredila kao vječno počivalište, u državi za koju je volio kazati da je poput one njegove rumene stare kokoši. Njegove molbe da ne idem, žalopojke kako nikoga na svijetu osim mene nema, nisu me zadržale.

Nakon dvije godine, kad je s popriličnim zakašnjenjem do mene stigla vijest da je Arif pogođen snajperskim hicem u dvorištu ispred svoje kuće, žute poput sunca kojim se zaklinjao da je život sama radost i kad prolazimo kroz najteža iskušenja, postao sam svjestan da je u mojoj tvrdoglavoj odlučnosti da ga napustim vjerojatno bilo potmule želje da mu se osvetim. Bez obzira na to što sam po okončanju srednje škole uvjeravao sebe da sam čist od svih mladalačkih grijeha, tek sam u dalekoj Americi shvatio da nikad nisam oprostio Arifu što me je otkupljivanjem neučinjene krađe natjerao da ispaštam za mnogobrojne koje sam prije toga počinio. Naše su se sudbine prelomile na pogrešnim mjestima, i tu se više ništa nije dalo popraviti.

8.

Nažalost, čovjek nije slon. A da jest, možda bi sve bilo jednostavnije. Pamtio bi ljubav i po njenom mirisu raspoznavao bi kosti svojih bližnjih, čak i onda kad smrt s njih sastruže svaki ožiljak, brazdu, boru, otisak karaktera na licu, jezik oka, kalendar novih i starih godina sraslih s kutovima usana; dakle, kad doba smrtno istopi svaki znak raspoznavanja po kome se kratko i mizerno ljudsko pamćenje ravna, čovjek bi, da je kao slon satkan od nekoliko tona nježnosti, raspoznao kosti rođenog oca. Ovako, lakše bi se prisjetio šara na kamenu koji je u nekom dalekom dječačkom jutru iščeprkao na pustoj plaži.

A njegovo veličanstvo slon, taj misteriozni hodočasnik koji pamti čak i prah po kojem su gazili njegovi pradavni preci, zastane kraj gomile slonovskih kostura (gledao sam nebrojeno puta dokumentarce i plakao zajedno s najtužnijim stvorom na svijetu), svaku kost onjuši i prevrne surlom, potom iz kolektivne grobnice izvuče oglodane kosti i čeljusti svojih najmilijih, bogobojazno ih izdvoji na čistinu, a onda satima stoji mirno pred zemnim ostacima svojih predaka i bliskih srodnika i, neka kaže tko što hoće, moli se za njihove nježne slonovske duše i tiho plače. Toliko o slonu.

A čovjek je govno. Ne pamti miris ljubavi. Svakom neuronskom vezom pamti mržnju i, sva je prilika, to je jedino što mu na kraju preostane od pameti i pamćenja, po čemu navija satove, kojima otkucava vrijeme: jedno za njega – razvučeno i pusto, a drugo – ognjem straha, mržnje i osvete pomamljeno i mahnito, za one koji su ga za srce ujeli. A svatko svakoga za života stigne ujesti. Kao podudarna zakrivljena linija tektonskih ploča po kojoj su se nekada razdvojili i udaljili kontinenti, na kraju ljudskih putanja vide se samo oštri rubovi identičnog bola na kojem su se razderala i zauvijek pukla nekadašnja zajedništva.

Na to sam se vratio nakon jedanaest godina, na te škriljce koji su zasvagda označili neizlječivu granicu između prošlosti i budućnosti. Ponovo sam se uvukao u jedno beskrajno *sada* u kojem se ukrug vrti svaki moj san o boljem svijetu i boljem čovjeku, nasukan, zarobljen, zaleđen; nemoćan da se preobrazi u stvarnost bez ružnih sjećanja, nesposoban da se sjeti mirisa, vreline ili radosti ijednog od svojih nekadašnjih devetnaest uzaman razigranih ljeta u ovoj nesretnoj zemlji. Došao sam iz Amerike da jednom zasvagda pokušam razmrsiti čvor koji sam u vlastitoj utrobi, umjesto kofera, ponio iz zavičaja u proljeće devedesetdruge.

Iz povampirene zavičajne mećave, kojom me kasna zima ujedala za vrele ušne školjke i podbuhle vjeđe, uveli su me u kontroliranu studen forenzičke radionice ručnih radova u kojoj se, od skeletnih ostataka neznanih junaka i nesigurnih sjećanja njihovih srodnika, pomoću spasonosnog DNK-tutkala sklapaju leševi s identitetom. Izvukli su ladicu i pod nosom mi razgrnuli blatne kosti. Zurio sam u tu gomilicu neraspoznatljivosti, osluškujući kako mi crijeva sve glasnije krče i poput mačjih urlika lome prenategnutu tišinu.

Sve je odavde odavno otišlo: sjećanja na djeliće Japanca u koje sam kao dječak hipnotizirano buljio, one njegove ruke koje sam sanjao i za kojima sam žudio. Pokušavao sam prepoznati onaj dio njegovog tijela za koji sam mislio da ga neću nikada zaboraviti. Uzalud. Ove su kosti, svih dvadeset i sedam koliko ih gradi ljudsku šaku, mogle biti bilo čije. Da, davno sam saznao da je početkom rata Japanac pušten iz zatvora. Znao sam i to da se od devedesettreće vodi na spisku nestalih boraca Armije BiH. Rekli su mi da je zarobljen i vjerojatno likvidiran. Kosti u koje gledam izvađene su iz masovne grobnice, te se pretpostavka da je u pitanju Japančev kostur bazira na utvrđenom identitetu ostalih koji su zajedno s njim nestali toga dana.

Prstima sam bjesomučno gnječio zažarene brideće ušne resice. Nos mi je iznenada počeo prokišnjavati. Kroz oluke nozdrva slijevali su se curci kiselih kiša i bljuzgavih slina koje su se još od ranog djetinjstva krile po mračnim sinusnim labirintima. Pokušavao sam ih zaustaviti nadlanicom i snažnim dugačkim udisajima uvući natrag, u onaj otežali mrak iza očiju, gdje se suzni i slinavi dječji jadi kriju od svijeta. Blatni, a možda i krvavi, u svakom slučaju prljavi i gnjili komadi maskirne uniforme, zadnja postelja ravnodušnim kostima, u mojim sjećanjima bili su apsolutno nespojivi s Japancem kojeg pamtim iz prvog školskog dana. Bespomoćno sam slegnuo ramenima i prešao u drugu prostoriju da dam uzorke tkiva za analizu DNK. To je sve što danas mogu učiniti za ovu šaku kostiju koje su nekada možda na sebi nosile ono bezdušno kopile, besprijekorno dotjerano i elegantno, s rukama preciznim kao smrt. Jadna je država za koju je Japanac ratovao, pomislio sam izlazeći u snježnu stvarnost.

Nakon svega, nakon ničega, vozim se prema Bugojnu. Volio bih da ga mogu zagrliti. Nosim mu buket ruža. Žutih. Da je živ, bio bi sretan. I zadovoljan svojom sudbinom. A ja bih sjedio uz vatru i slušao njegove dosadne priče o sreći. Možda bih gledao u njegove šake, široke i umorne kao rudarske lopate. Onda bih zatvorio oči, pravio bih se da spavam, čekajući da me pomiluje po kosi. I živjeli bismo skupa s ovu stranu jablanova, u žutoj kući na brijegu. Rađala bi se djeca, i svi bismo se zvali Sirovice.

Budi opet dječak

Ako želiš da te volim
Prestani biti oportunist
Baci svoj skupi sat
U grmlje
Ispeglaj godine
Usvoji najružnijeg psa iz šinteraja
Dopusti si ponekad
Biti naivan
Poslušaj što ti imam reći
I što govore drugi
Sjeti se da si nekad bio dijete
Zaigraj se s osjećajima
Propusti autobus
Ispadni ponekad smiješan
Prepoznaj potočnicu
Padni u jarak kao nekoć
Kad si bio dječak
I podigni se blatan
Smijući se
Dohvati mi mjesec
Kao što dohvaćaš tanjur
S kremšnitama
Ponesi mi vrećice
Iz trgovine
Nemoj očistiti auto
Otkaži zubaru
Iznenadi me kestenima
Budi dječak
Pa ću te voljeti

Vlado BRČIĆ[1]

Ratni zapisi 1941. – 1945.
(III., završni nastavak)

Drugi put u Bjelovaru

U Bjelovar smo došli negdje pred noć, na sajmište na kojem smo bili prije možda mjesec dana. Ujutro su se oko nas okupile grupe građana, od kojih bi nam netko štogod i donio. Tako smo dobili malo sirovih krumpira, koje su neki tako i jeli te dobili visoku temperaturu i žuticu. Njih odvedoše, navodno, u bolnicu, ali ih više nikad nisam nigdje vidio kao ni onog jadnika kojeg su ranili u ruku. Sve ih je, izgleda, progutao mrak.

Tu smo ostali dva dana. Ujutro trećega dana krenuli smo u Koprivnicu, i stigli u neko doba noći, opet na sajmište. Tamo smo ostali jedan dan, pa krenuli u Varaždin, ali prije toga naši pratioci razglasiše:

„Tko god ne može ići dalje, neka ostane pa će ga voziti zaprežna kola! Organizirali smo mještane koji će sve one koji ne mogu hodati prebaciti u Varaždin!"

Mnogi su nasjeli, i zauvijek nestali pa im se, kao ni tisućama drugih, ni za grob ne zna. Među njima je bio i moj rođak Mato Brčić Nikolin, koji me je molio da mu se pridružim, a ja sam ga odgovarao:

„Brate, nemoj ostati, nemoj im vjerovati! Idi sa mnom pa što bude! Nosit ćemo jedan drugoga ako bude trebalo."

Odbio je moj savjet govoreći:

„Ja ne mogu više, a ni ti nisi za put. Svi smo toliko iscrpljeni da nam je dalje nemoguće i neizdrživo, a oni to i sami vide pa nam osiguravaju prijevoz."

„Ja ne ostajem!" odgovorio sam mu. „Dokle god mogu, ići ću, a kada padnem, znat ću da je sa mnom gotovo, ubit će me i to će biti kraj mojim mukama, a i tebi savjetujem da ne ostaješ!"

[1] Autor je roden 16. travnja 1923. godine u Kamenskom, selu na granici Dalmacije i Bosne, ispod planine Kamešnice (općina Trilj, nekadašnji kotar Sinj), u siromašnoj težačkoj obitelji. S četrnaest godina odlazi na rad u Slavoniju, a 1940. godine cijela mu se obitelj seli onamo, u Vrbanju. U jesen 1941. burza rada deportira ga, zajedno s još dvije tisuće nezaposlenih radnika, na rad u Njemačku, gdje ostaje godinu dana. U jesen 1942. vlasti ga, kao vojnog obveznika, vraćaju u Hrvatsku, gdje biva unovačen. Kao pripadnik hrvatske vojske preživio je Bleiburg i križni put.
Od 1947. godine živi i radi u Županji.

Nije me poslušao i tako smo se rastali. Nisam bio na čelu kolone, već negdje na sredini pa sam se pri izlasku iz kruga sajmišta osvrnuo i primijetio da ih je s jedne i druge strane puta puno ostalo; po mojoj procjeni oko četiri stotine. Pomislio sam u sebi: „Bože moj, kakve budale! Pa tko će dati toliko zaprežnih kola da vas voze u Varaždin!? Grdno su vas nasamarili!" Tako je i bilo – nestali su zauvijek.

Putom do Varaždina jedva smo se kretali od vrućine i sparine, a kroz sela morali smo ići što brže. Prosto smo jurili da nas seljaci ne gledaju takve jadne. Po podne se naoblačilo i počne padati kiša, za nas onako umorne prava pogibelj. Zamolili smo pratnju za malo odmora, ali rekoše da to nije u planu te da nema odmora dok ne dođemo u Varaždin. Tko je mogao, marširao je; tko nije, ostao je, a takvih je bilo dosta.

U Varaždin smo stigli oko pola noći. Kiša je strašno lijevala; mene je spasilo moje šatorsko krilo da sam sve to mogao izdržati. Trapali smo ulicama grada zavijenog u mrak, pitajući se kamo će s nama. Pitamo njih, a oni ne žele reći; vele: „Još samo malo pa smo na mjestu." A to mjesto bilo je igralište sve u vodi. Nikamo nisi mogao nogom stupiti a da ne staneš u vodu i blato, a kamoli leći. Onako jadni, umorni i ispaćeni nismo imali izbora pa legosmo u to blato. Nitko ništa ne traži, samo jedva čeka da se spusti po crnoj zemljici i malo odmori. Bilo je i onih koji su proklinjali majku koja ih je rodila. Svi smo mislili da je ovo kraj našeg života i patnji. Molili smo Boga da naše muke već jednom prestanu.

Osvanuo je lijep dan. Sunce je sjalo, ali mi smo drhtali od hladnoće. Postrojili su nas tri po tri, što je značilo da zasad ne idemo dalje. Bili smo u krugu igrališta, kada izađe grupa časnika, te zapovjediše: "Svi oni koje prozovemo, neka izađu iz stroja, i to najprije mlađa godišta, od 24 do 30 godina!" Ljudi su odmah počeli izlaziti. Nismo znali što time hoće. Sve mi je sumnjivo, ali dečki izlaze i nakon pola sata izašlo ih je oko 300. Odmah su ih uputili na drugu stranu igrališta na šišanje, a potom kupanje. Zatim smo začuli drugu zapovijed:

"Neka izađu iz stroja svi oni koji su bili u ustašama, policiji, u oružnicima, u financijama, u legijama, tj. u njemačkoj vojsci i tko god je porijeklom Švabo!" Nato je izašao priličan broj – sigurno 3000 ljudi. Časnici su se razletjeli ispred stroja vičući:

"*Svi* koje smo pozvali neka izađu iz stroja!" U tom času jedan se časnik približio grupi u kojoj smo se nalazili Mate Lerotić i ja, a moj Mato, onako naivan, upita:

„Druže, trebaju li izaći i oružnici?"

Ovaj se izdere na nj:

„Pa kome ja to govorim, majku ti tvoju?! Marš tamo u stroj!“

Mato se strašno uplašio, uzvrpoljio se, ne zna što će. U tom trenu ja, koji sam stajao u trećem redu iza Mate, izađem i stanem pred časnika pa mu rekoh:

„Druže kapetane,“ oslovio sam ga, jer sam čuo da ga tako zovu partizani, „imamo nešto malo zajedničkog u torbi pa da to podijelimo“, a on me poprijeko pogleda od glave do pete, okrene se i ode. Ne znam što je mislio, ali su me kolege upitale kako sam imao hrabrosti onako istupiti preda nj. Mato i ja smo nabrzinu podijelili ono malo što smo imali. Bio sam strašno ljut na njega i grdio sam ga što se tako ludo ponio pa se javio:

„Glupane! Ne piše ti na čelu što si bio!“ Tako smo se rastali.

Nakon te prozivke narediše ovima što su izdvojeni neka idu na tribinu, na koju je mogao stati priličan broj ljudi, ali nije bilo za sve mjesta te su ostali posjedali oko tribine po zemlji. Ta teška i mučna drama prilično je dugo trajala i ubila u nama i posljednju nadu da ćemo preživjeti. Molili smo Boga da sve što prije završi.

Nama, koji smo ostali u stroju, dadoše voljno da se i dalje možemo valjati po mokrom igralištu. Budući da se nije moglo ložiti vatru i tako pripremati bilo što za jelo, mislili smo da ćemo, ostanemo li ondje duže, pocrkati od gladi. Na naše iznenađenje, postrojiše nas u podne na ručak, i to redom od najmlađih pa sve do najstarijih godišta. Dobili smo nešto malo kruha i čorbe od graha. Pitali smo se je li moguće da je došlo do nekog preokreta u njihovim glavama u odnosu na nas. Ipak, zabrinulo nas je što oni na tribini nisu dobili ništa. Poslije podne, primakao sam se Mati da ga upitam što on misli kamo će s njima, a on mi odgovori kako se priča da će u Rusiju, ili da će ih poslati na rad u rudnike. Naiđe neki stražar i reče mi: „Odbij! Nije dopušten nikakav razgovor!“ Kad sam se rastao od Mate, padne mi na pamet da pitam tog stražara što je bilo s onima koji su ostali u Koprivnici. On mi odgovori: „Zašto pitaš?“ Kad sam mu rekao da mi je tamo ostao jedan rođak, kazao mi je da je bolje da takve stvari ne pitam. Mogao mi je samo reći da oni sigurno neće doći za nama, a ni sam nije znao kamo su otišli.

Na igralištu smo i zanoćili, a ujutro sam ugledao praznu tribinu. Naši drugovi koje su izdvojili otišli su tijekom noći, a da ih uopće nismo čuli ni vidjeli kamo idu. Od tada im se zameo svaki trag. Među njima je nestao i Mate Lerotić – Zeko i dva brata Mokrovići iz Vrbanje, navodno pekari. Da su me poslušali, danas bi možda još bili živi.

Od toga dana stanje nam se vidno popravilo. Dobivali smo redovito doručak, ručak, večeru i malo kruha. Meni se pridružio Mate Dujmić, kojeg do tada nisam poznavao. Obratio mi se i pitao me odakle sam. Kad mu rekoh, on će mi: „Znao sam, poznajem ja tvog oca.“ Tako smo bili jedno vrijeme zajedno dok nas nisu opet razdvojili. Odmah sutradan išli smo na šišanje i kupanje te su nas opet pomiješali s mlađim godištem. Istog dana poslije večere organizirali su na nekoliko mjesta popis i u stroj jedan po jedan na preslušavanje. Tu su nas ispitivali o svemu, od dana rođenja pa sve do sadašnjeg časa: ime i prezime, gdje si bio, u kojim jedinicama, na kojim mjestima, jesi li imao kakav čin, je li ti tko u rodu bio u ustašama itd.

Trećeg dana prebacili su nas na neku oveću pustaru, gdje smo ostali 15 dana. Išli smo na razne radove, kao što su kopanje rovova i pravljenje mostova na Dravi. Svakodnevno su pristizale nove kolone s kojima su postupali jednako kao s nama: razvrstavanje nakon kojeg su se neki priključili nama, a neki otišli u nepoznato.

Nakon tih 15 dana, kad su nas već sakupili u velikom broju, padne zapovijed da opet stanemo u stroj i – pokret. Bilo je jutro, još nije ni svanulo, a mi u dugačkoj koloni, pravac – Ludbreg.

Ulazeći u jedno selo na putu za Ludbreg, ugledamo domaćicu kako vadi krasan bijeli kruh iz peći. To je najprije vidjelo njih desetak na čelu kolone te odmah sa ceste upadnu u dvorište, zgrabe kruh s lopate pa povuci-potegni, jedan sebi, drugi sebi, i sve izmrviše, a ruke sažgaše, tako da nijedan nije ni mrvice iskoristio. Domaćica viče: „Nemojte tako, ljudi, uzmite jedan, ponesite sa sobom pa podijelite kada se ohladi“, ali oni uopće ne obraćaju pažnju na nju, nego i dalje sve uništavaju. Kad su to primijetili oni iz pratnje, skoče k njima i udri kundakom po svakome na koga su naletjeli, vičući: „Marvo jedna! Što to ženi učiniste od kruha!“ Žena je rekla kako im je i mislila to dati, a sada nemaju ništa ni oni ni ona.

Dolazak u Ludbreg i susret s kolegama

Podnoć stigosmo u Ludbreg, na poveliko igralište u čijoj se blizini nalazilo prilično zapušteno i opustošeno gospodarstvo. Činilo se kao da je tijekom rata promijenilo više gospodara. Tamo se smjestila partizanska komora s kuhinjom, i tu se mijenjala partizanska pratnja za kolone koje su onuda prolazile. Odlučio sam otići do njih i zamoliti ih za malo vode da si nešto pripremim za večeru, kad: pod šupom uz kotao sjede petorica mojih kolega koji su bili sa mnom u istoj jedinici.

Taj je susret nemoguće opisati, a kamoli zaboraviti. Izljubili smo se kao rođena braća. Njima je bilo strašno kad su me vidjeli u onako jadnom stanju. Moj dobri kolega Vrabec, kojega neću zaboraviti dokle god živim, odmah je otišao komandiru čete, zastavniku iz Slavonskog Broda, i kazao mu da tu ima jedan njegov kolega. On mu rekne da me dovede i ja dođoh k njemu, stanem mirno i pozdravim ga onako vojnički, ali, na žalost, bos. On me pogleda i reče:

„Pa kakav si to, jadni brate?! Idi i operi se!" Odmah reče kuharu da mi da večeru, a Vrabecu zapovjedi:

"Ako imaš kakve cipele, daj mu!" Meni reče: "Ostaješ s nama."

Tako sam ja lijepo večerao i dugo u noć pričao s kolegama pod šupom o tome kako je tko preživio ove tragične dane. Oni su meni pričali kako su se pred samim Zagrebom predali i naišli na tog dobrog čovjeka koji ih je odmah uključio u svoju jedinicu.

Ujutro je slijedilo ustajanje, umivanje, doručak i naredba za postrojavanje, pa i ja odoh u stroj. Komandir je rekao: "Imamo jednog novog." Pitao me je kako se osjećam.

"Odlično, kako se nisam nikada nadao, zahvaljujući dobrim ljudima."

On reče jednom drugu da mi donese pušku i ostalo što uz to ide, a meni da danas ne idem na vježbu, nego ostanem i odmorim se.

Tada sam na kapu prišio petokraku i postao u neku ruku partizan, ali ne još u pravom smislu...

Tako je moj križni put završio. Tu smo ostali duže vrijeme, do polaska u Zagreb.

Dolazak u Zagreb i služenje u JNA

Na zagrebački Zapadni kolodvor stigli smo u gluho doba noći, pa nismo mogli odrediti gdje se nalazimo. Sjećam se da smo, nakon izlaska iz vlaka, prešli preko brda, po kozjoj stazi, i tako stigli do velikoga logora, u čijim je barakama bila prostrta nova slama. Odmah smo polijegali i ugodno spavali. Ujutro sam primijetio da nas je mnogo više. Prije nas došlo je oko dvije tisuće ljudi. Zanimalo me je odakle su, jer vidio sam da su novopečeni partizani, kao i mi. Naišao sam na susjeda iz Aržana, koji se zvao Sošić. Oko 10 sati svi se postrojismo u krugu i tako smo čekali.

Nije prošlo mnogo vremena, kad ugledasmo gdje iz grada prema nama dolazi veća jedinica srpskih partizana, s kojima je bilo i dosta Albanaca. Odmah pomislih da su to možda oni koji su nas svukli prije dva i pol mjeseca. Svi

su bili u seljačkim odorama, na nogama im kljunasti opanci, a na glavi šajkača s petokrakom – jedini znak da su partizani. Postrojili su se u trored nasuprot nama, a onda dođe nekoliko časnika i održaše nam kratak govor. Dali su nam do znanja da će se od nas oblikovati tri brigade, tzv. bratske, sastavljene od svih nacija. Tako stvoriše od nas pravi gemišt.

Jedna brigada pošla je u Istru, druga u Bosnu, a moja u Slavonski Brod, kamo smo ubrzo otputovali vlakom. Put je trajao nekoliko dana, jer smo često stajali. U Slavonski Brod stigli smo rano ujutro i odmah s postaje otišli u vojarnu u tvrđavi. Ondje su nas postrojili u čete i bataljone. U krugu vojarne bila su tri bataljona. Tu su postavili stol i naredili da prilazimo jedan po jedan i damo svoje podatke: ime i prezime, dan, mjesec, godinu i mjesto rođenja, kotar, narodnost, gdje smo bili za vrijeme rata, u kojoj jedinici, u kojim mjestima, kad smo stupili u partizane itd.

Po dolasku u Slavonski Brod uključeni smo u JNA te smo odmah dobili razne zadaće. Mnogi nisu mogli izaći iz vojarne, jer su bili loše odjeveni i bosi. Mi, koji smo imali nešto bolju odjeću, odmah smo išli na pravljenje pontonskog mosta za saobraćaj s Bosnom. Kad smo to završili, prešli smo na popravak teško oštećenog željezničkog mosta, a to je prilično potrajalo. Osim tih radova bilo je i mnogo drugih poslova, čak opasnih po život, primjerice čišćenje minskih polja. To smo morali, u prvim redovima, raditi mi koji smo bili u hrvatskim postrojbama.

Prilikom takvog čišćenja poginula su nam dva borca, a ja sam bio teško ranjen, jer sam se našao u neposrednoj blizini. Liječenje je trajalo gotovo šest mjeseci, po bolnicama u Slavonskom Brodu, Osijeku i Petrovaradinu. Prizdravivši, ostao sam doživotni teški invalid, a danas za tu invalidninu ne mogu kupiti ni pola kile mesa.

Uključivanjem u JNA završio je naš križni put, ali ne i maltretiranja i ponižavanja. Ponekad bi nas digli iz kreveta u neko doba noći, pa su nas po nekoliko puta slali na kojekakva preslušavanja pred istražnim organima, obasipajući nas po nekoliko sati raznim trikovima i lažima. To je trajalo sve do kraja 1946. godine. U tom razdoblju mnogi su preko noći nestali, a kad bismo pitali za njih, odgovorili bi nam da su dobili prekomandu u neku drugu jedinicu, što je, naravno, bila laž.

Sav „rukovodeći kadar" u JNA bio je srpske nacionalnosti, osim nešto Albanaca. Bili su prilično nestručni i loše obrazovani u usporedbi s nama, koji smo završili vojnu obuku i proveli, netko manje, netko više, rat u vojsci. Iako smo odlično poznavali vojnički poziv, teško smo se mogli probiti i do najnižega

položaja. Jedino su neki naši ljudi radili kao pisari, od čete do brigade, jer su bili najpismeniji.

Politička nastava bila je jedan od glavnih predmeta kojima su nam punili glave svakoga poslijepodneva, po nekoliko sati. Politički komesari pričali su nam o boljševizmu i kako Rusi dobro žive. Govorili su nam da će boljševizam zavladati cijelim svijetom, dok kapitalizam tlači čovjeka i zato će sigurno propasti. Nije bilo lako živjeti u vojsci koju smo iz dna duše mrzili i jedva čekali da je se otarasimo. Naša godišta ostala su ondje vrlo dugo, sve do desetog mjeseca 1947.

No uza sve nedaće, lošu hranu, odjeću i obuću, unatoč spavanju na golim daskama, s jadnim ili nikakvim pokrivačima, ipak je život bio zabavan, jer sam stekao znance i kolege kojih ću se uvijek rado sjećati. To su komesar čete Stjepan Coci, Splićanin i veliki Hrvat, zatim Jozo Zrno iz Šujice, Tomo Klišanin s Kupresa, podno Malovana, Ante Šarić iz Grahova, Stanislav Jurić iz Sremskih Karlovaca, Jure Milas iz Hercegovine, i mnogi drugi, no s ovima koje sam spomenuo tako sam se sprijateljio da smo se jedan drugome povjeravali.

Priča Jure Milasa

Zanimljiva je i potresna priča koju mi je ispričao dobri kolega Jure Milas. Bio je u ustašama, kao i mnogi Hercegovci, pa se našao u „koloni smrti". Kada su ih dotjerali pred Maribor, prvo su ih strašno zlostavljali prije ulaska u logor. Nakon toga, pred kapijom im zapovjede: „Ustaše – lijevo, ostali – desno!" I on ode lijevo. U neko doba noći probude ih i postroje dva po dva te ih povežu žicom i potjeraju. On upit svog šogora:

„Kud će s nama u ovo doba noći?"

On mu odgovori:

„Kad nas vežu, onda možeš misliti što nas čeka – smrt i ništa drugo!"

Kako su se on i šogor držali zajedno, tako su ih zajedno i svezali i bili su na samom začelju kolone. Dotjeraju ih na Dravski most i ondje počne klanje, ubijanje i bacanje u Dravu. Primijetio je da su ih labavo svezali pa je rekao šogoru da se trgne i izvuče ruku. On to učini, pa se obojica oslobode žice. Krvnici to srećom nisu primijetili, i prije nego su došli do njih – oni se bace u Dravu. Jure je bio prvak u plivanju, a i šogor je dobro plivao, pa su se mogli nadati spasu. Prije nego su se krvnici snašli, oni su već ronili i plivali, a potjera se razletjela po nasipu s jedne i druge strane rijeke. Kad bi izronili da uzmu zraka, partizani bi zapucali, a oni odmah zaronili. Pratili su ih nekoliko stotina metara i odustali. Ali šogor se nije spasio – pogodili su ga, i ostao je zauvijek na dnu rijeke.

Jure je plivao otprilike dva kilometra. Bila je noć, bez ikakve rasvjete. Kad je vidio da ga više nitko ne prati, izađe iz vode. Vukao se nasipom, ni živ ni mrtav, mokar, a noć hladna. Dovukao se do neke kućice kraj nasipa, te pomislio: "Pokucat ću, pa šta mi Bog da." Kad je pokucao na prozorčić, otvori mu neka žena i preplaši se ugledavši ga onako jadnog i uplašenog. "Ne bojte se," rekao je, "neću vam ništa. Pomozite mi, molim vas!" Ona otvori vrata i još se više preplaši, jer je Jure bio samo u donjem rublju, a voda s njega curi. Ona mu brže-bolje dade rublje da se presvuče i strpa ga u krevet. Potrpa na njega pokrivače i skuha mu vrući čaj. Pomagala joj je i kći. Obje su se bojale. Da su partizani što primijetili, stradale bi i jedna i druga.

Poslije nekoliko dana po gradu su osvanuli plakati, na kojima se prijetilo smrtnom kaznom svima koji kriju ili na bilo koji način pomažu odbjegle zarobljenike, umjesto da ih odmah predaju vlastima. Jure se zadržao ondje nekoliko dana, dok se malo ne oporavi, a onda pošao dalje. Žena mu je našla civilnu odjeću, a on joj toplo zahvalio: "Vi ste moji spasitelji, nikad vam to neću zaboraviti. Ako ostanem živ, javit ću vam se. " Tako je i bilo, ostao je kod svoje riječi. Pozdravio se i pošao u Zagreb, kamo je dospio tek poslije mjesec dana. Približavajući se Zagrebu, uključio se u kolonu i tako se spasio. Mnogo je sličnih drama – ljude su npr. bacali u jame, a neki su se spasili; izlazili su nakon nekoliko dana, onako ranjeni i okrvavljeni, pa se krili po šumama.

* * *

Želio bih da ovo prisjećanje bude moj skromni prilog uspomeni na sve one tisuće stradalih ljudi. Hrvatska vojska i civilno pučanstvo povlačili su se prema zapadu uzalud se nadajući pomoći od Saveznika. Umjesto barem časne predaje prema Ženevskim konvencijama, hrvatska je vojska završila svoj vijek kalvarijom na Bleiburgu i „križnim putovima" – sadistički gonjena u besmislenim marševima uzduž i poprijeko vlastite zemlje, u kojima su mnogi klonuli, zaostali i bili dokrajčeni goničevim metkom, kad je rat već bio okončan. Zajedno s njima stradali su i mnogi hrvatski građani, ne želeći dočekati „slobodu" koju im je trebalo donijeti šest korpusa boljševizirane partizanske vojske.

Bratu Jozi

Odmah po dolasku u Slavonski Brod roditeljima sam, koji su živjeli u Vrbanji, javio da sam živ i zdrav i gdje se nalazim. Nakon desetak dana došao je otac i, naravno, obradovao se što me vidi živa i zdrava. No unatoč srdačnom zagrljaju i suzama radosnicama, odmah sam primijetio da nije raspoložen.

Upitah ga kako je kod kuće, kako su braća, sestre i majka, koja se stalno molila Bogu i postila za obitelj. Jedva je izgovorio:

„Svi smo živi i zdravi, Bogu hvala, ali mama nije dobro. Bojim se da ne poludi."

Uplašen upitam:

„Što je bilo?"

„Poginuo joj je sin Jozo", odgovori on, a bio je to mamin sin s prvim mužem, koji je poginuo u Prvom svjetskom ratu.

Vijest me je pogodila kao grom iz vedra neba. Ukočio sam se od iznenađenja, a u grlu mi se stvori golema gruda koju nisam mogao progutati. Tada me obli pljusak toplih suza. Suze koje peku, srce paraju, živce kidaju. Dugo smo tako ukočeno i nijemo stajali jedan uz drugoga. Najednom otac reče:

– Sine moj, saberi se! Ne vrijedi ti plakati. Svima je nama teško, svi ga oplakujemo, ali to nam ne pomaže. Moramo se s time pomiriti. Njega više nema, a mi i dalje moramo živjeti. Pođimo u park pa ću ti tamo u miru reći što znam o tome.

Ovako je tekla njegova tužna priča:

– Jozo i još nekoliko njih iz našeg sela Voštana nisu htjeli u partizane. Krili su se u okolici sela, strahujući da ih partizani ne otkriju jer su danju i noću tuda lutale njihove patrole i doušnici koji su maltretirali narod, otimali im ono malo hrane što se moglo naći u kućama, a sve muškarce koje zateknu u kućama tjerali na frontu. Ispituju žene i majke gdje su im sinovi i muževi. Ako ne mogu dokazati da su u partizanima, tjeraju ih u zatvor, a stoku koju nađu otjeraju i pokolju. Kada su to vidjeli, neki su se od straha za obitelj prijavili, a Jozo i njih petnaestak odluče se za bijeg u Kamešnicu. Krili su se po šumi sve do pred Uskrs 1945. godine. Toga dana dogodila se tragedija. Netko ih je izdao da se kriju blizu sela Liskovače. U predvečerje Jozo i jedan njegov prijatelj ložili su vatru i kuhali si nešto za večeru dok su neki od njihovih držali stražu. Partizani vidješe kako se u šumi nešto dimi pa krenu tim pravcem prema dimu. Kad su na straži primijetili partizansku patrolu, dali su ostalima znak da bježe, ali je već bilo prekasno za Jozu. Partizani su zapucali i ranili ga u nogu pa nije mogao bježati, dok su se ostali razbježali. Ne znam je li još netko bio ranjen, ali Jozu su uhvatili i stali mlatiti. On ih je molio da ga ne ubiju jer ima ženu i dvoje djece, ali krvnici nisu imali smilovanja ni prema kome, pa tako ni prema njemu. Nastavili su ga tući svime što im je dopalo u ruke sve dok ga nisu ubili. Stukli su mu glavu kao zmiji, i kada su ga kamenovali i završili svoj krvavi pir, pokupili su se i otišli u Brčiće, gdje su potražili njegovog punca Antišu te mu rekli:

- Ubili smo tvog ustaškog bandita. Eno ga gore u planini blizu Liskovače!

Pokojnikova kći, od samo pet godina, koja se tu zatekla kod djeda, primijetila je i prepoznala na jednome od bandita tatin sat. Nakon zločinačkog posla pokupili su se i otišli na Aržano, gdje im je bila postaja. Zločin je počinio neki Blažević sa svojom bandom, navodno iz Imotskoga, inače strah i trepet u tim krajevima.

Sutradan su se sakupili stariji ljudi koji su se našli u selu, otišli su u planinu, pokupili to jadno izmrcvareno tijelo u deku i donijeli ga kući. Sahranili su ga u Kamenskom i to je sve što mi je otac mogao doznati.

Kad je sve ispričao, upitam ga:

- Kažeš da je molio da ga ne ubiju jer ima dvoje djece.

On doda da Jozo ima dvije curice, a ja mu velim:

- Kada sam ono bio na Duhove kod njih na Kamenskom, nisu imali djece, a ti znaš da je to bilo 1941.

- Da, sinko, prilično je dugo trajao taj nesretni rat, pa eto, našlo se i to dvoje djece za koje ti nisi znao jer te cijelog rata nije bilo kod kuće. Hvala Bogu, ti si izvukao živu glavu, ali mnogi su izginuli i nestali. I krvoproliće još nije prestalo. Mnogi još uvijek gube glave i nestaju preko noći.

Kažem mu:

- Znam, tata, svašta sam doživio i vidio što ti nisam u stanju ispričati. Nisam siguran da i mene neće pojesti mrak jedne večeri, ali ja se ipak nadam da ću se izvući i da je ono najgore prošlo.

Tada pomislim na brata i njegovu nejačad. Padne mi na pamet kako je možda i bolje što su obje curice jer da je muško, mogao bi i on poginuti u nekom budućem ratu. Sjetio sam se i našeg rastanka na drugi dan Duhova kada su me brat i sestra ispratili dio puta, kako smo se teško rastali, sa suzama u očima, potajno se pitajući hoćemo li se ikada više vidjeti i zagrliti. No rastali smo se samo sa "zbogom" i "doviđenja". Oni se vratiše, a ja produžih pješice prema Sinju.

Rekao sam ocu kako se svega toga rado sjećam, i dodao:

- Zašto Bog nije mene uzeo kad ja nemam ni žene ni djece? Bilo bi svima lakše. Ovako se pitam što će sada ta sirotinja.

Istu je sudbinu doživjela i moja majka ostavši udovicom s dvoje djece. Pitao sam se zašto se to moralo dogoditi baš njemu, koji ni mravu nije bio kadar naškoditi, a kamoli čovjeku. O njemu se pričalo samo najbolje. Bio je rado viđen

i poštovan u cijeloj okolici. Sada me strašno boli kada pomislim da ga više nema među nama. Ta rana neće zacijeliti, dok živim nosit ću je na srcu.

Možete zamisliti kakav je to bio šok i udarac za sve nas, a naročito za njegovu ženu, koja je ostala s dvoje nejake djece, bez svoga voljenog i bez igdje ičega. Kome se obratiti za pomoć kad je tako žigosana kao „narodni neprijatelj". Svaka su joj vrata zatvorena i pomoći nema niotkuda.

Odmah nakon rata UNRA je davala nekakvu pomoć. Komunisti su prilikom podjele uveli bonove ili točkice, ali samo za svoje simpatizere, tako da nitko drugi nije mogao ništa dobiti. U takvoj situaciji, s tako slabim izgledima za preživljavanje, Jozina žena bila je prisiljena stati u kolonu da bi dobila koju šaku kukuruznoga brašna ili štogod drugo, ali kad bi došla na red, za nju nije bilo ničega. Oni koji su bili zaduženi za podjelu, dočekali bi je povicima:

- Što ti, ustaškinjo, tražiš ovdje? Za tebe ničeg nema! Ti si narodni neprijatelj i treba te strpati u zatvor i na prisilni rad da što prije crkneš!

Suočenu s glađu i umiranjem, neki je ljudi nagovore da pošalje djecu pa će se ovi, kad ih vide, možda smilovati i nešto im dati. Pošalje ona svoje dvije djevojčice, koje su zijevale kao ptići u gnijezdu, ali ništa. Otjerali su ih s najgrubljim pogrdama i djeca su plačući došla kući.

Njihov život bio je neopisivo težak. Bili su izloženi maltretiranju i šikaniranju sve vrijeme Titove vladavine.

Tako sam bio potaknut napisati nešto i o njima da se ne zaboravi njihova patnja, kao ni patnja mnogih drugih koji su dijelili njihovu i moju sudbinu.

U Županji, listopada 1991.

Bleiburg III.

Ždralovi su odletjeli sa krikom
odletjeli
nad poljem
prekrivenim mrtvacima.

Kao da se više
ne će vratiti.

Samo krik im još snažno
odzvanja

mrtvom dolinom.

21. 2. 2009.

César VIDAL[1]

Zašto je ljevica mrtva ili Sedam razloga za njeno napuštanje

Predmnijevam da ću se, kako bih pojasnio zbog čega sam napustio ljevicu, morati vratiti malo u prošlost, pa bila ona sitne i osobne naravi. Moja naklonost prema ljevici i moja identifikacija s njome javile su se u adolescentskom razdoblju. Sigurno, užasavao sam se komunizma, osobito nakon čitanja ruskih disidenata, primjerice, dakako!, *Arhipelaga Gulag* i drugih Solženjicinovih djela, no vjerovao sam u mogućnost jedne ljevice koja ne bi nužno bila totalitarna niti bi se oslanjala na tadašnju blokovsku politiku. Na neki, više ili manje raspršeni način, poistovjećivao sam se sa švedskim socijaldemokratskim modelom, odnosno s tobože, na internacionalnom planu, demokratskom, neutralnom i pacifistički nastrojenom ljevicom koja teži svim ciljevima koje sam tada smatrao plemenitima.

Oduševljavala me, jasno, kao i mnoge, nebrojene druge, sandinistička revolucija u Nikaragvi. Prema mojoj prosudbi, bila je ona bjelodan dokaz da je revoluciju još uvijek moguće ostvariti, da se maleni revolucionarni David može suprotstaviti strašnome jenkijevskom Golijatu, te da je moguć životno sposoban socijalistički sustav s pluralnošću političkih stranaka i bez ovisnosti o Sovjetskom Savezu ili Kini. Moj entuzijazam glede sandinističkoga iskustva potrajao je točno do moga posjeta Nikaragvi. Jer u toj srednjoameričkoj zemlji otkrio sam diktaturu koja je, na ne baš suptilan način, bila odvratna ne manje od one sovjetske. Sandinisti su tlačili narod istim, okrutnim i nemilosrdnim netodama kojima su se koristili meni omraženi agenti NKVD-a i KGB-a. Stvorili su sustav u kojemu je, kao i uvijek, nomenklatura uživala u svemu najboljem dok je narod gladovao, tovljen, dakako, bez prestanka budalastom propagandom koja ga je uvjeravala da njegovi jadi nisu posljedica socijalizma, nego imperijalističkog djelovanja neprijateljskih snaga. Zagušljiv nedostatak slobode i bujice djelotvorne propagande za subnormalne ljude (nikada nisam ništa slično doživio ni u Francovoj Španjolskoj) proizlazili su iz sustava u kojemu su mogle egzistirati druge političke stranke, ali bez ikakva konkretnog učinka, jer je sva kontrola bila u rukama sandinista. Ajaoj, ni od trećega puta – baš ništa. Jedine publikacije koje su se u Nikaragvi mogle vidjeti bile su sovjetskoga podrijetla, a suradnici u njima stizali su, najvećim dijelom, iz diktatura Varšavskoga pakta. Bilo je to isto ono na što nas je upozoravao Solženjicin, samo malo profinjenije strukturirano.

Ljut i zgaden nikaragvanskim iskustvom, vadio sam putovnicu čekajući na red u managvanskoj zračnoj luci, kad začujem iza sebe glas sa španjolskim, možda čak i madridskim akcentom. Okrenem se i priupitam govornika odakle je. Zaista, bio je Španjolac. Čekanje se oduljilo i, u osami prostorije, on mi je počeo pripovijedati svoje iskustvo. Proveo je posljednjih nekoliko tjedana surađujući sa sandinističkom vladom. Honorar mu je isplaćivala u dolarima jedna španjolska autonomna zajednica, iako je, u teoriji, njegov zadatak bio tajne naravi, i ništa se o njemu nije smjelo znati. I, nakon što mi je otkrio tajnu svoje misije, započeo je hvalospjeve sandinističkoj revoluciji koju je proživio smjestivši se na visinskim pozicijama vlasti. Podnosio sam strpljivo taj promidžbeni mlaz sve dok mi naposljetku tajni izaslanik napredne autonomne vlade nije spomenuo koliko je život u Nikaragvi jeftin. Zajedno s narodom trpio sam bio doslovno bijedu prouzročenu nikaragvanskim socijalizmom i ta primjedba o egzistencijalnoj lakoći uključila je u meni znak za uzbunu. "Sinoć", oduševljeno mi je pričao, "nas šest otišli smo na večeru u... Škampi, fileti, pivca i koštalo nas je... Ma, hajte, za tu svotu u Španjolskoj nijedna jedina osoba ne može večerati." Morao sam uložiti ozbiljan napor da se ne spomenem majki koje su na ovaj svijet donijele moga sugovornika, predsjednika autonomne zajednice koji ga je financirao, pa čak i samoga Karla Marxa. Naprotiv, najobzirnijim mogućim tonom, rekao sam mu: "Ili je možda večera svakoga od vas koštala nešto više od šestomjesečne plaće jednoga nikaragvanskog radnika?" Naš razgovor nije još dugo potrajao, on se ukrcao u avion za Havanu, a ja sam produžio prema Bogoti, ali vjerujem da je ostalo razvidno što ljevica jest, odnosno što je uvijek bila. Dok obični ljudi s dna trpe glad, tlačenje i neslobodu, nomenklatura živi na način na kojemu bi joj pozavidjeli mnogi buržuji. Istovremeno, ne nedostaje zapadnih vlada koje usmjeravaju fondove svojih poreznih obveznika u održanje diktature u čijim blagodatima ti obveznici uživaju u obliku organiziranih putovanja kojima je cilj uvjeriti ih u uspjehe revolucije, dok se u stvarnosti cijeli taj mehanizam potpore nalazi u službi tiranije. Tijekom sljedećih godina proživljavao sam unedogled slična iskustva.

Ipak, to putovanje u Nikaragvu nije još označilo i raskid. Istina, bio je to, na gnušanje mojih prijatelja, kraj moje podrške odvratnim ličnostima po-

[1] César Vidal Manzanares (Madrid, 1958.) španjolski je povjesničar, pisac i novinar, autor brojnih popularnih djela s područja povijesti, kao i uspješan pisac romana za djecu. Dobar je poznavatelj orijentalnoga svijeta i kabalističke mudrosti, a prevodi sa 16 stranih jezika, od kojih tečno govori sedam. Esej "Zašto je ljevica mrtva..." izvorno je objavljen kao epilog knjizi "Porque dejé de ser de izquierdas", Ciudadela, 2008., u kojoj desetak poznatih španjolskih novinara i publicista objašnjava zašto su prestali biti ljevičarima. (Prev.)

put Daniela Ortege ili Fidela Castra, no sačuvao sam mlaku vjeru u to da bi španjolska ljevica mogla biti drukčija. Tu moram zahvaliti Felipeu Gonzálezu i godinama njegove socijalističke vladavine, koje su mi omogućile da ugledam svjetlo. Ostavština te ljevice bila je najspektakularnija korupcija u španjolskoj povijesti, sramotno ekonomsko vođenje države, s milijunima nezaposlenih, neumoljiva nakana pripitomljavanja sloboda, bilo ranjavanjem nezavisnosti sudstva bilo progonom nezavisnih informativnih medija, te posvemašnji prezir spram načela zakonitosti, koji je, između ostaloga, prouzročio i pojavu državnog terorizma Antiterorističkih oslobodilačkih grupa. (GAL)

Stvarnost u Španjolskoj, istinu govoreći, bila je mnogo gora, no u tom trenutku mogao sam vidjeti samo djelomičnu sliku, prisilivši se, s revnošću vjernika kojemu, zbog nedostatka temelja, vjera propada, misliti kako sve to nije problem ljevice uopće, nego ove konkretne ljevice. Upravo sam u tom razdoblju upoznao neke od kritičkih raspoloženih pripadnika PSOE, kritički nastrojenih baš naspram Felipea Gonzáleza, koji su, tobože, sve mogli promijeniti nabolje. Pokus je potrajao nekoliko mjeseci i napokon me uvjerio da nije riječ o tome da ljevica ima određenih problema, nego je problem ona sama. Ne bih znao reći jesam li do tog zaključka došao primijetivši, na primjer, da Santiaga Carrilla smatraju junakom; ili utvrdivši da su nesposobni shvatiti kako obnova prolazi kroz nešto slično konceptu Tonyja Blaira, ili pak shvativši da se njihova poruka bitno ne razlikuje od poruke Felipea Gonzáleza, iako je istina da nisu obnašali vlast, nego je priželjkivali.

Moj konačni prekid s ljevicom zbio se tako na nimalo traumatičan ili bolan način. Bilo je to nalik kidanju debelog užeta čije sam niti promatrao kako malo-pomalo pucaju, i kada se konačno i posljednja raspala osjetio sam samo da se dogodilo ono neizbježno. Na tom stupnju moji razlozi za prekid bili su isti kao i sada i bili su formulirani jednako čvrsto u mojoj glavi, premda još ne i tako jasno izraženi napismeno kao u posljednjih nekoliko godina.

U prvome redu, prekinuo sam s ljevicom zbog toga što volim slobodu. Ljubav prema slobodi bitno određuje moju osobnost iz više razloga. Jedan je od njih pripadnost vjerskoj manjini koja je stoljećima trpjela progone i netoleranciju[2]; a zatim, tu su strast za pisanjem i potreba za ničim ograničenim analiziranjem svijeta koji me okružuje. Za sve njih, kao i za svaki od tih bitnih vidova posebno, potrebna mi je sloboda, a sigurno je da su veliki totalitarni projekti u ljudskoj povijesti bili po svojoj naravi socijalistički. Ne radi se samo o tome da

[2] Cesar Vidal je kršćanin protestantske vjeroispovijesti. (Prev.)

su prvu pravu totalitarnu državu u povijesti osnovali boljševici, nego je i sam fašizam bio socijalistički projekt. Tijekom dvadesetih godina prošloga stoljeća najintervencionističkije države bile su Staljinov Sovjetski Savez i Mussolinijeva fašistička Italija i nikada me nije čudilo što je Hayeck isticao kako je njemački nacizam, ni izdaleka desnoga određenja, bio samo još jedan socijalistički model veoma nalik onomu sovjetskom. Sam Mussolini nije u dvadesetim godinama ostavljao mjesta nikakvoj sumnji, ističući kako fašizam nije drugo do nacionalni socijalizam. Da ljudi poznaju povijest, shvatili bi koliko su socijalističke i socijaldemokratske politike poratnoga razdoblja baštinile od talijanskoga fašizma, i do koje su razine nemalen broj tobože naprednih projekata ZP-a najavile zakonske mjere što ih je potaknuo sam Hitler. U cjelini i u svakom pojedinačnom slučaju, ljevica teži pokroviteljstvu nad tuđim životima i upravljanju njima od rođenja, i čak i prije, pa sve do groba. Nesumnjivo, ta je perspektiva mnogima privlačna. Za mene je zastrašujuća.

Drugo, napustio sam ljevicu zbog toga što vjerujem u pojedinca. Uvjeren sam da je subjekt prava ljudsko biće kao individuum, a ne kao rasa, spol ili kao rezultat medicinskih okolnosti. Istinu govoreći, povijest nam pokazuje da su ljudska prava pruće slobode, i podrezivati ih – kao što to čini ljevica – znači ugroziti slobodu, ako ne i dokinuti je. Općenito, vjerujem da pojedinac bolje zna iskoristiti svoj novac od birokrata koji mu taj novac uzima kako bi ga potratio za svoje ciljeve; vjerujem da pojedinac bolje zna odgajati svoju djecu od birokrata koji ih teži indoktrinirati i vjerujem da pojedincu sloboda godi više od onoga što mu je birokrat spreman ustupiti. Na žalost, ljevica je uvjerena da bolje od nas samih zna kako bismo trebali trošiti svoj novac, kako odgajati svoju djecu, pa čak i kako ispunjavati svoje slobodno vrijeme, i za mene je ta njezina slobodoubilačka vokacija potpuno nepodnošljiva.

Treće, napustio sam ljevicu zbog toga što vjerujem u pravdu. Poznato mi je, s obzirom na to da sam bio jedan od takvih nesretnika, da je, tijekom povijesti, ljevica mnoge od svojih vjernika privukla propovijedajući pravednost. Čineći to, nije nikada prestala igrati ulogu lažnoga proroka. Malo je ideologija nepravednijih od ljevičarskih. Za početak, pravedno bi, po definiciji, bilo svakome dati ono što mu pripada, i prema svima se ponašati jednako i nepristrano, to jest na dijametralno suprotan način nego što zahtijevaju ljevičarske ideologije. Ljevica je uvijek vjerovala u pravdu koja nejednako tretira ljudska bića, pozivajući se na lukavštine kao što su klasna pravda ili pozitivna diskriminacija. Tako je npr. Španjolski ustavni sud prije nekoliko mjeseci potvrdio ispravnost zakona koji za isto zločinstvo propisuje nejednako kažnjavanje muškaraca i žena. Prelazeći

preko *Bill of rights* anglosaskoga prava, kao i preko liberalnih ustava, Ustavni sud nazadovao je do razine Hamurabija, koji je također smatrao da kazne ne mogu biti jednake za sva ljudska bića.

Ako to, već samo po sebi strašno, nije dovoljno, kažimo i da ljevica čak i ne daje svakom čovjeku ono što mu pripada. Naprotiv, razvlašćuje (termin samoga Marxa) određene osobe kako bi drugima priskrbila blagostanje i dobar život. U vezi s time, izranjaju na površinu slike seljaka koji primaju posjede latifundista, ili slike stanara koji dobivaju vlasnikove nastambe. Takva praksa bila bi već prijeporna i zato što se smatra pravdom uskraćivanje plodova rada nekim građanima – bili to stanovi ili posjedi – kako bi se nagradilo druge, no vrhunac je problema u tome što ljevica nikada ni u takvim postupcima nije bila toliko velikodušna. Naprotiv, u svojim diktaturama ograničila se na krađu, stavljajući plodove otimačine pod nadzor nomenklature koja tobože djeluje u korist naroda. U Rusiji se zemlja nikada nije razdijelila seljacima. Dapače, boljševici su se opskrbili posjedima, vezavši seljake za zemlju još okrutnije nego carska vlast, i ubrzo nakon toga – zahvaljući socijalističkoj nesposobnosti u vođenju ekonomske politike – milijunima osoba priuštili smrt od gladi, što se do tada u ruskoj povijesti nikada nije dogodilo.

U zapadnim državama sistem otimačine bio je nešto suptilniji. Primjerice, poreznog obveznika iz srednje klase pritišću porezima kako bi si napredni majstori lutkari priskrbili izdašne ugovore plaćene istim tim porezima. Pljačkaju se radnici kako bi se obogatilo nomenklaturu i njezine priležnike. Zahvalimo Bogu na tome što barem ne postoji gulag, iako nesumnjivo postoji nepravda koja se održava na sustavan način.

Četvrto, napustio sam ljevicu zbog toga što vjerujem u osobnu inicijativu i u izvrsnost. Nipošto nisam zadovoljan svijetom u kojemu živim, uvjeren sam da mnoge stvari treba promijeniti, ali da bismo ih mogli promijeniti nabolje, trebali bismo i mi postati boljim ljudima, što je upravo suprotno onim vrijednostima koje pronosi ljevica. U silnoj želji za stjecanjem kontrole nad našim životima, od majčinoga krila pa sve do razdoblja nakon naše smrti, ljevica se trudi stvoriti egalitaristički sistem koji, naravno, ničim neće utjecati na članove nomenklature. Jedno od područja gdje se najjasnije opaža takva izopačenost jest obrazovni sustav. Kao što nemalen broj nas znade iz vlastitoga iskustva, dobra edukacija jedini je put koji potomcima skromnih obitelji omogućava da nadrastu svoj društveni položaj, da napreduju. Ljevica je, u svojim naporima oko ujednačavanja obrazovnog sustava, i to ne u skladu s kriterijima izvrsnosti, nego prema egalitarističkim mjerilima, zapriječila taj put milijunima djece i mi-

lijunima mladih. Obrazovanje koje primaju u javnim centrima loše je, manjkavo i sektaško, no, k tome, riječ je o edukaciji razrijeđenoj i razvodnjenoj kako bi čak i onaj najgluplji mogao steći titulu. Ne dolazi se uvijek do toga krajnjeg cilja, ali, prema općem pravilu, ako se uspije u tome da nemalen broj učenika skrene sa svoga puta, takvo obrazovanje postiže zacrtani cilj. Naravno, članovi nomenklature, odnosno tvorci toga sustava koji, po definiciji, progoni izvrsnost, nisu toliko bedasti da bi svoje sinove i rodbinu pretvorili u žrtve vlastite politike. Prisjetimo se samo da socijalistički ministri u Španjolskoj ne šalju svoju djecu u javne centre, koji trpe posljedice njihova djelovanja, nego u elitističke privatne škole. Jednakost i pravednost opet se uništavaju ljevičarskim egalitarizmom.

Peto, napustio sam ljevicu zbog toga što vjerujem u inteligenciju i u ljepotu. Usprkos tome što se njezina propaganda upinje dokati suprotno, ljevica je uvijek pokazivala čudesnu nesposobnost da stvori išta lijepo i, istodobno, inteligentno tijekom svoje razvučene povijesti. Kada je (rezultat) bio inteligentan, nije običavao prijeći granice propagande i uznemirenosti, dok se ljepota, u pravilu, isticala svojom odsutnošću... ako ne smatramo lijepom skladbu sladunjavu i budalastu poput one "... pukovnikova sablja. Zatvorite zidine". Da se i ne govori o našim poreznim pristojbama koje se obilno troše na glumačke družine najsumnjivije umjetničke kvalitete. Činjenica da su Michelangelo, Cervantes, Beethoven ili Shakespeare mirne duše stvarali genijalna djela a da nisu pripadali nikakvoj ljevici, trebala bi nas natjerati da se zamislimo. Činjenica da ljevica, unatoč trošenju tuđeg novca na umjetnost i unatoč svojoj tobožnjoj moralnoj superiornosti, nije proizvela nijednog Bacha, Goethea ili Velazqueza, nego, kao najviše postignuće, pokojega suputnika (u artističkom smislu), daje nam također, i to mnogo, materijala za promišljanje. Nije to, ipak, toliko čudno. Kada se ne traže ni talent ni izvrsnost, kada se nagrađuje podložnost sumnjivim krilaticama, kada se progone oni koji se ističu, kada se prezire odličnost, a preferira pokorno sektaštvo, rezultat ne može ni biti drukčiji.

Šesto, napustio sam ljevicu jer joj nedostaje poruka koja bi nadilazila koncept izrabljivanja drugih. Koliko god nastojala prikazati se pokretačem napretka, istina je da je povijest porazila ljevicu na svim crtama bojišta. Pad Berlinskoga zida i raspad Sovjetskog Saveza objelodanili su da je realni socijalizam bio više noćna mora nego san, te da još postojeći dijelovi toga sustava – Kuba, Sjeverna Koreja itd. – nisu drugo do bijedni uzorci krvavih tiranija u agoniji.

Povrh toga, i socijaldemokracija je pokazala nesposobnost u rješavanju problema i, dapače, očitovala mnogostruku štetnost i izopačenost svojih učinaka.

U takvome postu od uspjeha, ljevici preostaju još samo dva puta. Ili će se dobrano podesniti kako bi države spasila od zlokobnih posljedica svoje politike, ili će se u potpunosti posvetiti obrani ustajale politike iz prošlosti, afirmirajući tlačiteljski element sporazumima s nereprezentativnim , ali zato divljim i agresivnim lobijima. Prvi slučaj jest onaj politike Tonyja Blaira, koja je, iako nominalno lijevoga određenja, zapravo primjer kako ljevica može očekivati da učini nešto smisleno i na dobrobit sviju samo ako vlada po receptima desnice. Drugi slučaj jest onaj ZP-a u Španjolskoj. Nesposobni sačuvati postignuća vlada PP-a, te u nedostatku moralnih skrupula, ZP i njegovi podložnici, braneći istovremeno diktature poput kubanske ili venezuelanske, promiču sliku Druge Republike proizašlu iz laboratorija Staljinove Kominterne, a bacaju se također na koljena pred suludim programima radikalnoga feminizma – za koje je više nego upitno predstavljaju li žene – ili pred homoseksualnim lobijima, koji, bez ikakve dvojbe, ne predstavljaju homoseksualce. Rezultat je te političke, etičke i društvene sterilnosti sve potpunije okretanje političkim odlukama koje se zasnivaju jedino na tlačenju drugih, određujući što im je raditi, misliti i jesti, kako provoditi slobodno vrijeme i, čak, kada i kako umrijeti, a sve na zadovoljstvo tirana, kao u svim tiranijama.

Na kraju krajeva, u skladu s ljevičarskim pravovjerjem, društvo se dijeli u tri velike grupe:

1. nomenklatura koja nam propisuje što moramo činiti, govoriti i misliti
2. manjinske i nereprezentativne skupine koje nomenklatura favorizira i održava subvencijama i nadarbinama, videći u njima svoje prirodne saveznike
3. svi mi koji svojim radom i poreznim davanjima održavamo na životu nomenklaturu koja nas ugnjetava.

Konačno, ljevica u ovome trenutku uspostavlja na Zapadu suptilnu diktaturu, koja je u ostatku svijeta brutalna, a u kojoj slobodu, izvrsnost, znanje, pravdu i ljepotu zamjenjuju tiranija, glupost, ignorancija, nepravda i prostota. Pogledajte samo spomenute vlade i recite mi nije li to istina i, iznad svega, nije li ovih šest razloga više nego dovoljno za napuštanje ljevice, osim ako, naravno, postavljeni cilj nije pridruživanje redovima zlatne nomeklature koja drugima propisuje što bi trebali činiti, misliti i govoriti, dok ona sama parazitski živi na račun tuđega rada.

Želio bih, povrh tih šest općenitih razloga, iznijeti još jedan, osobniji. Napustio sam ljevicu zbog toga što sam kršćanin i upravo se taj razlog u mome slučaju pokazao presudnim. Sigurno je da sam godinama mislio, obmanjujući dubinski samoga sebe, kako su ljevičarske vrednote nešto poput laičke varijante vrednota koje promiče kršćanstvo. Mislio sam, varajući se grdno, da riječi pravda, sloboda i dostojanstvo u ljevičarskoj interpretaciji imaju isto značenje. U stvarnosti se te riječi ni približno ne podudaraju. Slično kao što je Isusu iz *Da Vincijeva koda* i onomu iz Evanđelja zajedničko samo ime. Pojmovi pravde, dostojanstva ili života dijametralno su suprotni u biblijskim i ljevičarskim tumačenjima. Ulaženje u detaljnu analizu toga pitanja zahtijevalo bi čitav esej, no, očito, takvo što nadilazi svrhu ovih stranica. Dovoljno je, ipak, vidjeti kako samoproglašeni lijevi kršćani u konačnici bivaju puno više ljevičari nego kršćani ili shvatiti kako se ljevica odnosi prema pitanjima života i obitelji, da bi se opazilo kako između te dvije vizije svijeta zjapi bezdan golem poput onoga između prokletnika u paklu i blaženika u Abrahamovu krilu, iz Evanđelja. Osoba koja, istinski i svim srcem, prianja uz Isusovo naučavanje, ne može se pomiriti sa svjetonazorom koji teži kontroli ljudskoga bića od najranije faze života (kako bi olakšao njegovo odstranjenje) do smrti (kako bi zakonski rasteretio njegovu eliminaciju), niti se pomiruje s diskursima koji bi da vjernika zatvore u njegove bogoštovne prostore ili s takvima koji zanemaruju ljudsku narav ili samu stvarnost kad dođe vrijeme razmišljanja o praktičnim zadaćama vlade.

S obzirom na sve to, uvjeren sam, kao što sam već naznačio, da ljevica nakon propasti socijalizma nema više nikakvu poruku i da joj preostaje samo još njezina tiranska bit, kojom je kontaminirana već pri nastanku krajem 18. stoljeća.

Budući da se ne krećemo, Bogu hvala, prema uspostavi diktature proletarijata niti je vjerojatno da se realni socijalizam održi na životu dugo nakon smrti Fidela Castra, ljevica je još jedino u stanju ponuditi uravnjujuću i priglupu poruku tiranije i tlačenja, totalitarizma i rastućeg zaglupljivanja masa, koje, prema kritici Juvenalovoj, priželjkuju samo kruha i igara i radi njih su spremne prihvatiti beščašće i poživotinjenje. No, to je još jedan, dostatno snažan razlog za njeno napuštanje.

Bez sumnje, u krilu ljevice postoje i dobronamjerne osobe koje su uvjerene da se nalaze na najboljem mjestu za pružanje pomoći svojim bližnjima. Moguće je da godinama ostanu u toj zabludi i samo Bog zna koliko bi, tijekom tog vremena, mogli naštetiti onima kojima žele pomoći. No, takvima, koji od srca žele pomoći, a ne osigurati sebi sinekure tuđim znojem, moglo bi se reći isto ono što u Otkrivenju glas s neba dovikuje pristojnim ljudima, još uvijek zarobljenima u pandžama Babilona, Velike bludnice, crvene i pijane od krvi svetih i nevinih: "Izađite iz nje, narode moj, da vas ne zadese zla njezina, te ne budete suzajedničari grijeha njezinih!" (Otk 18,4)

Sa španjolskoga preveo
Jerko Grgec

Šetnja kroz bojice
(triparshva)

polje jaglaca
vjetar otkine jedan žuti...
leptirić

hladnoj kiši prkose
pupoljci forzicije

pobješnjeli pas
kad prođem kraj ograde –
otjera sjetu

mačka se mazi oko
nogu – mirisi ribe

tek izašao
ljetni je mjesec crven
od žaropeka

koliko vremena da
se stavi ruž na usne

***

gdje je nestala
prevrće sve džepove
tramvajska karta

pogledavši kroz prozor
raznobojni kišobrani

poneki korak
na pustim ulicama
šušti solika

odmakne šal da joj
se vidi lice – bijeli dah

spori razgovor
nakon upoznavanja
korak po korak

koliko je sadržaja
donio stari poštar

brza ulicom
pokraj sjajnih izloga
punih ničega

na jesenskome suncu
žmirka trobojna mačka

blistavi uštap –
boje vinograda malko
zagasitije

sve više zrikavaca
prihvaća noćnu pjesmu

***

sred gradske vreve
dječak svira ljestvice
na saksofonu

žamor u sparnu večer
razbuktan lepezama

gradske svjetiljke
zgašene u isti tren –
jutarnje sunce

prva pčela pronašla
je prvu visibabu

njiše se krošnja
odolijevaju vjetru
trešnjine lati

bijeli leptir sletjevši
na ogradu... širi krila

U pripremi:

Antica Juras

ZGODE I NEZGODE CIPILIĆA NJUŠKALIĆA

(novo izdanje popularne svetojeronimske knjige za djecu)

Dvadeset i četiri sata iz života jedne žene

U malom pansionu na Rivijeri, gdje sam onda, deset godina prije rata, stanovao, razmahala se za našim stolom burna raspra, koja je i ne hoteći vrhunac doživjela u grubom obračunu, i koja je prijetila izroditi se u netrpeljivost i uvredu. Glavnina ljudi nije obdarena smislom za maštanje. Ono što vas se izravno ne tiče, ono što vam se poput oštra klina ne zasijeca u osjetila, obično vas ne uzbuđuje. Ali kada se to jednom dogodi upravo pred vašim očima, u neposrednom dodiru s osjetilima, pa makar i u najmanjoj mjeri, razbukta se u prenaglašenu strast. Tada zamjenjujete škrtost svoga sudjelovanja neprimjerenom i pretjeranom gorljivošću.

Tako se i ovaj put zbivalo, u našem društvancu, uglavnom građanskog staleža, okupljenom oko stola, koje se, inače, smirenim i površnim razgovorom međusobno darivalo šalama, da bi se nakon završenog jela raspršilo na sve strane: njemački bračni par u svoje izlete i amatersko fotografiranje, podebeli Danac svome dosadnom pecanju, otmjena engleska dama svojim knjigama, talijanski par obijesnim izletima u Monte Carlo, a ja ljenčarenju na vrtnoj stolici, ili svome radu. No, taj put, ostadosmo, svojom diskusijom jedan u drugoga potpuno zagriženi; i kad bi jedan od nas naglo ustao, nije to bilo iz uobičajenog razloga ljubaznog opraštanja od društva, nego u tvrdoglavoj ogorčenosti, koja je, kako već ispripovjedih, poprimala upravo goropadne oblike.

Događaj, koji je naše sijelo oko okruglog stola tako obuzeo, bio je i sam po sebi dostatno čudan. Hotel u kojem smo nas sedmero stanovali, izvana je izgledao kao izdvojena vila – ah, kako li se samo prekrasan pogled otvarao s prozora na stijenjem ispresijecanu plažu! – ali zapravo nije bila ništa drugo doli jeftinija depandansa velikog hotela Palace s kojim je bila povezana preko zajedničkog vrta, tako da smo i mi, pokrajnji stanovnici, živjeli u neprekidnom kontaktu s njegovim gostima. No, taj je hotel dan prije doživio besprijekoran skandal. Naime, s podnevnim vlakom u dvanaest i trideset (ne mogu a da ne navedem točno vrijeme, jer je ono za samu epizodu jednako važno kao i tema tog burnog razgovora), pristigao je mlad Francuz i unajmio sobu prema plaži, s pogledom na more: već to je ukazivalo na njegovo dobro imovinsko stanje. Ali, nije samo diskretnom elegancijom ugodno upadao u oči, nego prije svega neobičnom i posve dopadljivom ljepotom: posred njegova uskog djevojačkog

lica, uljepšavao mu je senzibilno tople usnice svilenkastoplav brk, nad bijelim čelom kovrčala se meka, smeđa, valovita kosa, blage oči milovale su svakim pogledom – u njegovoj pojavi sve bijaše meko, mazno, ljubazno, ali bez ikakve namještenosti ili prenemaganja. Iako bi, početno i izdaleka, pomalo podsjetio na one roza obojene, tašto izložene voštane figure sa štapom u izlozima velikih robnih kuća, koje su trebale predstavljati ideal muške ljepote, pri pomnijem zagledanju taj bi se kicoški dojam izgubio, jer se ovdje radilo (potpuna slučajnost!) o prirođenoj ljubaznosti, koja je zračila iz cijelog njegova bića. U prolazu bi pozdravljao svakog ponaosob na istodobno skroman ali i srdačan način, i stvarno je bilo ugodno promatrati kako se njegova uvijek budna ljupkost iskazuje, pri svakom povodu, bez usiljenosti. Čim bi neka od dama krenula prema garderobi, on bi požurio pripomoći joj oko ogrtača, za svako dijete imao je pogled pun prijateljstva ili riječ pošalice, pokazao se komunikativnim, ali i neupadljivim istodobno – ukratko, doimao se jednim od onih blagoslovljenih ljudi, prokušanog osjećaja da svojim vedrim licem i mladenačkim šarmom pobuđuju u drugim ljudima ugodu, te je tu sigurnost znao uvijek s nova pretvoriti u ljupkost. Među, uglavnom, starijim i bolesnim gostima hotela, njegova se nazočnost doimala poput dobročinstva, i s onim svojim pobjedničkim mladenačkim korakom, svojim naletom lakoće i životne svježine, koju ljupkost tako nekim ljudima, jednostavno, podaruje, nastanio se u simpatijama sviju. Dva sata nakon dolaska već je igrao tenis s dvjema kćerima širokog i korpulentnog tvorničara iz Lyona, dvanaestogodišnjom Annette i trinaestogodišnjom Blanche, a njihova majka, otmjena, krhka i potpuno u sebe povučena gospođa Henriette, gledala je potajice se smješkajući, kako njezine još nedorasle kćeri, nesvjesno koketno, očijukaju s mladim strancem. Uvečer nas je sat vremena promatrao, dok smo igrali za šahovskim stolom, tu i tamo bi nam na svoj nenametljivi način ispripovjedio nekoliko slatkih anegdota, a onda s gospođom Henriettom otišao na terasu šetati tamo-amo, dok je njezin suprug sa poslovnim prijateljem igrao domino; kasno navečer, promatrao sam ga još, u sjeni ureda, u sumnjivo povjerljivom razgovoru s tajnicom hotela. Sljedećeg jutra pratio je mog danskog partnera u ribolov, pokazavši pri tom začuđujuću upućenost, a kasnije se upustio u dug razgovor o politici s tvorničarom iz Lyona, pri čemu se iskaza kao vrlo dobar zabavljač, jer se, unatoč udaranju mora, mogao čuti zvonki smijeh debelog gospodina. Nakon jela – svakako je za razumijevanje situacije nužno da o rasporedu njegova vremena cjelovito izvijestim – sjedio je s gospođom Henriettom, u vrtu, jedan sat, pijući crnu kavu, potom je opet igrao tenis s njezinim kćerima, i razgovarao u predvorju s njemačkim bračnim parom. U šest sam ga susreo,

kada sam krenuo na željezničku postaju otposlati jedno pismo. Žurno mi krenu u susret i ispripovjedi, kao da se mora ispričati, kako su ga naglo pozvali nazad, ali da će se vratiti za dva dana. I stvarno uvečer ga nije bilo u blagovaonici, ali samo osobno, jer se za svim stolovima samo o njemu govorilo i hvalilo njegovo ugodno, veselo ponašanje.

Noću, moglo je biti oko jedanaest sati, sjedio sam u svojoj sobi, kako bih do kraja pročitao jednu knjigu, kad, iznenada, kroz otvoren prozor prema vrtu, čuh krikove i pozive, dok je preko u hotelu odjednom zavladala vidljiva užurbanost. Više uznemiren negoli znatiželjan, hitro predoh tih pedesetak koraka i nađoh goste i poslugu hotela u silnoj zbrci i uzbuđenju. Gospođa Henrietta se, dok je njezin muž u uobičajeno vrijeme igrao domino s prijateljem iz Namura, nije vratila iz svoje svakovečernje šetnje terasom uz plažu, tako da se strahovalo kako se dogodila nesreća. Poput bika trčao je, inače debeli, teško pokretljivi čovjek svaki čas prema plaži i njegov od uzbuđenja izobličeni glas, dok je vikao u noć, „Henriette! Henriette!", činilo se da sadrži nešto od strašnog i pradavnog glasanja kakve nasmrt pogođene ogromne životinje. Konobari poslužnici trčkarali su uzbuđeno stubama gore-dolje, svi gosti probudili su se, a telefonom je obaviještena žandarmerija. Ali, usred svega, neprestano je posrtao i teško koračao taj debeli čovjek raskopčane veste, besmisleno plačući i vičući u noć ime „Henriette! Henriette!". U međuvremenu su se na gornjem katu i djeca probudila i obučena u svoje noćne oprave zvahu s prozora majku, a otac je opet požurio k njima, kako bi ih umirio.

I tada se dogodi nešto strašno, nešto što je nemoguće prepričati, jer nasiljem napeta priroda u trenutku neumjerenog ponašanja ljudi počesto udara tako tragičan pečat da joj ni slika ni riječ ne mogu istim munjevitim udarcem uzvratiti. Odjednom se taj teški, široki čovjek stenjući spusti stubama, izmijenjena, posve umorna ali ipak gnjevna lica. Držao je u ruci pismo. „Sve pozovite natrag!", reče još jedva razumljivim glasom šefu osoblja: „Pozovite sve ljude, nije potrebno. Supruga me je napustila."

Bilo je to držanje u srž bića smrtno pogođenog čovjeka, nadljudski napregnuta pred svim tim ljudima oko sebe, znatiželjno nagrnulima, koji su se sada, odjednom, svi preplašeno, posramljeno, zbunjeno okrenuli od njega. Ostalo mu je još upravo toliko snage da, bez ijednog pogleda, pokraj nas otetura u sobu za čitanje i ugasi svjetlo; nakon toga čulo se kako njegovo teško, ogromno tijelo tupo pada u naslonjač, i čuo se divlji, životinjski plač, kakav isplakati može samo čovjek koji nikada nije plakao. I ta elementarna bol nekom je omamljujućom snagom ovladala svakim, pa i najmanjim od nas. Nijedan konobar, nitko od

gostiju, prikralih se iz znatiželje, nije se usudio pokazati smiješka ili, s druge strane, ijedne riječi žaljenja. Bez riječi, jedan za drugim, kao posramljeni tom razdirućom eksplozijom osjećaja, povukosmo se bešumno u svoje sobe, samo se unutra, u tamnom prostoru trzao i jecao taj dotučeni komad čovjeka, prasam sa sobom, u šaputavoj, šumornoj, tiho mrmljavoj i zamirućoj kući što je polako tonula u mrak.

Razumljivo da je takav munjevit događaj tu pred našim ćutilima, bio sasvim prikladan da neobično uzbudi ljude inače navikle na dosadu i bezbrižno traćenje vremena.

Ali rečena raspra, koja je tada tako silovito izbila za našim stolom i prohujala tik uz granicu nasilja, iako povod tom događaju – u svojoj je biti bila više načelno razmatranje, gnjevna netrpeljivost suprotstavljenih životnih nazora. Zahvaljujući indiskreciji jedne poslužnice, koja je čitala spomenuto pismo – što ga je posve urušeni muž u nemoćnom bijesu, zgužvanog, bacio u nekom trenutku na pod – ubrzo je bilo poznato da gospođa Henriette nije otišla sama, nego u dogovoru s mladim Francuzom (za kojeg je, kod glavnine, simpatija počela naglo nestajati). Dakle, na prvi pogled bilo bi potpuno razumljivo da je ta mala gospođa Bovary svog obujmovitog, provincijskog supruga zamijenila elegantnim, mladim ljepotanom. Ali sve u kući bijaše razdražila činjenica da ni tvorničar, ni njegove kćeri, jednako kao ni gospođa Henriette, toga okrutnog Lovelacea nikada prije nisu vidjeli, da su, dakle, onaj dvosatni večernji razgovor na terasi i ono jednosatno ispijanje kave u vrtu trebali biti dostatnima da otprilike tridesetitrogodišnju, beprijekornu ženu ponukaju te preko noći ostavi supruga i dvoje djece i nasumce krene za nacifranim elegantom. To, prividno općepoznato činjenično stanje društvo je za našim stolom jednoglasno odbacilo kao izdajničku prijevaru i lukavu varku zaljubljenog para: naravno da je gospođa Henriette već dugo bila u potajnoj vezi i opsjenar je ovamo stigao samo da bi odredio zadnje pojedinosti bijega – zaključili su diskutanti – potpuno je nemoguće da žena koja drži do sebe, nakon samo dvosatnog poznanstva, jednostavno, na prvi zvižduk ode. Dakle, bilo mi je zadovoljstvo imati drukčije mišljenje i ja odrješito branih takvu mogućnost, pa čak i vjerojatnost u žene koja dugogodišnjim razočarajućim, dosadnim brakom već bijaše u svojoj duši pripremljena za svaki odlučniji zahvat. Kroz moje neočekivano suprotstavljanje razgovor ubrzo postade općenit, ali uzbudljiv stoga što su oba bračna para, njemački jednako kao i talijanski, mogućnost zaljubljenja na prvi pogled odbacivali, s gotovo uvredljivim prezirom, kao ludost i bljutavu izmišljotinu iz romana.

Nema nikakva važna razloga prežvakivati sve pojedinosti našeg burnog prijepora, koji se razmahao između posluživanja juhe i pudinga: samo su trajni korisnici i uživatelji unaprijed propisanih menija duhoviti, a argumenti koji se u vrućici slučajne svađe za stolom rabe, uglavnom su banalni, jer se obično samo onako nabrzinu, olako nabacuju. Jednako je teško objasniti kako je naš razgovor tako naglo poprimio uvredljive tonove; čini mi se da je razdražljivost počela tako što su oba supruga, nehotice, svoje supruge htjeli potpuno izuzeti iz mogućnosti takvih bezdana i opasnosti. Na žalost, za to ne nađoše sretnijeg načina nego da meni prigovore da tako može govoriti samo onaj koji žensku psihu prosuđuje po slučajnim i prejeftinim momačkim osvajačkim podvizima: to me je već u nekoj mjeri uzbudilo, ali kada je njemačka dama tu lekciju začinila podukom, kako, na jednoj strain, postoje stvarne žene nasuprot, s druge strane, 'bludničkim naravima', kakva je, prema njezinu mišljenju, morala biti i gospođa Henriette, potpuno izgubih strpljenje i postadoh agresivan. Cijelo to odbijanje očite činjenice, da žena u određenim trenucima života, neovisno o svojoj volji i znanju, može biti izručena tajanstvenim silama, samo sakriva strah pred vlastitim instinktom, pred onim demonskim u našoj naravi, i čini se da nekim ljudima pruža zadovoljstvo da se osjećaju jačima i čistijima od onih 'lako zavodljivih'. Naprotiv, osobno smatram poštenijim kada žena slobodno i gorljivo slijedi svoj instinkt, nego da, kako je uobičajeno, svog supruga u njegovu vlastitom naručju, zatvorenih očiju, vara. Otprilike tako rekoh i što god su više drugi, u sve žučnijem razgovoru, napadali jadnu gospođu Henriettu, utoliko sam je ja strastvenije branio (zapravo i preko granice svojeg stvarnog unutrašnjeg čuvstva). To oduševljenje bilo je, dakle – kako bi se među studentima reklo – hladan tuš za oba bračna para, i oni, taj pomalo solidarni kvartet, navališe tako složno, ogorčeno na mene da je stari Danac, koji je, dobroćudna izraza i u neku rukukao sudac na nogometnoj utakmici, sa štopericom, sjedio među nama, tu i tamo opominjući nas udarao člancima prstiju po stolu: „Gospodo, molim Vas." No, to bi pomoglo samo na trenutak. Već tri puta jedan je gospodin, sav crven u licu, uzrujano ustajao od stola, da bi ga supruga s velikim naporom primirivala – ukratko, još desetak minuta i naša bi raspra završila fizičkim sukobom, da Mrs. C. nije, poput blagog ulja, uravnavala valove razgovora.

Mrs. C., otmjena, stara engleska dama, bijelih kosa, bila je neizabrana počasna predsjednica našeg stolnog sijela. Uspravno sjedeći na svome mjestu, uvijek jednako ljubazna prema svakome, šutljiva ali pri tome najugodnije zainteresirana slušateljica, koja je to odavala i izgledom: prekrasna pribranost i mir zračili su iz njezina aristokratskog bića. Spram svih se držala na određenoj

distanci, iako je na svoj fini način svakoga znala obdariti posebnim iskazom prijateljstva; uglavnom bi s knjigama u ruci sjedila u vrtu, ponekad je svirala glasovir, samo vrlo rijetko mogla se vidjeti u društvu ili u zdušnu razgovoru. Bila je gotovo neprimjetna, ali je ipak nad svima nama imala neku posebnu moć. Jer, tek što je sad intervenirala u naš razgovor, sve nas obuze neki osjećaj stida, s naše glasnosti i neobuzdanosti.

Mrs. C. iskoristila je ljutitu pauzu, nastalu neotesanim ustajanjem i ponovnim tihim sjedanjem njemačkoga gospodina. Neočekivano, ona podignu svoje jasne, sivkaste oči, pogleda me na tren neodlučno, a potom s gotovo postvarenom jasnoćom prihvati temu razgovora na sebi svojstven način.

„Vi, dakle, vjerujete, ako sam vas ispravno razumjela, da gospođa Henrietta, da jedna žena, nedužna može biti bačena u iznenadnu pustolovinu, kada se događaju djela koja takva žena sat prije ni sama nije mogla smatrati mogućima i za koja skoro pa nikako ne bi mogla biti oglašena odgovornom?"

„Milostiva gospođo, ja u to čvrsto vjerujem."

„Time bi svaka moralna osuda bila potpuno besmislena i svako prekoračenje ćudorednih zasada opravdano. Ako stvarno prihvatite da zločinjenje iz strasti, kako to Francuzi kažu, nije zločin, čemu onda, uopće, pravosudni sustav u državi? Ne treba baš puno dobre volje" – a Vi imadete začuđujuće puno takve volje – „kako bi se u svakom zločinu našlo strasti i zahvaljujući toj strasti i opravdanja za nj."

Jasan, ali istodobno gotovo vedar ton njezinih riječi dodirnuše me blagotvorno, i ja, nehotice, preuzimajući njezin direktni način, odgovorih isto tako napola u šali, napola u zbilji: „Državni pravosudni sustav o takvim stvarima zasigurno odlučuje strože od mene; njegova je dužnost bez suosjećanja štititi opći poredak društvenih vrijednosti i ugovora: to ga sili suditi, a ne ispričavati. Ali ja, kao privatna osoba, ne vidim razloga zbog kojega bih, dragovoljno, trebao preuzeti ulogu državnog tužitelja: draže mi je biti profesionalni branitelj. Osobno, veće mi je zadovoljstvo ljude razumjeti, negoli ih suditi."

Mrs. C. gledala je neko vrijeme ravno u mene, jasnim, sivim očima, oklijevajući. Već sam se pobojao da nije razumjela ono što sam izrekao, i pripremah se rečeno ponoviti na engleskom. Ali, s vrlo čudnom ozbiljnošću, kao pri ispitu, ona postavi sljedeća pitanja.

„Ne osjećate li prezira vrijednim, ili ružnim, kad žena napusti supruga i dvoje djece, kako bi otišla za nekakvim čovjekom o kojemu još ništa i nije mogla znati, pa tako ni to je li vrijedan njezine ljubavi? Možete li stvarno opravdati takvo

neodgovorno i lakovjerno ponašanje žene koja ipak ne spada u one najmlade i morala je sebe, za volju svoje djece, prisiliti na više samopoštovanja?"

„Ponavljam Vam, milostiva gospodo", ustrajao sam, „da odbijam, u ovom slučaju, prosuditi ili osuditi. Pred Vama mogu sasvim mirno priznati da sam malo prije nešto pretjerao – ta jadna Henriette sigurno nije junakinja, čak ni avanturistička narav, a najmanje je velika nezasitnica. Izgleda mi, onoliko koliko je poznam, da je samo prosječna, slaba žena, pred kojom imadem poštovanja, jer je hrabro slijedila svoju volju, ali još više sažaljenja, jer će sutra zacijelo, ako ne već i danas, zbog toga biti duboko nesretna. Možda je glupo, a zasigurno naprečac, postupila, ali svakako ne podlo i prostački te ni sada ni poslije ne dopuštam nikome da tu sirotu ženu prezire."

„A vi sami, osjećate li prema njoj još isto poštovanje? Zar ne pravite nikakve razlike između one žene s kojom ste prekjučer bili kao s poštenom ženom i one druge, koja je jučer pobjegla s potpuno stranim čovjekom?"

„Nikakve razlike. Nimalo, ni najmanje."

„Is that so?"[1] progovori ona i nehotice na engleskom: činilo se da ju je cijeli razgovor priličito čudnovato zaokupio. Nakon časka razmišljanja podignu svoj bistri pogled upitno prema meni.

"I kada biste sutra gospođu Henriettu susreli, recimo u Nizzi, kako rukom pod ruku šeta s tim mladim čovjekom, biste li je još pozdravili?"

"Naravno."

"I s njome razgovarali?"

"Naravno."

"Biste li – da ste... da ste oženjeni, jednu takvu ženu svojoj supruzi predstavili jednako kao da se ništa nije dogodilo?"

"Naravno."

"Would you really?"[2] izreče ona opet na engleskom, puna nevjerojatne, začuđujuće nevjerice.

"Surely I would"[3], odgovorih i ja, nesvjesno, na engleskom.

Mrs. C. ušutje. Izgledalo je da još uvijek napeto razmišlja, a onda opet naglo reče, gledajući me, čudeći se mojoj hrabrosti: "I don't know, if I would. Perhaps I might do it also."[4] I s onom neopisivom sigurnošću, kao što samo Englezi znaju, bez velike naprasitosti, završiti razgovor, ona ustade i pruži

[1] "Ma nemojte?"
[2] "Biste li doista?"
[3] "Zasigurno bih."
[4] "Ne znam da li bih ja. Možda bih i ja učinila isto."

mi prijateljski ruku. Zahvaljujući njoj, situacija se primirila i mi joj svi, u dubini duše, bijasmo zahvalni, da smo se, domalo još protivnici, sa snošljivom ljubaznošću pozdravili, a već opasno napeta atmosfera kroz nekoliko se šaljivih riječi potpuno opustila.

Iako se čini da je naša diskusija okončana na viteški način, ipak je ona razdražljiva grčevitost ostavila dojam laganog zahlađenja između mene i mojih supolemičara. Njemački bračni par držao se rezervirano, dočim se talijanski, sljedećih dana, zabavljao predbacivački me pitajući jesam li što čuo o 'cara signora Henrietta'. Ma kako se naše međusobno ophođenje za stolom činilo uljuđenim, nešto od one naše privržene i neusiljene druževnosti bijaše nepovratno razoreno.

Utoliko upadljivijom bijaše ironična hladnoća mojih ondašnjih protivnika u usporedbi s naročitom ljubaznošću koju mi je od one diskusije iskazivala Mrs. C. Inače uvijek izuzetno povučena i gotovo nikada spremna na razgovor osim u vrijeme zajedničkog blagovanja, pronašla je višekratno prigodu osloviti me u vrtu i – skoro bih htio reći: nagraditi, jer u njezinu otmjenom povučenom načinu privatni je razgovor već značio posebnu naklonost. Zapravo, da budem potpuno iskren, moram reći da me je upravo tražila i koristila se svakom prilikom da sa mnom otpočne razgovor, i sve to na tako prepoznatljiv način da sam malne mogao doći na tašte i čudne pomisli, kada to ne bi bila stara sjedokosa žena. I kada bismo otpočeli ćaskanje, razgovor bi se neizostavno i neizbježno vratio na početak, na gospođu Henriettu: činilo se da joj je tajnovito zadovoljstvo nemarno je optuživati za nepostojanost i nepouzdanost. Ali, istodobno se, izgleda, neobično veselila mojoj postojanosti u izricanju simpatija za tu nježnu, uglađenu ženu i činjenici da me ni jednom nije uspjela navesti na to da svoju naklonost zaniječem. Uvijek nanovo, skretala je naše razgovore u tom smjeru, tako da na kraju nisam znao što bih mislio o toj čudnoj, gotovo sjetnoj upornosti.

Tako je to išlo nekoliko dana, pet ili možda šest, a ni da bi i jednom riječju odala zbog čega joj je takav način razgovora važan. Ali, da je tome tako, postalo mi je jasno kada sam za jedne šetnje napomenuo kako se moj boravak ovdje bliži kraju i da prekosutra namjeravam otputovati. U tom času njezino, inače nenaborano, lice naglo dobi čudno napet izraz, koji kao sjena oblaka preleti preko morskosivih očiju: "Kakva šteta! A imala sam još toliko toga s vama razgovarati." I od tog trenutka određena nesigurnost i nemir odavahu da je na nešto drugo mislila, što ju je neobično zaokupljalo i odvraćalo od stvarnog sadržaja razgovora. To odvraćanje, čini se, počelo joj je i samoj smetati, jer mi u trenutku iznenadne šutnje, neočekivano pruži ruku:

"Vidim, ne mogu jasno izreći ono što sam vam zapravo htjela reći. Radije ću vam pisati." I bržim korakom nego sam kod nje bio navikao, uputi se prema kući.

Stvarno, uvečer, malo prije večere, nađoh u sobi pismo s njezinim energičnim, jasnim rukopisom. Kako sam, na žalost, s pismenim dokumentima iz svojih mladenačkih dana postupao prilično lakomisleno, ne mogu točno ponoviti, nego samo otprilike prepričati sadržaj pisma, u kojemu me moli za dopuštenje da mi ispripovjedi nešto iz svoga života. Taj događaj zbio se tako davno, pisala je, da uopće više ne pripada njezinu sadašnjem životu, a kako već prekosutra putujem, utoliko joj olakšavam da progovori o nečemu što je već više od dvadeset godina iznutra muči i zaokuplja. Ako takav razgovor ne bih shvatio kao nametljiv, rado bi me molila za malo vremena.

Pismo, iz kojeg ovdje ponavljam samo čistu sadržajnu okosnicu, neobično me je zadivilo: sama činjenica da je bilo napisano na engleskom, davala mu je visok stupanj jasnoće i odlučnosti. Unatoč tome, nije mi bilo jednostavno odgovoriti. Tri sam koncepta razderao prije nego sam napisao odgovor:

"Čast mi je što mi poklanjate toliko povjerenje i ja vam obećavam iskrene odgovore, ako ih budete od mene tražili. Naravno da vas ne smijem moliti da mi pripovijedate više od onoga što vi sami hoćete. Ali ono što budete pripovijedali, pripovjedite i sebi i meni potpuno istinito. Molim vas, vjerujte mi da vaše povjerenje osjećam kao veliku čast."

Listić bî s večeri dostavljen u njezinu sobu, a sutradan ujutro već nađoh odgovor:

"Potpuno ste u pravu: polovična istina nema vrijednosti, samo potpuna. Skupit ću svu snagu kako ni sebi ni vama ne bih štogod prešutjela. Dođite nakon večere u moju sobu – sa sedamdeset i sedam godina ne moram se bojati krivih tumačenja. Jer u vrtu ili u blizini ljudi ne mogu govoriti. Morate mi vjerovati, uopće mi nije bilo lako odlučiti se na to."

S njemačkog izvornika preveo:
Jozo Mršić

Jelica FARKAŠ

Primi me...

Primi me u svoje naručje,
rijeko
prigrli svojim hladnim
obrazom
umorno tijelo lutalice.
Zaogrni me svojom tamom
i dozvoli
da ti uznemirim obale
pobrkam tokove.
Oprosti što te gazim
i mutim bistrinu tvojih
voda.
Protekla si kroz moje
sretne dane i uskovitlane
ljubavi
nijema saveznice.
Danas sam došla da naplatim
tvoju šutnju.
Primi me u svoje naručje
rijeko,
nježnošću majke, žestinom
ljubavnika.

Ljubo KRMEK

Žute oči

I.

Iznenada su se stale pojavljivati, sad ovdje, sad ondje. Nitko nije znao čijom su rukom zapaljene, ni čijom ugašene. Strah postade novi stanovnik sela Drina. Prije nego što bi mrak počeo spuštati svoje crnilo na selo i zavlačiti ga u svaki kutak, strah je već bio tu. Na svome mjestu. Svi bi sa zebnjom očekivali gdje će se noćas upaliti. Zamotani u gunjine i bičalje, odvažniji bi ljudi virili kroz poluotvoren pendžer, ili kroz rupe na vratima između dasaka ne bi li je ugledali. Tiho bi šaputali:

- Eno je ispod Kičina, gori k'o đedovača.
- Ono je vražje đelo, nije Božje, nikako!
- Za Kapom se sjaji ko da je dan; mora da je velika. Mogla bi biti oko starog groblja!
- Sve su bliže selu!
- Vražje sijelo!
- Đavolja kola se ufatila oko sela, sve će izgoriti, ništa neće ostati!
- Budi Bog s nami i anđeli Božji!
- E, u moje vrijeme... ovog zla ne bi ...šve što to mlađe šve še manje Bogu moli, tu je muka - šuštao bi đed Jozo sebi u bradu čudeći se zlu što zadesi selo.

Bilo je to vrijeme vatre. Seljani prestadoše i vatre na ognjištu ložiti, misleći da ove privlače vatre s okolnih brda te da se zato približavaju selu. One bi jednostavno padanjem mraka izbijale iz zemlje i, kako se činilo prestrašenim očima zatvorenima u kuće, visjele bi u zraku. Kada bi se neka ugasila, narod bi malo odahnuo, ali bi ubrzo nastala nova na drugom mjestu.

Strah!

Strah se počeo pretvarati u stravu. Nitko više nije mirno spavao. Ljudi su izgledali poput aveti. Ispijenih lica i velikih, nabuhlih podočnjaka, počeli su se bojati sami sebe. Činilo se da se zbijaju kuća uz kuću. Nekako se i u zavijanju vukova osjećalo da se i u njih ušuljao strah. Nitko iz sela nije promolio nosa od kad se desi ovo prokletstvo.

II.

Nekako baš u to vrijeme svadiše se Pavlovići s latinima iz Trnovače, susjednog sela. Odavna bijahu ta dva sela takmaci.

Prvo je Andrija iz Viskove kuće, s paše Pod zborištem, ukrao Mare, kćer Mikule Mrdala iz Trnovače. I dok su se vodili pregovori o povratku i uglavljivao datum poštenoj svadbi, nasta novi nesporazum.

Mate Ugljenkin dotjera sa svojim stadom desetak ovaca i tri krave koje su bile na Topića pašnjaku. Nekoliko puta su upozoravali i slali glase u Trnovaču, a ovi šutjeli i radili po svom. Netrpeljivost je još više porasla, a sad još i ove vatre. Jad i nevolja snađe Drin.

III.

Pavlovići zemlje dijelili nisu. Nepisano pravilo bilo je da po smrti kućnog domaćina nema dijeljenja. Ostaju svi živjeti u zajednici. Za kućnog domaćina birali bi onoga koji je najsposobniji upravljati kućom. Pokojnik bi još za života odredio tko će to biti, a koliko se on poštovao i nakon smrti, nitko se ne bi usprotivio njegovoj volji, te bi glasovanje bilo uzgred.

Posao kućnog domaćina bio je odrediti tko će kamo na rad, tko u polje, u vinograd, u drva, u kosidbu...; te ujedno čuvati doneseno i pravilno raspoređivati trošak; gledati da kućna zajednica ne zapadne u dugove, a one koji pogriješe kažnjavati. Ujutro bi poslije kave određivao što je koga činiti.

Kad umrije stari Gargo, koji je bio na čelu zajednice Pavlovića dugih trideset i sedam godina, znao je svak da će na njegovu štokrlu zasjesti Visko. Visku je Gargo još za života povjeravao kako se upravlja imanjem i čeljadi, pa i kad je pao u postelju želja mu je bila da ga Visko zamijeni dok on ne skonča. Visko je ukućanima zahvalio na izboru i obećao da će valjano i hrabro voditi kuću.

Tek što je zakormilario brodom Pavlovića, naleti u oluju. A oluja koja nikad prije ne zadesi Viska, kuću Pavlovića, selo Drin, zvala se vatra.

IV.

- Domaćin Gargo, ako ti primijetiš da se užgala kakva vatra u mrklini, a nije ju upalila ljudska ruka, to se javlja izgubljeno zlato. Treba odmah poteći do vatre i razbacati je golim rukama dobro se moleći jer ono zlato može biti i prokleto, a to je već đavolska igra. Đavoli su oko vatre, treba se moleći odmah domu povratiti ne okrećući se. Tek ujutro, kad se razdani i sunce na nebo podigne,

treba poći pokupiti zlatnike koje je netko davno izgubio. Ako oko njih bude kostiju onda ih je izgubio u boju, a ako samo pepela, onda ih je netko ukrao i tu sakrio – prisjećao se Visko djetinjstva i priče namjernika Jose Škvarlića koju je pričao Gargi uvečer kad su polijegali.

Sramota bi ne primiti namjernika kojega put nanese na konak. Namjernik bi legao na ležaj od perja, odmah uz domaćina. Do njega Visko je prostro po podu samo ponjavu i na nju legao. Tako je radila i ostala mladež, kako bi govorili stariji – da još zarana tijelo otvrdne. Visko se pravio da spava, a slušao je Josine priče o blagu upijajući svaku riječ. Joso je tek zašutio, kad se začulo isprekidano krkljanje domaćina, znak da je zaspao.

Nakon prespavane noći i opremanja namjernika za put, Gargo je šutio, nije nikom spominjao priču o zlatu. Vidjelo se na njem da mu nije sjeo ovaj zanesenjak žutih očiju koji je stalno zvjerkao lijevo-desno. Znao je da ništa ne može razbuditi ljudsku maštu kao priče o zakopanom blagu. Ta naslušao ih se čitav život, na sijelima i u raznim zgodama neizostavne su bile priče o blagu kojeg nema. Ali, većinom su ih pratile priče o prokletsvu.

Sve je to prolazilo kroz glavu Visku dok je ležao na najboljem pernatom ležaju u kući, istom onom što nekada pripadaše Gargi. Slušao je cvokotanje zuba od straha u čeljadi jer su se vani stalno palile nove vatre. Na misli mu je dolazila i slaba ljetina. Kako prehraniti čeljad a da se ne zapadne u dugove?! Od duhana nikakve koristi, suša ga pribila zemlji, i ono što bi malo zaradili od preprodavača koji poberu glavi dobitak, ove će godine izostati. Žita nema dovoljno ni za zajednicu. Nešto bi se moglo ušićariti od lana, nešto malo od kukuruza, nešto malo zaradit će se i od gojenja svilaca, ali sve je to tanjež. Ma, kad bi skupio snage pa krenuo prema vatri...

V.

- Ako se ja bojim, koji sam domaćin u kući Pavlovića, kako da onda netko drugi krene prema đavolu. Ne boj se, Visko, Bog je s tobom! - šaputao je Visko stežući desnom rukom krunicu od gloginja obješenu o vratu, zamičući od guvna pokraj Topića čardaka prema Starom Dolu gdje se večeras pojavila vatra. Čekao je bio da čeljad pozaspe, spremao snagu pa se odvažno išuljao iz kuće i pravac prema vatri. Imao je osjećaj da su mu noge olovne i da svakim korakom kao da probija visoki snijeg, a opet mu se činilo da zemlju ne dotiče, jer, mogli bi ga čuti vragovi prije nego što ih iznenadi na njihovu sijelu. Što se više približavao

Starom Dolu, vatra je bivala sve jasnija, samo više nije bila onako velika i nije obasjavala putačinu, reklo bi se od Drina do Trnovače i Ćopikuća.

Mogla bi kuća Pavlovića ostati bez svoga domaćina – pomislio je Visko, ali kad bi je malo razgrnuo... pa ujutro koji zlatnik... – odmah bi straha nestalo i oči bi se žuto zasjajile, baš kao u Jose, mogli bi prebortati godinu a on, Visko – najsposobniji domaćin u selu. Možda i glavar. Možda.

Stišćući desnom rukom krunicu od gloginja a lijevom sjekiru, sve više se približavao vatri. Vatreni jezici pravili su sablasne sjenke od sveg raslinja uokolo ali Visko je hrabro stisnuo zube i – naprijed. Stigao je do same vatre. Ništa. Obična vatra. Malo ju je sjekirom dodirnuo, pa kad se ništa ne dogodi sjeti se Josine priče:

- Golim rukama je treba razgrnuti!

U tren odloži sjekiru, te golim prstima u žeravu, u plamen. Tek što je dotače, strahovit urlik zapara nebo iznad Starog Dola. Poleti koža s Viskovih prstiju, a zrakom se ispuni mirisom izgorjelog mesa. Jaučući, skakućući, saplićući se Visko poleti nazad u selo kao da ga svi đavoli i ovog i onog svijeta gone. Ko bez duše trže u kuću.

Karmela je vidjela svoga Viska kad je otišao iz kuće i iz poštovanja nije ničim to pokazivala, a sad ga je čekala odmah pored vrata. Ništa ne govoreći o udesu, Visko joj naredi: - Izgorješe mi ruke đavoli, daj pomagaj. - Karmela mu odmah izreže crveni luk na listiće, sastavi s trputcem te privi na prste obje ruke. Namoči lanenu krpu u rakiju te ih zamota. Visko osjeti olakšanje.

VI.

Ujutro kad je svanulo i kad se sunce podiglo iz Ruštnice, zaputi se Visko prema Starom Dolu. Pokraj guvna srete starog Đurijaša koji ga upita što ga je to zadesilo pa su mu obje ruke zamotane.

- Nazdravo! Nazdravo, moj Đure. Evo jutros se probudi' kad imaš što viđet, na obje ruke prsti se potprištili i leti koža s njih, te kad mi žena malo previ, velju, idem ufatit malo zraka. Jelte, kažu da je noćas gorilo kod Starog Dola?

- Kažu!

- E, odoh promandalit, ne bi li joj repa vidio!

- E, baš si hrabar, Visko!

Nadajući se kojemu zlatniku, Visko se približio mjestu gdje je sinoć gorjela vatra, što ga opali po prstima da ne će zaboraviti dok je živ. Nigdje zlatnika. Samo pepeo i pokoji krajičak neizgorjelog drva. Razočaranje nasta u Viskovoj

glavi. Tu je i sjekira koja mu je ostala. Sakrit će je u Starom Dolu iza svoje njive u grmlje, jer svi su vidjeli da je nije ponio od kuće. Razmišljajući o protekloj noći, o zlatnicima, o đavolima, o vatri, spazi prsluče zapleteno u draču, kao da je nekom ispalo u brzini. Prepoznade cvjetne šare na lanenom platnu. Mrdalo ispod stijena iz Trnovače. Tek tada se Visko sjeti da su neizgorjeli okrljci drva odsječeni, što znači da ih je svakako donijela ljudska ruka...

Vratiše Trnovčani milo za drago!

Vatre, kako se naglo pojaviše, tako i nestadoše.

U pripremi:

Edit Stein

IZ ŽIVOTA JEDNE ŽIDOVSKE OBITELJI

(autobiografija velike svetice, suzaštitnice Europe)

Suza

Kad se jave kao suze,
Ove mora kapi slane,
Kad se kao dišpet dane,
Ove stine izaprane,
Kad premreže pokrpane,
Malu valu mriže gladne,
Kad se galeb kalat stane,
Što do suze, tu ostane...!?

Malo Lago – Pasadur – otok Lastovo, 2004.

Volim te gledati more

Volim te gledati more...

Valove tvoje zimi...
Bonace tvoje ljeti...

Mada nismo od koristi....

Ni ja tebi....
Ni ti meni...

Heliodrom – otok Lastovo, 2005.

Antun PETRUŠIĆ

Djela hrvatskih skladatelja u 100-godišnjoj povijesti Opere osječkoga HNK

II.

Annale komorne opere i baleta, utemeljen i provjeren na općeprihvaćenom dijelu repertoarne fizionomije osječke Opere u to vrijeme, a kao završena cjelina (1970. – 1983., u 14 izdanja), zorno pokazuje odnos Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku prema hrvatskom muzičko-scenskom stvaralaštvu. *Annale* je poticao hrvatske skladatelje najprije natječajem, a zatim izravnim narudžama, da pišu nove komorne opere s garancijom praizvedbe. Tako je hrvatska glazbena baština obogaćena novim djelima Savina, Bjelinskog, Stojanovića, Papandopula i Bručija, a područje baleta pogotovo je tada mladim skladateljima kao što su Igor Kuljerić, Marko Ružđak i Dubravko Detoni pružilo mogućnost za stjecanje dragocjenih iskustava. Poseban je slučaj opere *Mozartova smrt* Vladimira Berse (brata mnogo poznatijeg skladatelja Blagoja), koji se kao liječnik u Sinju iz hobija bavio pisanjem kraćih opera (usporedno s medicinom u Beču je studirao i kompoziciju). Njegove tri opere (*Cvijeta Zuzorić, Andrija Čubranović* i *Komedijaši*) izvodile su se početkom 20. stoljeća u Zagrebu, a na postojanje cjelokupnog notnog materijala u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu upozorio je muzikolog dr. Lovro Županović na jednom okruglom stolu *Annala*. I tako je *Mozartova smrt* praizvedena na Annalu u Osijeku 5. lipnja 1975., punih 47 godina nakon skladateljeve smrti. Dirigirao je Željko Miler, redatelj i prevoditelj izvornog libreta Josipa Berse s njemačkog jezika bio je Antun Petrušić, a uloge su tumačili Luciano Manzin (Mozart), Božena Čubra (Constanza), Almas Tudaković (Schikaneder), Petar Kloc (Süssmayer) i Velimir Zgrablić (Stranac u crnom). Scenograf i kostimograf bila je Ljubica Wagner. Iste kasne jeseni gostovalo se s tom predstavom na *Danima hrvatske glazbe* u Zagrebu, a zagrebačka je televizija dva puta prikazala snimku predstave.

Gostujući ansambli na *Annalu* izveli su sljedeća djela:

- Julije Bajamonti: *Prijenos svetog Dujma,* scenski oratorij (21. VI. 1970.)
- Bruno Bjelinski: *Heraklo* (2. VI. 1971. – Studij za komornu operu, Zagreb)
- Ivo Lhotka-Kalinski: *Muha* i *Dugme* (30. V. 1972. – Krug 101., Beograd)
- Miro Belamarić: *Ljubav don Perlimplina* (5. VI. 1976. – Opera HNK, Zagreb)

- Nikola Hercigonja: *Jama*, scenska vizija glazbene poeme (23. V. 1977. – SNP, Novi Sad)
- Igor Kuljerić: *Moć vrline* (31. V. 1977. – Opera HNK, Zagreb)
- Miroslav Miletić: *Hasanaginica* (praizvedba 21. IV. 1982. – Komorni operni ansambl, Zagreb)
- Ivan pl. Zajc: *Gospoje i husari* (2. VI. 1983. – Kazalište „Komedija", Zagreb)

Baletnih djela hrvatskih skladatelja na *Annalu* bilo je ukupno 25 i to sve u izvedbama gostujućih baletnih ansambla ili plesnih skupina, jer Osijek u to vrijeme nije imao dovoljno snaga za vlastitu baletnu produkciju. Od već spomenutih skladatelja Igor Kuljerić bio je zastupljen s 4, Marko Ružđak s 3, a Dubravko Detoni s 2 djela. Balet HNK Zagreb izveo je djelo *Kentaur XII.* Alfija Kabilja i *Simfonijsklo kolo* Jakova Gotovca, Balet NP Sarajevo djela *Satana* i *Hasanaginica* Vojina Komadine, *Licitarsko srce* Krešimira Baranovića i *Folk-simfoniju* Borisa Ulricha, Balet NP Beograd *Katarinu Izmajlovu 1977.* Rudolfa Bručija, Balet MNP Skopje *Odbljesak* Ljubomira Brandolice, a Balet PNP Priština *Legendu o pobjedi* Boža Mulića. Još su bili sa svojim djelima zastupljeni skladatelji Krešimir Fribec, Miljenko Prohaska, Ivan Matetić-Ronjgov, Branimir Sakač, Zlatko Pibernik i Natko Devčić.

Za vrijeme, ali izvan programa *Annala* izvedeno je još nekoliko hrvatskih djela, od kojih je poseban uspjeh doživio mjuzikl *Jalta, Jalta* Milana Grgića i Alfija Kabilja 19. ožujka 1973. (dirigent Antun Petrušić, redatelj Vlado Štefančić, koreograf Mirta Dinter), s izvrsnim tumačima glavnih uloga: Gitom Šerman-Kopljar, Milenkom Ognjenovićem, Đorđem Bosancem, Radom Špicmilerom, Slavicom Pfaf, Marijom Raljević i Adamom Levangom. Slijedila je praizvedba komorne opere *Zvona* Brune Bjelinskog (7. prosinca 1975., prigodom proslave Dana kazališta), te prva osječka izvedba jednočinke *Vlast* Ive Lhotke-Kalinskog (12. srpnja 1974.). Na veliko oduševljenje publike naišla je praizvedba mjuzikla *Slavonska rapsodija* osječkog skladatelja Branka Mihaljevića 15. prosinca 1978., koju su pripremili dirigent Željko Miler i redatelj Vlado Štefančić. To se djelo, na opće zadovoljstvo, obnavlja u jubilarnoj 100. sezoni. Pod naslovom *Jadranska duologija* prvi put je izvedena opera *Dalmaro* (zajedno sa *Stancem*) u redakciji samog skladatelja Jakova Gotovca (1. ožujka 1981.). Slijedi izvedba mjuzikla *Dundo Maroje* Đela Jusića prema istoimenoj komediji Marina Držića u obradi dr. Marka Foteza (14. siječnja 1982.). Prigodom obilježavanja 75. obljetnice osnutka Hrvatskog narodnog kazališta 7. prosinca 1982. prvi je put u Osijeku izvedena prva hrvatska opera *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskog. Dirigirao je

Antun Petrušić, režirala Nada Murat, scenograf i kostimograf bila je Ljubica Wagner, a glavne su uloge pjevali Štefica Petrušić, Mirko Čagljević, Luciano Manzin, Fedinand Zovko i Velimir Zgrablić. To razdoblje završava krajem 1985. godine otvaranjem obnovljene zgrade HNK u Osijeku, čemu je prethodila praizvedba kantate *Šapat granatih ljepotana* Antuna Petrušića na stihove Dejana Rebića, posvećene gradu Osijeku (14. travnja 1985.), u scenskoj viziji Petra Šarčevića. Svečanost otvorenja obnovljene kazališne zgrade održana je 27. studenog 1985., kada su na programu bila i dva značajna djela hrvatskih skladatelja. Kako se nešto ranije (u mjesecu rujnu) iste godine u Našicama svečano proslavila 100. obljetnica rođenja prve hrvatske skladateljice Dore Pejačević, to je za osječku kazališnu svečanost Antun Petrušić obradio Dorinu Simfoniju u fis-molu, upotrijebivši njezine glavne teme i motive, a redatelj Dejan Miladinović joj dao joj svoju scensku interpretaciju, pod naslovom *Thaliam laudamus.* Uz to je praizvedena simfonijska pjesma *Poema* Dragutina Savina (dirigent Željko Miler).

Brojčani sažetak djela hrvatskih skladatelja na osječkoj pozornici od 1970. – 1985.:

- Opera na *Annalu:* 6 (sve praizvedbe)
- Opera, opereta, mjuzikl izvan programa *Annala*: 7 (2 praizvedbe, 5 osječkih premijera)
- Posebni programi na *Annalu* (oratoriji, kantate): 2
- Gostovanja na *Annalu:* 7
- Posebni programi izvan programa *Annala:* 3 (2 praizvedbe)

Ukupno: 25.

- Balet na *Annalu:* 25

Sveukupno: 50 djela hrvatskih skladatelja.

Taj podatak sam za sebe dovoljno govori o vodećoj poziciji HNK u Osijeku s obzirom na zastupljenost djela hrvatskih skladatelja na glazbenoj pozornici. Štoviše, po broju izvedenih djela Osijek u to vrijeme nadmašuje ostale tri hrvatske pozornice zajedno, uključujući i HNK u Zagrebu. Sve je to bilo plod i rezultat dugogodišnje smišljene i postojane repertoarne politike i fizionomije, a na jednak se način stjecala afirmacija i kod publike (što je u svakom kazalištu najvažnije), i kod šire javnosti, i u stručnim krugovima. Neprocjenjive zasluge za to ima, bez ikakve sumnje, osječki *Annale komorne opere i baleta* kao međunarodna smotra dostignuća na području komorne opere, koji je tako plodonosno utjecao na hrvatske skladatelje, ponukavši ih da našoj glazbeno-scenskoj baštini poklone djela trajne vrijednosti. Pisac ovog izlaganja kao neposredni sudionik opisanih događaja ne može se oteti dojmu da je Osijek u to vrijeme imao nešto slično četverolisnoj djetelini, kao što je to davno slikovito rekao Slavko Midžor za cjelokupno hrvatsko kazališno stvaralaštvo sredinom prošlog stoljeća. Neka ne zvuči neskromno misao da će možda neki budući povjesničar utvrditi da je šezdesete, sedamdesete i rane osamdesete godine 20. stoljeća u povijesti osječke Opere obilježila svojom djelatnošću *četvorka* Savin-Murat-Miler-Petrušić. I upravo zbog tih povijesnih zasluga i dostignuća duboko vjerujem da je došlo vrijeme za razmišljanje o nekoj vrsti uskrsnuća *Annala* u nekom suvremenijem, svježijem i novijem obliku i ruhu, što ih neminovno donosi sa sobom novo vrijeme s novim ljudima i novim ambicijama.

Na tragu nove dimenzije u dijelu repertoarne politike osječke Opere u posljednje vrijeme svakako je osobno istraživanje, zalaganje i konkretni potezi dirigenta, redatelja i skladatelja Zorana Juranića oko revitalizacije zaboravljene hrvatske glazbeno-scenske baštine, pogotovo dok je bio ravnatelj osječke Opere. Svoju je djelatnost Juranić djelomično širio i na zagrebačku i riječku Operu, čijim je gostovanjem na osječkom *Biennalu* 10. svibnja 1990. s operom *Lizinka* Ivana pl. Zajca započeo njegov respektabilni niz djela hrvatskih skladatelja na osječkoj pozornici. Taj umjetnički pothvat dodatno dobiva na vrijednosti kad se uzme u obzir da je gotovo u cjelini ostvaren za Domovinskog rata, u nemogućim radnim i životnim uvjetima. Mukotrpni ratni put osječkih kazališnaca započeo je u rujnu 1991. prosvjednim skupovima u Osijeku i Pečuhu, da bi se nastavio u listopadu gostovanjem osječke Opere sa Zajčevom operom *Nikola Šubić Zrinski* najprije u Zagrebu, a zatim uz pojačanje, sa solistima zagrebačke Opere i Baleta, u Ludwigsburgu i Hamburgu. Kako se taj događaj poklopio s bombardiranjem Banskih dvora i proglašenjem samostalnosti hrvatske države, Osječani su iz Njemačke poslali Hrvatskom saboru sljedeći brzojav: *S ponosom izvješćujemo Hrvatski sabor o uspješnom izvođenju predstave* Nikola Šubić Zrinski *u Ludwigsburgu i Hamburgu. Primljeni smo kao ambasadori naša napaćene i voljene domovine, a poziv za gostovanje u Njemačkoj prihvaćamo kao naš ratni i domoljubni zadatak. Istodobno pronosimo istinu o našoj domovini na umjetnički način kazivanja na pozornici kao i u brojnim susretima s ovdašnjim novinarima njemačkog tiska, radija i televizije. Kao prvi hrvatski kazališni ansambl, koji nastupa u inozemstvu u trenutku proglašenja samostalne države Hrvatske izražavamo našu podršku Vašim odlukama u vjeri da pridonose trajnom miru u lijepoj našoj Domovini.* Za tu je predstavu osječka Opera drugi put nagrađena plaketom *Milka Trnina* Hrvatskog društva glazbenih umjetnika.

Sljedećih će mjeseci Osječani vrlo svjesno i opredijeljeno ostati u svom gradu prkoseći svim nedaćama i snalazeći se u danim uvjetima. Članovi HNK dijelili su sudbinu grada i svih građana. To je danas jednostavno napisati, ali je trebalo mnogo hrabrosti, požrtvovnosti i samoodricanja na granici herojstva da se to vrijeme proživi i preživi. Dok su ljudi gubili kuće, stanove i živote, divnim čudom nitko od kazališnih djelatnika nije tijekom rata poginuo, niti je ozbiljnije ozlijeđen, iako su se programi izvodili doslovno i na prvim crtama bojišta. Djelatnost nije prestala ni nakon barbarskoga, namjernog bombardiranja i rušenja kazališne zgrade 16. studenog 1991. u jeku priprema za obilježavanje Dana kazališta 7. prosinca. Skromna svečanost održana je bez javnog oglašavanja toga dana u 11 sati u podrumskim prostorijama Galerije likovnih umjetnosti uz nazočnost samo usmeno pozvanih pojedinaca. Manji i veći koncerti održavali su se u osječkim hotelima, u bližoj i daljoj gradskoj okolici, te u Istri i Mađarskoj, a 22. i 23. lipnja 1992. operni solisti, zbor i orkestar posjetili su ranjenike u Krapinskim, Varaždinskim i Stubičkim Toplicama, s programom *Ne dirajte mi ravnicu*. Te sezone 1991./1992. izvedena je samo jedna, ali višestruko vrijedna premijera opere *Zlatka* Ivana pl. Zajca, 7. srpnja 1992. Dirigirao je Zoran Juranić, koji je obavio i muzikološku obradu partiture, režirao Petar Vujačić, scenograf je bio Zvonko Šuler, kostimograf Željko Nosić, a koreograf Zvonimir Reljić. U naslovnoj ulozi nastupila je Vesna Baljak, a ostale glavne uloge tumačili su Sanja Uroić-Ljutić, Velimir Zgrablić (Marijan Jurišić), Miljenko Đuran (Cvetan Stojanovski), Vlaho Ljutić (Ferdinand Zovko), Boris Vajda (Slobodan Cvetičanin) i Sanja Toth-Špišić (Marina Krešić). Poseban je uspjeh ova predstava doživjela na gostovanju u Zagrebu 11. i 12. srpnja 1992., o čemu svjedoči Nedjeljko Fabrio u svojoj kolumni *Maestro i njegov šegrt* (časopis za književnost *Republika* br. 9-10 za rujan i listopad 1992.): *Čak i da nije sjajna – a jest sjajna! – ova bi predstava svejedno imala svoje mjesto ne samo u povijesti zagrebačkog kazališnog života, u koji se trajno upisala svojim gostovanjem, nego i mjesto u povijesti kulture cijele nam hrvatske domovine, jer je u ratu okupil,a i povezala hrvatski duhovni prostor: jedan Riječanin (maestro Zoran Juranić) pronalazi, naime, djelo drugog Riječanina (Ivana pl. Zajca), postavlja ga poslije 107 godina na pozornicu bombardiranog HNK-a u Osijeku, pri čemu rečeno djelo govori o našoj Slavoniji i eto ga gdje gostuje u središnjem kazališnom hramu u Zagrebu!*

O premijeri opere *Povratak* Josipa Hatzea već je bilo riječi, a Zoran Juranić svoja istraživanja nastavlja premijerom rijetko izvođene opere *Istarska svadba* Antonija Smareglie (1854. – 1929.), rođenog Puljanina, sina Hrvatice i Talijana,

koji je muzičku naobrazbu stekao u Grazu, Beču i Milanu. Premijera je održana 5. svibnja 1994. u Puli, u organizaciji Pulskog festivala i Istarskoga narodnog kazališta, a uz sudjelovanje zbora *Matko Brajša Rašan* i umjetničke škole *Ivan Matetić-Ronjgov* iz Pule, te folklora Zajednice Talijana iz Vodnjana. Juranićevi suradnici bili su redatelj Krunoslav Cigoj, scenograf Zvonko Šuler i kostimograf Željko Nosić, a uloge su tumačili Olga Radmanovac (Marussa), Velimir Zgrablić (Menico), Ivica Šarić (Biagio), Cvetan Stojanovski (Lorenzo), Vlaho Ljutić (Nicola) i Sanja Uroić-Ljutić (Luze). Maja Stanetti u *Večernjem listu* od 10. svibnja 1994. piše: *Ni nakon svečane premijere održane na dan grada Pule i 140. obljetnice skladateljeva rođenja kao i 100. obljetnice praizvedbe, uzbuđenje oko izvedbe* Istarske svadbe *nije splasnulo. I posljednja je, treća pulska izvedba ispraćena ovacijama pa i suzama.* Lada Duraković u pulskom *Glasu Istre* od 7. svibnja 1994. kaže: *Svojom su izvedbom članovi osječkog Kazališta i njihovi suradnici ostvarili potpunu sintezu konstrukcijskih elemenata djela, plemenitu su liriku Antonija Smareglie postavili u kontekst realistične radnje stvarajući potpunu umjetničku i stilsku cjelinu.*

U taj dio repertoara ubraja se još i opera iz života bunjevačkih Hrvata *Dužijanca* Josipa Andrića, s hrvatskom premijerom 29. listopada 1994. Dirigirao je Zoran Juranić, režirao Petar Šarčević, scenograf je bio Ivan Balažević, a kostime je izabrala Mandica Lerinc. U glavnim ulogama nastupili su Olga Radmanovac, Damir Fatović, Velimir Zgrablić, Josip Slam, Saša Čano i Snježana Lakotić.

Kraj ratnog stradanja i početak nove ere u radu HNK u Osijeku označilo je 27. prosinca 1994. svečano otvorenje ponovno obnovljene kazališne zgrade. Za program, simbolična naslova *Slavonski preporod,* tekstove je izabrao i obradio Stanislav Marijanović, dirigirao je Zoran Juranić, režirao Krunoslav Cigoj, scenograf je bio Aleksandar Augustinčić, kostimograf Željko Nosić, a koreograf Antun Marinić. No još snažniju simboličnu poruku s te svečanosti uputio je Zoran Juranić, davši svojoj prigodnoj simfonijsko-koreografskoj skladbi naziv *Inter arma narrant musae*, kao parafrazu poznate latinske izreke, u smislu da muze, pogotovo Talija, ne moraju za rata samo šutjeti.

I u sljedećem razdoblju hrvatski su skladatelji prisutni na osječkoj pozornici. Najosječkiji skladatelj, Branko Mihaljević, ponovno se pojavljuje praizvedbom svog novog djela *Osječki karusel* 31. ožujka 1995., čija radnja opisuje ljude i događaje od 5. i 6. rujna 1925. u Osijeku. Novu sezonu 1995./1996. otvara Zoran Juranić premijerom opere *Mislav* Ivana pl. Zajca (2. listopada 1995. – na 125. obljetnicu praizvedbe u Zagrebu), čime ujedno kao dirigent i redatelj zaokružuje svoj niz revitaliziranih djela iz zaboravljene hrvatske glazbeno-scenske baštine.

Scenograf je bio Dorian Sokolić, a kostimograf Ružica Nenadović-Sokolić. Na premijeri je naslovnu ulogu Mislava pjevao Ivica Šarić (nasljednik legendarnog Josipa Kašmana s praizvedbe u Zagrebu), a ostale glavne uloge Olga Radmanovac, Sanja Uroić-Ljutić, Slobodan Cvetičanin, Sotir Spasevski, Dinko Lupi, Damir Fatović, Vlaho Ljutić i Saša Čano. Obnove s karakterom premijere doživljuju opereta *Madame Troubadour* Srećka Albinija (18. ožujka 2005.) i opera *Stanac* Jakova Gotovca, koju su 25. travnja 2007. postavili dirigent Peter Oschanitzky, redatelj Joško Juvančić, scenograf Marin Gozze, kostimografkinja Diana Kosec-Bourek i koreograf MiljenkoVikić, te Berislav Puškarić, Sanja Toth-Špišić, Nikša Radovanović, Josip Slam i Nenad Tudaković kao nositelji glavnih uloga. Treba naglasiti da su gotovo neprekidno na repertoaru tri najpopularnija hrvatska djela: opere *Nikola Šubić Zrinski* (ukupno 411 izvedaba do posljednje 29. travnja 2007. u Dubrovniku), *Ero s onoga svijeta* (433 izvedbe do 16. lipnja 2007.) i opereta *Barun Trenk* (242 izvedbe do 14. ožujka 2003.).

Balet kao samostalna grana u osječkom HNK ima najkraću povijest, iako se prve naznake plesnog elementa na osječkoj pozornici naziru već u sezoni 1910./1911., kad je zabilježeno da je gospođica Elvira Coronelli uvježbala plesove za Leharovu operetu *Grof Luxemburški.* Kada su poslije I. svjetskog rata brojni ruski umjetnici emigrirali i raširili se svijetom, u Osijeku djeluju primabalerina Marija Tuljakova, a vidljiviji trag ostavio je plesač i prvi pravi koreograf Mihajlo Semenov. On potpisuje i prvi hrvatski baletni pokušaj u obliku plesne pantomime pod naslovom *Krabulja i gospodin u fraku* Mirka Polića, koji je i dirigirao praizvedbom 12. travnja 1922. Sljedećih gotovo 25 godina balet uglavnom služi kao popuna opernim, operetnim i dramskim predstavama, ali se povremeno ipak daju divertissementi ili baletne večeri sastavljeni od kraćih popularnih djela, a posebno se pamti djelovanje plesačice i koreografkinje Olge Orlove, te gostovanja glasovite Mije Čorak, Mercedes Goritz-Pavelić, pariške trupe Lole Fuller i drugih. Izuzetan događaj bila je i osječka premijera Gotovčeve opere *Ero s onoga svijeta* 1940. godine, kad je preuzeta orginalna zagrebačka koreografija završnog kola Oskara Harmoša, u kojoj su kao solo-par nastupili Dragica Krog i Krunoslav Škarica.

U prvom razdoblju poslije II. svjetskog rata balet vode i kreografije ostvaruju Slavko Midžor, Ruža Jurković i Zlata Lanović, ali još uvijek bez samostalnih predstava. Sudjelovanje baleta u operama i operetama sve je kvalitetnije i mnogobrojnije, a među mnogim djelima ističu se i nastupi u Tijardovićevim operetama *Mala Floramye* i *Splitski akvarel.* Prekretnicu za baletni život Osijeka znači dolazak bračnog para Savin 1947. godine, kad Argene Savin odmah preuzima mjesto ravnateljice baleta, koreografkinje i primabalerine. A kad na poziv intendanta Hinka Tomašića u Osijek iz Ljubljane dolaze Jelena i Stjepan Suhy, stvoreni su uvjeti za razvoj Baleta kao samostalnog ansambla. Uskoro se počinju izvoditi veći i zahtjevniji baleti uz prokušani repertoarni recept s kraćim plesnim djelima kao što su npr. bili *Partizansko kolo* Ive Tijardovića (12. veljače 1948.) i *Simfonijski ples* Ine Perišića (16. ožujka 1950.). U sljedećih desetak godina balet postaje ravnopravan sudionik kazališnih zbivanja u Osijeku, a među izvedenim djelima ističu se i djela hrvatskih skladatelja: *Balada* Dragutina Savina (praizvedba 5. lipnja 1954. – dirigent i scenograf D. Savin, koreograf Stjepan Suhy), *Đavo u selu* Frana Lhotke (premijera 17. travnja 1955. – dirigent Karlo Radinger, koreograf Stjepan Suhy, scenograf Dragutin Savin, kostimograf Inge Kostinčer), *Stranac* Silvija Bombardellija (premijera 1. veljače 1958. – dirigent Vlado Kobler, koreograf Stjepan Suhy, scenograf i kostimograf Aurelija Branković) te *Jesenja ljubav* Vladimira Knežića, koji je sam dirigirao praizvedbom 6. lipnja 1959. (koreograf je bio Stjepan Suhy, a scenograf i kostimograf Aurelija Branković).

Uz njegovanje repertoara i primjeran pedagoški rad s pretežno baletno neškolovanim kadrom Stjepan Suhy i Argena Savin stvorili su u vrlo kratkom vremenu ansambl sposoban uhvatiti se u koštac s najtežim izazovima što ih ta umjetnost postavlja. Ujedno su se afirmirali plesači i plesačice koji će kasnije postići uspjehe u Zagrebu, pa i u inozemstvu, kao npr. Elza Sarka, Antonije Maksimović i Antun Marinić, a na domaćim snagama kao što su Mirjana Šantak, Nedžad Kurić, Katarina Prgomet, Štefica Heller, Mirta Dinter, Tilda Tudaković, Branka Delinić-Zgrablić i dr. ostao je poslije odlaska Stjepana Suhyja i rasformiranja baletnog ansambla zadatak da svojim umjetničkim i pedagoškim angažmanom i zalaganjem osiguraju kontinuitet baletnih zbivanja u Osijeku, u očekivanju nekih budućih boljih dana za tu umjetnost. U tom interregnumu samostalni baletni nastupi bili su prava rijetkost: jedan takav bila je baletna večer 14. travnja 1963., kad se među ostalim djelima praizveo kraći simfonijski stavak *Nadigravanje* Dragutina Savina (dirigent Antun Petrušić, koreograf Argene Savin, scenograf Dragutin Savin, kostimograf Jagoda Buić).

Za održavanje spomenutog kontinuiteta do današnjih dana zaslužna je i primabalerina Sonja Kastl, koja je svojim brojnim koreografijama baletnih dijelova u operama, operetama i mjuziklima taj ansambl praktički održala na životu. Na tim je temeljima plesač, koreograf i pedagog Antun Marinić oformio baletni studio sastavljen od nadarenih mladih plesača. Skrenuvši u posljednjih nekoliko godina na sebe pažnju osmišljavanjem vlastitih autorskih projeka-

ta prilagođenih mogućnostima mladih plesača, Marinićev je studio najveći dosadašnji pothvat, ali i uspjeh, ostvario 29. lipnja 2005. premijerom baleta *Licitarsko srce* Krešimira Baranovića (dirigent Mladen Tutavac, koreograf i redatelj Svebor Sečak, scenografija i rasvjeta Dinka Jeričević i izbor kostima Mandica Lerinc). U toj su se predstavi afirmirali mladi plesači Nikolina Bervald, Vuk Ognjenović, Zorislav Štark, Martina Buhucki, Nikoola Livančić, Neven Mihić, Dražen Rumora i dr., kao temelj nekog budućeg profesionalnog baletnog ansambla osječkog HNK.

Nakon ovog pregleda prisutnosti djela hrvatskih skladatelja (te s obzirom i na zastupljenost djelâ iz hrvatske dramske literature) na pozornici osječkoga HNK u njegovoj 100-godišnjoj povijesti, može se s punim pravom zaključiti da su ispunjene glavne smjernice postavljene samim osnutkom *druge hrvatske pozornice:*

- prodor i konačno trajno uspostavljanje hrvatskog jezika na osječkoj pozornici
- puna afirmacija domaćih umjetničkih snaga, kako autorskih tako i izvođačkih
- širenje kazališne umjetnosti u Slavoniji, Hrvatskoj i afirmacija u inozemstvu

Izvan svake je sumnje da se uspostavljeni repertoarni odnos domaćeg prema stranom stvaralaštvu HNK u Osijeku mora u provjerenom izbalansiranom obliku zadržati i u budućem razdoblju. Na glazbeno-scenskom planu valja i dalje nastojati oko predstavljanja novih ili do sada neprikazanih djela hrvatskih skladatelja, te obnoviti neke naše kapitalne vrijednosti, kao što su, primjerice, opera *Porin* Vatroslava Lisinskog, opereta *Mala Floramye* Ive Tijardovića te mjuzikl *Jalta, Jalta* Alfija Kabilja. Posebno bi trebalo obnoviti inicijativu za prvo prikazivanje u Osijeku opere *Sunčanica* Borisa Papandopula, koja potpuno nepravedno nosi na sebi naslijeđenu apsurdnu političku etiketu što je prati od zagrebačke praizvedbe 13. lipnja 1944. S obzirom na umjetničku vrijednost *Sunčanice*, koja je i u sadržajnom, a pogotovo u muzičkom smislu neke vrsti naš drugi *Ero*, dug je hrvatskoga glumišta prema Borisu Papandopulu da njegovo operno remek-djelo doživi punu satifakciju i revitalizaciju.

I na samom kraju, ali nikako ne i posljednje po važnosti, pitanje je mjesta i značenja hrvatskih nacionalnih kazališnih kuća, pogotovo onih izvan Zagreba, u općem procesu europske globalizacije na svim područjima ljudske djelatnosti, pa tako i u kulturi i umjetnosti. U razdoblju pripreme za ulazak Hrvatske u Europsku Uniju već su se povremeno pojavili i vrlo šturi i nejasni obrisi ideje da ulaskom u integriranu Europu Hrvatska ne može računati na više od jedne

središnje nacionalne kazališne kuće. Iako u drugom obliku i drugačijoj opremi, ta ideja neodoljivo podsjeća na slična podmetanja iz doba socijalizma i komunizma, kad se najava ukidanja triju Opera izvan Zagreba tumačila skupoćom njihova održavanja i nedovoljnom kadrovskom ekipiranošću. I kad je u novim uvjetima života i rada u samostalnoj državi Hrvatskoj trebala ta teza biti jednom zauvijek skinuta s dnevnog reda, pojavljuje se nova prijeteća opasnost upakirana u europski celofan. Naše nacionalne kazališne kuće naše su općekulturno i obrazovno dobro, naše nacionalno blago i naš ponos, koje nam nitko i nikada više ne ne smije osporiti ili čak oduzeti i ukinuti.

Kronološki popis djela hrvatskih skladatelja u 100-godišnjoj povijesti osječke Opere

1. Opera, opereta, mjuzikl, scenski oratoriji i kantate, scenske glazbe, prigodne skladbe

1. Josip FREUDENREICH – Franjo POKORNI: GRANIČARI (u Karlovcu 17. XI. 1907.)
2. Srećko ALBINI: NABOB (25. I. 1908.)
3. Ivan pl. ZAJC: NIKOLA ŠUBIĆ ZRINSKI (u Sarajevu 21. V. 1908.)
4. Ivan pl. ZAJC: MOMCI NA BROD (21. XI. 1908.)
5. Srećko ALBINI: BARUN TRENK (1. XII. 1908.)
6. Ivan GUNDULIĆ – Ivan pl. ZAJC: DUBRAVKA (6. X. 1909.)
7. Srećko ALBINI: MADAME TROUBADOUR (21. XI. 1909.)
8. Srećko ALBINI: BOSONOGA PLESAČICA (13. I. 1914.)
9. Ivan pl. ZAJC: OČE NAŠ (16. X. 1919.)
10. Josip HATZE: POVRATAK (16. X. 1919.)
11. Blagoje BERSA: OGANJ (20. II. 1921.)
12. Vatroslav LISINSKI: PORIN (23. VI. 1921.)
13. Ivo TIJARDOVIĆ: PIERROT ILO (28. X. 1924.)
14. Žiga HIRŠLER: FIRENTINSKA NOĆ (24. IV. 1926.)
15. Žiga HIRŠLER: IZ ZAGREBA U ZAGREB (12. III. 1938.)
16. Stjepan STEPANOV: LA CONCHITA (praizvedba 3. XI. 1938.)
17. Ivo TIJARDOVIĆ: MALA FLORAMYE (26. I. 1939.)
18. Jakov GOTOVAC: ERO S ONOGA SVIJETA (23. X. 1940.)
19. Eduard GLOZ: OTOK LJUBAVI (praizvedba 27. X. 1940.)
20. Ivan GUNDULIĆ – Jakov GOTOVAC: DUBRAVKA (1. X. 1941.)
21. Jakov GOTOVAC: MORANA (24. I. 1942.)

22. Milan ASIĆ: PJESMOM KROZ ŽIVOT (11. XI. 1942.)
23. Ivo TIJARDOVIĆ: SPLITSKI AKVAREL (9. II. 1946.)
24. Josip HATZE: ADEL I MARA (6. I. 1950.)
25. Ivo LHOTKA-KALINSKI: POMET (29. VI. 1952.)
26. Ivan BRKANOVIĆ: EKVINOCIJ (18. IV. 1954.)
27. Dragutin SAVIN: LJUBOVNICI (scenska praizvedba 2. IV. 1955.)
28. Ivo LHOTKA-KALINSKI: ANALFABETA (2. IV. 1955.)
29. Dubravko STAHULJAK: JASNA (praizvedba 19. V. 1957.)
30. Dragutin SAVIN: ŠENTFLORIJANCI (scenska praizvedba 8. XII. 1957.)
31. Dragutin SAVIN: TRIPČE (praizvedba 8. XII. 1957.)
32. Ivo TIJARDOVIĆ: MIN (6. VI. 1958.)
33. Jakov GOTOVAC: STANAC (8. I. 1961.)
34. Ljubomir KUNTARIĆ: AFERA U METROPOLI (praizvedba 15. X. 1961.)
35. B. BRECHT – D. SAVIN: ŠVEJK U II. SVJETSKOM RATU (6. X. 1962.)
36. Bruno BJELINSKI: PČELICA MAJA (22. XII. 1963.)
37. Dragutin SAVIN: SCHERZO (scenska praizvedba 14. I. 1965.)
38. Dragutin SAVIN: TENA (praizvedba 6. XII. 1967.)
39. Bruno BJELINSKI: MOČVARA (praizvedba 28. V. 1972.)
40. Josip STOJANOVIĆ: ROMANCA (praizvedba 28. V. 1972.)
41. Alfi KABILJO: JALTA, JALTA (19. X. 1973.)
42. Vladimir BERSA: MOZARTOVA SMRT (praizvedba 5. VI. 1975.)
43. Bruno BJELINSKI: ZVONA (praizvedba 7. XII. 1975.)
44. Dragutin SAVIN: JA SAM JA (praizvedba 29. V. 1976.)
45. Ivo LHOTKA-KALINSKI: VLAST (12. VII. 1977.)
46. Branko MIHALJEVIĆ: SLAVONSKA RAPSODIJA (praizvedba 15. XII. 1978.)
47. Boris PAPANDOPULO: KENTERVILSKI DUH (praizvedba 5. VI. 1979.)
48. Jakov GOTOVAC: DALMARO (prva izvedba verzije *Jadranska duologija* 1. III. 1981.)
49. Đelo JUSIĆ (Držić/Fotez): DUNDO MAROJE (14. I. 1982.)
50. Rudolf BRUČI: PROMETEJ (praizvedba 19. IV. 1982.)
51. Vatroslav LISINSKI: LJUBAV I ZLOBA (7. XII. 1982.)

52. Antun PETRUŠIĆ (Dejan Rebić): ŠAPAT GRANATIH LJEPOTANA (praizv. 14. IV. 1985.)
53. Dora PEJAČEVIĆ: THALIAM LAUDAMUS (prema Simfoniji u fis-molu 27. XI. 1985.)
54. Dragutin SAVIN: POEMA, scenska slika simfonijske poeme (praizvedba 27. XI. 1985.)
55. Branko MIHALJEVIĆ: MOJ OSIJEK, glazbeno-pjesnički recital (praizvedba 14. IV. 1987.)
56. Ivan pl. ZAJC: ZLATKA (7. VII. 1992.)
57. Antonio SMAREGLIA: ISTARSKA SVADBA (Pula 5. V. 1994.)
58. Josip ANDRIĆ: DUŽIJANCA (29. X. 1994.)
59. Branko MIHALJEVIĆ: OSJEČKI KARUSEL (praizvedba 31. III. 1995.)
60. Ivan pl. ZAJC: MISLAV (2. X. 1995.)

2. Balet

1. (61.) Mirko POLIĆ: KRABULJA I GOSPODIN U FRAKU (praizvedba 12. IV. 1922.)
2. (62.) Ivo TIJARDOVIĆ: PARTIZANSKO KOLO (12. II. 1948.)
3. (63.) Ino PERIŠIĆ: SIMFONIJSKI PLES (16. III. 1950.)
4. (64.) Dragutin SAVIN: BALADA (praizvedba 5. VI. 1954.)
5. (65.) Fran LHOTKA: ĐAVO U SELU (17. IV. 1955.)
6. (66.) Silvije BOMBARDELLI: STRANAC (1. II. 1958.)
7. (67.) Vladimir KNEŽIĆ: JESENJA LJUBAV (praizvedba 6. VI. 1959.)
8. (68.) Dragutin SAVIN: NADIGRAVANJE (praizvedba 14. IV. 1963.)
9. (69.) Krešimir BARANOVIĆ: LICITARSKO SRCE (29. VI. 2005.)

3. Opera, opereta i scenski oratorij na Annalu (gostujući ansambli)

1. (70.) Julije BAJAMONTI: PRIJENOS SVETOG DUJMA (21. VI. 1970.)
2. (71.) Bruno BJELINSKI: HERAKLO (2. VI. 1971.)
3. (72.) Ivo LHOTKA-KALINSKI: MUHA (30. V. 1972.)
4. (73.) Ivo LHOTKA-KALINSKI: DUGME (30. V. 1972.)
5. (74.) Miro BELAMARIĆ: LJUBAV DON PERLIMPLINA (5. VI. 1976.)
6. (75.) Nikola HERCIGONJA: JAMA (23. V. 1977.)

7. (76.) Igor KULJERIĆ: MOĆ VRLINE (31. V. 1977.)
8. (77.) Miroslav MILETIĆ: HASANAGINICA (praizvedba 21. IV. 1982.)
9. (78.) Ivan pl. ZAJC: GOSPOJE I HUSARI (2. VI. 1983.)

4. Balet na Annalu

1. (79.) Dubravko DETONI: LIKOVI I PLOHE (18. VI. 1970.)
2. (80.) Krešimir FRIBEC: TIJELO ŽENE (29. V., 1971.)
3. (81.) Dubravko DETONI: TASO GALE NO HITO BITO (29. V. 1971.)
4. (82.) Vojin KOMADINA: SATANA (31. V. 1972.)
5. (83.) Ljubomir BRANDJOLICA: ODBLJESAK (4. VI. 1973.)
6. (84.) Marko RUŽĐAK: ROTA (1. VI. 1974.)
7. (85.) Igor KULJERIĆ: FIGURE I. (1. VI. 1974.)
8. (86.) Marko RUŽĐAK: DIAPHANA (2. VI. 1975.)
9. (87.) Marko RUŽĐAK: CANTICUM COLUMNARUM (2. VI. 1975.)
10. (88.) Igor KULJERIĆ: UDVAJANJE (2. VI. 1975.)
11. (89.) Igor KULJERIĆ: BALADE (2. VI. 1975.)
12. (90.) Miljenko PROHASKA: DILEME (3. VI. 1976.)
13. (91.) Ivan MATETIĆ-RONJGOV: ĆAĆE MOJ (3. VI. 1976.)
14. (92.) Branimir SAKAČ – Boris ULRICH: SIMFONIJE (3. VI. 1976.)
15. (93.) Zlatko PIBERNIK: IGRE (1. VI. 1977.)
16. (--) Krešimir BARANOVIĆ: LICITARSKO SRCE (2. VI. 1977.)
17. (94.) Vojin KOMADINA: HASANAGINICA (2. VI. 1977.)
18. (95.) Rudolf BRUČI: KATARINA IZMAJLOVA (3. VI. 1979.)
19. (96.) Alfi KABILJO: KENTAUR XII. (2. VI. 1980.)
20. (97.) Boris ULRICH: FOLK-SIMFONIJA (30. V. 1981.)
21. (98.) Branimir SAKAČ: BARASOU (31. V. 1981.)
22. (99.) Natko DEVČIĆ: ENTRE NOUS (31. V. 1981.)
23. (100.) Igor KULJERIĆ: KRUŽENJA (31. V. 1981.)
24. (101.) Božo MULIĆ: LEGENDA O POBJEDI (20. IV. 1982.)
25. (102.) Jakov GOTOVAC: SIMFONIJSKO KOLO (30. V. 1983.)

5. Opera na Biennalu (gostujući ansambli)

1. (103.) Ivan pl. ZAJC: LIZINKA (10. V. 1990.)

Literatura:

- Muzička enciklopedija jugoslavenskog Leksikografskog zavoda (1965.-1977.)
- Hrvatski biografski leksikon (Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" 1983. knjiga 1-5)
- Dragan Mucić: *Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907.* (Osijek 1967.)
- Antonija Bogner-Šaban: *Kazališni Osijek* (AGM, Zagreb 1997.)
- Marija Malbaša: *Glazbeni život u Osijeku* (Osječki zbornik IX.-X.1965.)
- Branko Hećimović: *Repertoari hrvatskih kazališta 1840/1860/1990* (1. i 2. knjiga "Globus" Zagreb 1990, 3. knjiga 2002.)
- Ljubomir Stanojević: *95. rođendan HNK Osijek* (Osijek 7. prosinca 2002.)
- Krešimir Kovačević: *Hrvatski kompozitori i njihova djela* (*Naprijed*, Zagreb 1960.)
- Arhiv HNK Osijek
- privatna arhiva Štefice i Antuna Petrušić
- List *Kazalište* (HNK Osijek, urednik: Ljubomir Stanojević)
- Monografija *100 godina Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku 1907.-2007.* (Osijek 2007.)
- dnevni i periodični tisak

Ispunjenost

Ono zlatno vrijeme svačijeg života
ružičastog daha
što prebrzo ode
proteklo je tiho ko najtiša voda
ne poznajuć straha

Noćnice su zvijezde male namiguše
veselo treptale
sve bilo je tada veliko čekanje
nadanja ljepota.
Opčinjena cvijećem smijala se s vjetrom
bojama prirode
ispunjene duše

S. Anđela Rukavina
(Dominikanka)

Carissimo,

Jučer sam ti napisao pismo u kojem te na kraju molim da pozdraviš s. Anđelu. Jutros mi stiže tvoje pismo kojim mi javljaš da je umrla. Poslao sam sestrama telegram saučešća. Izražavam saučešće također tebi i župi, jer je odlazak s. Anđele gubitak za župu i za Trnje kojemu je ona dala najljepše i najplodnije godine svoga života.

Sutra ću za nju prikazati sv. Misu zadušnicu. Neka joj Gospodin bude merces magna nimis za sve dobro što je učinila i za sve što je, osobito zadnjih godina, prepatila. Ave, anima pia! Ne bi li bilo dobro skupiti i staviti na papir sve potanko o njezinom životu i radu? Meni se čini da je ona od svih sestara bila najdulje vremena na Trnju, a kao organistica i zborovođa i kao učiteljica klavira, ipak je imala puno kontakta osobito s omladinom.

Srdačno te pozdravlja,

*Franjo Šeper**

Opći podaci

Marija s. Anđela Rukavina rođena je 10. listopada 1912. u Klancu kod Gospića, općina Perušić, od oca Marka i majke Kate rođ. Milinković. U rodnom je mjestu završila Osnovnu i Građansku školu. Glazbu je učila na srednjoj školi Muzičke akademije u Zagrebu, gdje je diplomirala 1938. iz glasovira kao glavnog predmeta i stekla stručnu naobrazbu. Bila je u rodbinskoj vezi, po majci, s tadašnjom vrhovnom poglavaricom sestara dominikanki, s. Anđelom Milinković, te je tako upoznala dominikanski Red, u koji je ušla 10. siječnja 1928., kao djevojka od 16 godina, i postala članicom Kongregacije sestara do-

* Iz pisma kardinala Franje Šepera župniku župe Krista Kralja preč. Dragutinu Kociperu, povodom smrti s. Anđele Rukavina, dominikanke.

Potaknuti ovim pismom, a i u znak zahvalnosti s. Anđeli Rukavina, željeli bismo upoznati javnost s ovom redovnicom dominikankom, glazbenicom, humanisticom. Nije velik samo onaj tko mnogo govori i piše, nego nadasve onaj koji mnogo ljubi. Na koji je način to ostvarila s. Anđela, reći će nam ovih nekoliko iskaza iz pera njezine redovničke susestre – op. a.

minikanki svetih anđela čuvara, s kućom maticom u Korčuli. Ušavši u novicijat iste godine, 4. kolovoza, i primivši bijelo dominikansko odijelo, dobila je novo, redovničko ime, s. Anđela. Prve redovničke zavjete položila je 5. kolovoza 1929., a doživotne 30. kolovoza 1935. godine u Korčuli.

Nakon dugogodišnje bolesti pluća, preminula je u Zagrebu, u bolnici na Jordanovcu, 20. veljače 1975. u 63. godini života i 46. godini redovništva.

Studij glazbe

Po ulasku u samostan, redovnički su poglavari brzo uočili njene izuzetne glazbene sposobnosti te su je poslali na studij glazbe u Zagreb.

Prema *Svjedočanstvu o završnom ispitu* na Muzičkoj akademiji, profesori su joj bili: Fran Lhotka, Franjo Dugan, Svetislav Stančić, Olga Vukelić, Antonija Geiger-Eichhorn, Stanislav Stražnicki, Franjo Lučić i Zlatko Grgošević.

Glazbene djelatnosti

Godine 1938., nakon završetka studija glazbe, započela je rad kao nastavnica pjevanja na Građanskoj školi u Korčuli. No, nije završila tu školsku godinu jer se ubrzo razboljela i morala na liječenje u Zagreb. Njoj, rođenoj Ličanki, očito nije odgovarao topli, morski zrak. A možda se već tu nazirala opaka bolest pluća, koja će je kasnije i svladati.

Upravo je te godine otvoren samostan sestara dominikanki, nazvan imenom prve i jedine hrvatske blaženice, Hozane Kotorske,[2] u Bosutskoj ulici br. 39, a u sklopu župe Krista Kralja.[3] U toj je župi s. Anđela, nakon oporavka, djelovala kao zborovoditeljica punih 30 godina.

Vodila je djevojački i mješoviti crkveni zbor u župi Krista Kralja. Nastupi su njenih zborova bili veoma zapaženi u crkvenim krugovima, a o tome kako

[2] Ovu prvu hrvatsku blaženicu, dominikanku, neki nazivaju, prema latinskom, Hozana, drugi *Ozana*, kako je štuju u njezinu rodnom mjestu Relezi i u Kotoru. Znanstveno obrazloženje za pisanje *Ozana* dao je o. Antonin Zaninović, OP (Hrvatska Straža od 13. i 14. X. 1930.), što donosi don Niko Luković u: *Blažena Ozana Kotorka*, Kotor 1965, str. 116. Stoga ću se u ovom članku služiti i jednim i drugim imenom.

[3] Samostanska je kapela prema želji zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca trebala privremeno služiti za župnu crkvu Krista Kralja dok se, u neposrednoj blizini, ne sagradi monumentalna crkva prema projektu Ivana Meštrovića. Međutim, crkva nikada nije izgrađena, jer je nova, komunistička vlast ne samo obustavila gradnju vjerskih objekata nego i oduzela crkvenu imovinu, odnosno već sagrađenu kriptu predala je nekim poduzećima za skladišta (Kemoboja, Grič). Tek nakon 40 godina neumornog traženja, na čelu s kardinalom Šeperom i Dragutinom Kociperom, kripta je vraćena župi Krista Kralja, ali gradnja crkve, prema Meštrovićevu planu, definitivno je onemogućena, jer je ista vlast otuđila nepovratno sav kamen koji je za gradnju već bio dovezen iz Brača. U sklopu samostana bio je župni ured i župni stan gdje su stanovali župnici: Franjo Šeper i Dragutin Kociper, a neko vrijeme i Alojzije Žlebečić.

je znala skladno uklopiti glazbeni repertoar u liturgiju svjedočio je svojim pohvalama sam kardinal Franjo Šeper, župnik župe Krista Kralja od 1951. do 1954. Vodila je također sestarski zbor u samostanu gdje je živjela.

Od samog osnutka Odbora za crkvenu glazbu zagrebačke nadbiskupije bila je njegov zaslužni član. Dugo je u Odboru savjesno vršila službu tajnice, te se tada veoma mnogo i požrtvovno zalagala u pripremanju Tečajeva za crkvene orguljaše, koje je organizirao i vodio spomenuti Odbor.

Nastavnica glasovira

Može se reći da je s. Anđela Rukavina, zajedno s Albom Vidakovićem i drugima, suosnivačica Instituta za crkvenu glazbu (1963.).

Svoj najveći doprinos Institutu dala je poučavanjem glasovira od 1965. do 1968. Taj je posao, na žalost, zbog bolesti morala prekinuti. No i u tom, relativno kratkom razdoblju odgojila je brojne crkvene glazbenike, dala im čvrste temelje na kojima su mogli nadograđivati svoje glazbene talente.

Od mnogih njezinih učenika saznajemo da je bila veoma pedantna. Nije trpjela površnost ni u čemu, a naročito ne u glazbenoj izvedbi. Pazila je kod učenika na ispravno držanje tijela, ruku i prstiju, upozoravala da se po tipkama ne „lupa", nego „svira". Vrlo je dobro poznavala zakon postupnosti, te je u tom smislu vodila učenike od jednostavnijih vježbi do složenijih i težih. Pojedine teže pomake, taktove, pasaže, fraze, pa i cijele vježbe trebalo je ponavljati više puta, jer se samo tako usvajaju vještine i navike. Jednako je tako ulijevala svojim učenicima smisao za umjetničko nijansiranje, za dinamiku, tempo, agogiku, ritam i fraziranje. Da bi to što lakše usvojili, pjevušila bi im melodiju, pokazivala rukom, otkucavala olovkom.

Mnogi su dolazili k njoj na glazbenu pouku. Bila je izvanredan glazbeni pedagog, ali istodobno i 'dušobrižnik'. Pred njom su bez straha otkrivali svoje duhovne i materijalne tegobe mlađi i stariji, prepoznavši u njoj iskrenog i diskretnog prijatelja. Svojom je vedrom naravi i dosjetkama znala u rad unijeti radosno raspoloženje, hrabrost i samopouzdanje, što je pomoglo učenicima u svladavanju i najzahtjevnijih dijelova skladbe.

I danas je mnogi bivši učenici rado spominju, osobito oni koji su se, zahvaljujući njezinu stručnom vodstvu, razvili u plodne glazbenike, bilo na crkvenom ili na scenskom području. Njezin je učenik bio istaknuti hrvatski skladatelj i muzikolog dr. don Miho Demović, kao i Ana Štefok, sestre Mira i Ljubica Končić i mnogi drugi.

Zborovoditeljica u župi Krista Kralja u Zagrebu

Od godine 1944. s. Anđela je prihvatila vođenje župnog zbora u župi Krista Kralja u Trnju, koji je vodila gotovo 30 godina.[4] Najprije je to bio ženski višeglasni zbor, a kasnije i mješoviti četveroglasni. Najučinkovitiji bio je njezin rad sa ženskim zborom.

I tu je pokazala svoju pedantnost. S. Beninja Mekjavić, koja je bila katehistica u župi (od 1952.) i pjevala u ženskom zboru, priča kako je s. Anđela „pazila na svaki glas, da ne strši iznad drugih, da ne 'stonava'. Sve je moralo biti besprijekorno. Osobito je lijepo uvježbala Lamentacije. Bila ih je milina slušati.

Svaku skladbu, namijenjenu liturgiji, dotjerivala je do savršenosti. Pazila je na ispravan izgovor teksta (bilo je to na latinskom jeziku), na fraze, ritam, čistoću melodije, dinamiku. Tražila je čistoću tona, ljepotu oblikovanja zvukova. Nije bilo ništa neobično da je samo jedan dio iz Sanctusa Perozijeve mise vježbala sa zborom jedan sat i pol. Tko bi naplatio trud koji je ona podnijela da proslavi Boga!"

Kad je uvježbavala Vidakovićevu troglasnu *Staroslavensku misu*, došao je sam autor poslušati kako to zvuči i dao svoje sugestije. On ju je cijenio. Upravo je na njenu molbu skladao za ovu župu skladbu Kristu Kralju *Crescere*, za ženski zbor.

Suradnja sa župnikom, Franjom Šeperom

Tu pedantnost brzo je uočio tadašnji župnik, prečasni Franjo Šeper, s kojim je veoma dobro surađivala. On je pozivao redovnice drugih redova neka dođu slušati kako se vježba i izvodi liturgijska skladba.

„Kad je zbor pjevao koju skladbu za vrijeme svete mise, prečasni Šeper bi samo zatvorio oči i vidjelo se da je uživao u tekstu i načinu izvođenja" – priča s. Beninja i nastavlja:

„S. Anđela je bila neumorna u radu sa zborom. Tada nisu bile mise uvečer, nego samo *Blagoslovi* s Presvetim ili kakve druge pobožnosti. Na svim je tim funkcijama aktivno sudjelovala sa zborom. Osobito je bila revna u svibanjskim pobožnostima. Svaki je dan, u čast Gospi, izvela neku skladbu, bilo sa zborom bilo s nekom solisticom.

[4] Prva orguljašica i zborovoditeljica župe Krista Kralja u Trnju, od samog početka, 1938., bila je s. Cirila Sedmak, izuzetan virtuoz na glasoviru, koja je tu službu vršila do svoje prerane smrti (vidi AM 3/08, str. 70) 23. 12. 1943., u 62. godini života, od srčanog udara. Naslijedila ju je s. Anđela 1944.

To je bilo posebno drago prečasnom Šeperu. On je veoma štovao Majku Božju. Jedne noći sestre su čule u svojim spavaonicama kako župnik Šeper, koji je stanovao kat niže, pjeva Gospine pjesme, sve jednu za drugom. Inače je imao ugodan glas. Ujutro ga je s. Anđela pitala što je to bilo, kakav je to koncert izvodio, a on joj je odgovorio: Opraštao sam se od svibnja."

„Kad je dolazio u Trnje, kod sestara dominikanki, nije bio baš oduševljen. Priželjkivao je da će ga poslati kod sestara milosrdnica koje je više poznavao. Međutim, kasnije, kad je upoznao sestre dominikanke, bio je s njima veoma zadovoljan.[5] Zavolio je i župu Krista Kralja što je pokazao kasnije čestim zanimanjem za nju. Znao je, naime, u kakvu ju je stanju ostavio, osobito zbog nedovršene kripte koja je tek nakon mnogo godina vraćena crkvi i nakon toga osposobljena za bogoslužje onako kako se moglo. U oporuci je ostavio sve svoje stvari iz privatne kapelice u Rimu, župi Krista Kralja.[6] Kad je kasnije dolazio u posjet ovoj župi, rado i često se sjećao s. Anđele. Godine 1980. pozvao ga je tadašnji (i sadašnji) župnik Krista Kralja vlč. Alojzije Žlebečić da blagoslovi nove, elektronske orgulje u kripti. Odazvao se i tada je u svojoj propovijedi ponovno spomenuo s. Anđelu Rukavina i sve one koje su do tada vodile zbor, potaknuvši i buduće zborovoditeljice neka njihovo zalaganje i najvažnija motivacija bude veća slava Božja. Upravo u tome se savršeno slagao sa s. Anđelom kojoj je to bila glavna smjernica pri uvježbavanju i vođenju zbora."

„S. Anđela je sve to mogla napraviti", priča nadalje s. Beninja, „jer je imala divne pjevačice, naročito sestre Končić (Mira, Ljubica, Ljerka, Ana)." Jedna od tih pjevačica, g. Ljubica Trstenjak rođ. Končić sjeća se kako je „s. Anđela bila divna kao čovjek. Vodila je računa iz kakve sredine tko dolazi, ima li sredstava za život. Trnje je bilo jedno od siromašnijih gradskih četvrti. Rado je pomogla gdje god je mogla. Ali najviše se zauzimala za naš duhovni, moralni i intelektualni život. Svakoga je poticala na učenje, a ako je zapazila da je netko bio glazbeno nadaren, nastojala ga je svim silama progurati dalje, da razvija svoje talente. Na tome smo joj veoma zahvalni. Inače, ona je bila naša moralna vertikala. Nikada neću zaboraviti kako mi je za moje vjenčanje poklonila čuvenu Pašku čipku. Ne znam kako je do toga došla, ali za mene je to značilo najveće bogatstvo. Bila sam veoma sretna i ponosna zbog poklona i zbog darovatelja."

[5] Kad bi kasnije, kao nadbiskup zagrebački i kardinal, susretao dominikanke na Kaptolu, zakukuljene u crni plašt, znao bi otvoreno komentirati: „Otvorite se, neka se vidi i bijelo, ne samo crno!"

[6] U spomen na njegovo župnikovanje sadašnji je župnik, preč. Alojzije Žlebečić, dao napraviti bistu kardinala Šepera koja je 2000. godine postavljena u parku pored crkve, a blagoslovio ju je, na svetkovinu Krista Kralja, Josip Mrzljak, pomoćni biskup zagrebački. Godine 1992., na zamolbu župnika Alojzija Žlebečića, prostor oko crkve do samostana dobio je službeni naziv Trg kardinala Franje Šepera.

„S. Anđela je tražila disciplinu. Nitko nije mogao izostajati iz probe pjevanja, svi su morali dolaziti. Isto tako nitko nije smio zakasniti na misu. Ako bi koji pjevač došao kad je misa već počela, ne bi se smio priključiti zboru. Bila je veoma otvorena i iskrena, nije podilazila nikome" – istaknula je g. Ljubica Trstenjak.[7]

„Premda je bila tako pedantna i stroga, ipak nije nikome bilo dosadno ili preteško dolaziti na probe, nitko se nije vrijeđao niti odustajao. Jednostavno su je svi voljeli. Divna osoba je bila s. Anđela. Bila je veliki altruista, sve bi dala od sebe" – kaže s. Beninja.

No, nije s. Anđela bila samo zborovođa. Mnoge njezine susestre, kao i drugi koji danas sviraju po župama, sa zahvalnošću se sjećaju njenog neumornog truda da ih što bolje osposobi za taj vid apostolata. Poučavala ih je kako se ravna zborom. A kod izbora pjesama za liturgijsko slavlje naglašavala je da se imaju uzimati one koje potiču sudionike na pobožnost, na što bolju molitvu, odnosno susret s Bogom.

Na žalost, često je pobolijevala. Svi su se nekako na to privikli, kao da je to sastavni dio njezina života. Nakon izvjesne temperature i kašljucanja opet bi prionula poslu, i tako iz dana u dan, iz godine u godinu. I sama je živjela u nadi, stvarala planove za rad s mješovitim zborom i s djecom. Posebno je sanjarila o malom dječjem zboru. No, nakon riskantne operacije, kojoj se podvrgla godine 1974., nade u njezin oporavak počele su blijedjeti. Promatrajući je naime kako iz dana u dan vene poput nemoćnog cvijeta, a pogotovo zadnjih dana, bilo je jasno da se njeni planovi na ovoj zemlji neće ostvariti. Ugasio se njezin zemaljski život u četvrtak 20. veljače 1975. da bi ga zamijenila boljim, vječnim.

No, ne može se reći da je njezin predani rad ostao bez plodova, jer oni se mogu vidjeti i čuti u mnogim crkvama, kao i na društvenom glazbenom području, gdje djeluju njezini bivši učenici, u koje je posijala bogatstvo svoga uma i srca.

Kratak osvrt na povijest dominikanskog Reda i Kongregacije sestara dominikanki svetih anđela čuvara

Sestra Anđela Rukavina pripadala je dominikanskom Redu, tj. Redu propovjednikâ, koji je utemeljio Dominik de Guzmán (žensku granu 1208. a mušku

[7] Ljubica Trstenjak, rod. Končić, nedavno je (2009.) darovala bubreg nećakinji Zrinki koja je već dvije godine išla na dijalizu. Transplantacija je izvrsno uspjela, obje se osjećaju dobro i sretne su. Rijetki su tako 'bogati' i plemeniti darovatelji.

1216.)[8].U naše krajeve dominikanke dolaze već u 13. stoljeću, točnije 1241., dakle samo 20 godina nakon utemeljiteljeve smrti. Prvo sjedište bilo im je u Ninu i Zadru, a kasnije dolaze i u druge hrvatske gradove, mahom u Dalmaciji. Za hrvatsku kulturnu povijest značajno je pravilo zadarskih dominikanki *Red i zachon* iz 1345. godine, kao najstariji hrvatski latinički tekst. U 14. stoljeću osnovana je zajednica sestara dominikanki uz starohrvatsku crkvicu sv. Martina u Splitu. Povijesno je potvrđeno postojanje samostana sestara trećeg reda u Dubrovniku (1324.), Splitu i Šibeniku (u kojem jedan dijecezanski zapis iz 1450. poimence spominje tri takve zajednice), zatim na zagrebačkom Gradecu (1479.), i dr. U doba prosvjetiteljstva (18 st.) dolazi do rasula mnogih redova i redovničkih zajednica. Ukinuti su samostani i redovničke kuće i hrvatskih dominikanki, osim samostana u Splitu i Šibeniku.[9]

Novu Kongregaciju sestara dominikanki svetih anđela čuvara, s kućom maticom u Korčuli, a kojoj je pripadala i s. Anđela, utemeljio je o. Anđeo Marija Miškov, dominikanac, 1905., ujedinivši ta dva samostana u Splitu i Šibeniku. Zalaganjem tadašnje vrhovne poglavarice s. Anđele Milinković, sestre dominikanke dolaze 1929. godine u Zagreb. Tu preuzimaju razne karitativne službe.[10]

Stanovale su najprije u Gajevoj ulici br. 28, a zatim u Paromlinskoj br. 3.[11] Nakon izgradnje samostana bl. Hozane u Trnju, u novoosnovanoj župi Krista Kralja, sestre su se napokon uselile u svoju kuću, gdje bez prekida borave do danas.

Kao mlada sestra, studentica, s. Anđela Rukavina je također stanovala najprije u Gajevoj ulici, da bi kasnije došla u spomenuti samostan bl. Ozane u Bosutskoj 39.[12]

[8] Usp. William A. Hinnebusch, *Dominikanci – kratka povijest* Reda, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997., 14

[9] Usp. Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 2. prer. i dopunjeno izdanje, KS, 1993., Zagreb, str. 283-284

[10] Dom staraca u Klaićevoj (1929.), Obdanište za djecu u Paromlinskoj br. 3 (1932.), Pučka kuhinja u Supilovoj, Prehrana u Kukovićevoj (uz Gajevu), Dječji dom i sabiralište u Kukuljevićevoj (Ilički trg), Josipovac – za djevojke-majke s dječicom (Nazorova), sakristanka i sviračica u crkvi Sv. obitelji u Držićevoj, Dječje obdanište u Bosutskoj od 1938. do 1947., kad je komunistička vlast oduzela sestrama taj apostolat. Samostan je bio od samog početka prilagođen djeci, raspored prostorija za učionice i blagovaonicu i veliki unutarnji hodnici za igre u kišnim danima. Sve je to bilo ugovoreno sa župom sv. Marka (na Gornjem gradu) koja je sestrama darovala zemljište u Trnju. (vidi. AM, 2/2002, str. 39-40)

[11] Usp. S. Slavka Sente, AM 2/02, Stranice povijesti, str. 40

[12] Adresa više nije Bosutska 39, nego Trg kardinala Šepera 2 (vidi op. 4)

U samostanu Bl. Hozane u Zagrebu

U samostanu Bl. Ozane, gdje je djelovala kao voditeljica župnog i sestarskog zbora, s. Anđela vršila je u dva mandata i službu priore (kućne poglavarice), a više je godina bila kućna savjetnica. Voljela je svoje zvanje: bila je redovnica reda i rada, puna ljubavi za svoju zajednicu i Kongregaciju. Premda nije bila čvrstog zdravlja, vršila je sve svoje molitvene dužnosti i dnevni red sve do posljednjih mjeseci života. Vrlo skromna u zahtjevima, odana starješinama, vodila je pomno brigu o svom duhovnom i redovničkom životu.

Nije bila vezana uza stvari ni osobe. Kad god je trebalo, znala se odreći bilo koje stvari kojom se inače koristila. Svoje srce je vezala jedino uz Boga. No, njenom brižnom oku nikada nije promakla tuđa potreba ili želja.

U odlukama i razmišljanjima bila je vrlo razborita i obazriva, nije se željela prenagliti, a ni prepustiti stvari slučaju. Sve brige i odluke povjeravala je Bogu u skrovitosti srca. Bila je svjesna da samo On ponire u dubinu duše svake osobe, da samo On ima pravo suditi i prosuđivati, zato je njemu prepuštala sve ljudske slabosti, nerazumijevanja, kao i patnje duše i tijela. Ta njena intimnost s Bogom bila je posebno uočljiva za vrijeme svete mise. Stav joj je bio dostojanstven, ali ne nametljiv. Sva je bila uronjena u veliko Otajstvo. Tu je bila tajna njezina uspjeha u komunikaciji s ljudima, i na takvu bezuvjetnu predanost Bogu upućivala je sve koji su joj bili povjereni.

Kao podložnica bila je vrlo odana i iskrena svojim poglavarima.

Inače je bila vrlo duhovita, osobito u prepričavanju ili imitiranju koga.

Prerana smrt

Vjerujem da bi svaka sestra dominikanka imala o njoj mnogo što reći, ispričati svoju priču, ali držim da bi se sve složile u jednom: s. Anđela bila je redovnica po Srcu Božjem. Svi smo svjedoci kako je savršeno opsluživala svoje redovničke zavjete, pa i onda kad je bolest bila odviše kruta i tražila barem kratku olakšicu. Strpljivo je ponavljala: „Bit će bolje, ako Bog bude htio!"

I bilo je bolje, ali tek u trenutku kada se ispunilo vrijeme njena boravka na zemlji, kada se oslobodila ovog patničkog tijela, a duša joj odletjela u krilo Očevo, u stanove vječne, gdje više nema ni boli ni jauka nego beskonačna radost i mir. Bilo je to 20. veljače 1975.

Koliku je simpatiju stekla kod mladih i starijih svjedoči i nezapamćena povorka ljudi koji su je došli otpratiti na vječni počinak na Mirogoju, 22. veljače

1975. O tom su događaju pisale sestre, njezine kolegice, izražavajući svoje pohvale, zahvale i tugu za pokojnicom. Ovo je samo sažetak njihovih iskaza:

„Sutradan polazimo na groblje. Molimo, plačemo i želimo da je prije ukopa još jednom vidimo. Čuvar mrtvačnice otvara lijes, dižući osobitom pažnjom predivan vijenac roza pupoljaka što ga je postavila njena rođena sestra Mača. Invencija sestrinske ljubavi: mislim da ih je bilo 62 – broj godina pokojnice. Duboko ganuti okupljamo se oko lijesa i potreseni gledamo to zauvijek smireno lice. Glavu je mučenički prebacila na desno rame, kao zaštitnica svih pjevača (sv. Cecilija, op ur). Blagi mir joj lebdi na ukočenom licu.

Sve je spremno. Do par sati tijelo će joj biti predano u zajednički, skromni sestarski grob. Poslije krunice i položenog vijenca što smo donijele iz kuće Matice, uputile smo se ka grobu. Ona je ostala ... i kad sam se još jednom okrenula, oko mi je obuhvatilo more raznobojnog cvijeća na lijesu i oko njega."[13]

„Njezin pjevački zbor, sada pod vodstvom s. Mire Kobenzl, otpjevao je troglasno *Veliča duša moja Gospodina*, i *Daj mir Gospodine*, vrlo osjećajno i potresno. Sve je govorilo: to je duša koja je prošla svoj ovozemni život služeći Bogu i bližnjemu i šireći glazbom i pobožnim pjevanjem Njegovu slavu."[14]

„(...) S. Anđelo, stojimo potreseni pred tvojim grobom, prožeti živom vjerom da ti živiš. Ali pored toga što nam je srce ispunjeno neopisivim bolom, pored toga što smo redovnice, u nama ostaje ono ljudsko i s nama je danas naš veliki bol nad gubitkom tako drage osobe, tako vrijedne i zaslužne članice naše zajednice.

Nad tim, tako nenadoknadivim gubitkom, ne možemo a da ne zakrvare naša srca, da se ne otme uzdah ih naših grudi, da ne poteku obilne suze iz naših očiju... To osjeća čitava naša Kongregacija, ali napose naš samostan Bl. Hozane u Zagrebu. Sestro, ti si bila duša ovog samostana na Trnju, osovina oko koje se je sve kretalo, posebno poslije smrti blgp. Č. majke Anđele Milinković, čije ime nosiš i s kojom si bila rodbinski povezana. Ti si bila i ostala njeno čedo, ona te je odnjihala i ti si je na neki način nasiijedila u zagrebačkom samostanu. Sada ležiš pokraj nje, da zajedno čekate uskrsnuće. (...) Bila si neumorna u radu i onda kada su te ostavljale životne sile, kad neumoljiva bolest dugo godina nagrizala tvoje ionako krhko tijelo. Ali tvoj duh je bio velik i ti si mislila da ćeš jačinom volje sve svladati.

[13] S. M. Josipa Vidaković, AM IV (1975) str. 13

[14] S. Vinka Bodlović, AM IV (1975,2)

U radu si bila vrlo intenzivna, neposredna, do u tančine točna, što najbolje znadu tvoje učenice, a i oni koji su slušali tvoje izvedbe, pogotovo preko sv. Obreda, napose Sv. Mise. Birala si uvijek najbolje, a i najteže, toliko si imala pouzdanja u svoj pjevački zbor.

Draga s. Anđelo, svi mi zajedno ti se toplo zahvaljujemo za sve ono dobro koje si ostavila u našoj Kongregaciji.

Hvala ti za svaki dobar primjer, hvala za ljubav koju si sijala posebno među mlađima, koje si naročito voljela, osobito svoje učenice kojima si ulijevala ljubav za glazbom i temeljitim znanjem. Pratimo te svojim molitvama, svojim osjećajima, svojom ljubavlju i želimo da otpočineš u svome Bogu koji neka ti bude nagrada."[15]

Od pokojnice se oprostio prečasni g. Dragutin Kociper

Dragutin Kociper bio je župnik župe Krista Kralja nakon Franje Šepera. I on je s. Anđelu dobro poznavao, cijenio i poštivao. Opraštajući se od nje ispred mrtvačnice na Mirogoju, između ostaloga je rekao: „Braćo i sestre! Majci Zemlji predajemo smrtne ostatke jedne dobre i drage sestre, redovnice, sestre Anđele Rukavina. Osim kratkog rada u Korčuli provela je sav svoj redovnički život u Zagrebu, Trnje, župa Krista Kralja. Preko 30 godina vodila je ovdje crkveni pjevački zbor. Sve nedjelje i blagdane uzveličala je pjesmom i sviranjem na harmoniju i orguljama u čast Gospodinu kojemu je služila. Mnogo djece i mladeži iz Trnja dolazilo je k njoj na glazbenu pouku. Bila je izvanredni nastavnik, teoretski i praktični, a pri tom je znala djelovati na dušu i srce svojih učenika i učenica. Mnogi je nakon više godina spominju s poštovanjem, zahvalnošću i priznanjem susreću. Više godina je bila profesor muzike na crkvenom muzičkom institutu u Zagrebu, Uz to je bila i 8 godina priora velikog samostana u Trnju, a poslije i dugo godina savjetnica u kući.

Voljela je svoje zvanje. Bila je osoba reda i rada, puna ljubavi za svoju zajednicu i Kongregaciju Premda nije bila čvrstog zdravlja, vršila je sve svoje dužnosti molitve i reda sve do posljednjih mjeseci života. Vrlo skromno u svojim zahtjevima, odana svojim starješinama, vodila je pomno brigu o svojem duhovni redovničkom životu.

Braća njezina i sestre su je kao najstariju voljela i poštivala pa se rado svraćala k njoj u svojim životnim potrebama, a ona ih rado primala, izdizala, tako da je ta veza ostala među njima. To se je pokazalo posebno kada je pala

[15] S. Anđelika Prizmić, AM IV (1975,12)

u tešku bolest i svaki dan ju je netko od njih posjetio. Prošle godine podvrgla se teškoj i opasnoj operaciji, no bolest ju je nakon šest mjeseci nenadano shrvala. Podnosila je bolest strpljivo, predana u volju Božju i spremna za vječnost predala je 20. veljače Gospodinu svoju plemenitu i patničku dušu.

Kao župnik u ime svoje i svojih vjernika župe Krista Kralja, gdje je gotovo cijeli vijek djelovala, izrazujem ovdje pokojnici toplu zahvalu za sve dobro što je učinila u našoj sredini. Neka joj Gospodin, kome je za ljubav sve radila ustrajno, savjesno i vjerno, bude blagi sudac i plaća preobilna.

Neka je svijetli spomen i slava časnoj sestri Anđeli Rukavina!"[16]

Zaključak

Višestruk je razlog ovom kratkom osvrtu. Ponajprije željela sam oteti zaboravu lik redovnice glazbenice koja je svojim životom i pedagoškim radom zadužila ne samo svoju redovničku zajednicu nego i mnoge druge zajednice i pojedince, ne samo župu Krista Kralja nego mnogo šire područje, s obzirom na to da je odgajala buduće glazbenike koji će djelovati diljem domovine i izvan nje. Svima je njima prenosila svoje glazbeno umijeće i bogatstvo Bogu odane duše. Potrebni su nam takvi primjeri velikodušnosti, požrtvovnosti, savjesnosti, predanosti volji Božjoj, da bismo se i sami na njima nadahnjivali.

S. Anđela pomogla je mnogima i u svladavanju životnih teškoća, bila im je uho za slušanje, rame za plakanje, darežljiva ruka u kriznim trenucima. Želja mi je da im ovaj osvrt, barem nakratko, misli i osjećaje svrne na one divne trenutke koje su s njom proveli.

Jedan od razloga za pisanje bio je i poticaj kardinala Šepera, koji je povodom njezine smrti svom nasljedniku u župi Krista Kralja, preč. Dragutinu Kociperu, pisao između ostaloga i ovo: „Izražavam saučešće također tebi i župi, jer je odlazak s. Anđele gubitak za župu i za Trnje kojemu je ona dala najljepše i najplodnije godine svoga života.

Sutra ću za nju prikazati sv. Misu zadušnicu. Neka joj Gospodin bude *merces magna nimis* za sve dobro što je učinila i za sve što je, osobito zadnjih godina, prepatila. *Ave, anima pia*!

Ne bi li bilo dobro skupiti i staviti na papir sve potanko o njezinom životu i radu?"

Eto, ovim sam člankom ispunila, barem donekle, i kardinalovu želju.

[16] AM IV (1975), 1-2

Postoje i njezine zabilješke, odnosno pripreme i koncepti za predavanja iz metodike glasovira i općenito iz metodike glazbe, što bi također moglo obogatiti našu glazbenu pedagogiju. Ovim prikazom željela sam se na neki način odužiti s. Anđeli Rukavina za mnoge savjete, poticaje i ohrabrenja u mom glazbenom napredovanju, kao i za prve pouke iz glasovira što sam ih od nje primila. Ti prvi, čvrsti temelji uvelike su mi pomogli pri daljnjoj glazbenoj naobrazbi. Neka joj milosrdni Bog bude vječna nagrada.

U pripremi:

Vojmil Rabadan

THEATRALIA & ALIA

(napokon na jednom mjestu tekstovi
nekada najčitanije rubrike naše revije)

Vladimir REM

Politika i kultura kao glavna obilježja starijeg slavonskobrodskog novinstva*

O pitanjima koja sam stavio u naslov ovog članka nije se još sustavno pisalo. Valjalo bi progovoriti o tome u sklopu šire problematike brodskog novinskog izdavaštva od ere Khuena Héderváryja do sloma stare Jugoslavije. U tome razdoblju pojavilo se u Brodu četrdesetak listova različitih orijentacija, a samo je rijetkima od njih posvećena veća pažnja.

U članku pod naslovom *Posavska Hrvatska u Brodu godine 1894.* (objavljen u istoimenom listu od 18. ožujka 1939.) Josip Koprivčević podsjeća na prilike u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća, da bi postavio tvrdnju: "Zato su odlučili hrvatski rodoljubi da se mađariziranju Slavonije ima stati na put i odlučili su kao prvi korak osnovati u Brodu jedan list, koji će na tako izloženom položaju braniti od Mađara hrvatsku državnopravnu ideju (...) Tako budu u Brodu početkom 1894. osnovane novine, koje po izričitoj želji dr. Ante Starčevića dobiše ime *Posavska Hrvatska*, jer se tim naslovom htjelo paralizirati ime Slavonija i da se dokaže, da ovaj kraj Slavonije gdje leži grad Brod nije ništa drugo nego dio Hrvatske što leži uz Savu."

Politika je, dakle, bila presudan čimbenik pri pokretanju lokalnog tiska u Slavonskom Brodu, ondašnjem Brodu na Savi.

Koprivčević bilježi i ovo: "Bio je užitak čitati tada *Posavsku Hrvatsku*, Brođani su s nestrpljenjem čekali njezino izdanje, koje je uslijedilo svake subote popodne." Zanimljiv je i ovaj podatak što ga iznosi: "Veliki broj čitalaca imala je *Posavska Hrvatska* tada u selima brodske okolice gdje je oduvijek cvala hrvatska opozicionalna svijest, a i u Zagrebu je od svih provincijalnih novina bila ona najrađe čitana."

Pišući *O prvom brodskom lokalnom listu* (u *Brodskom kalendaru* za godinu 1988.) Ivan Tomac zaključuje: "Djelujući u vremenu zatrovanom Khuenovom samovoljom i drskošću mađarskih vlastodržaca, *Posavska Hrvatska* se više bavila borbom protiv takve politike i stanja, nego lokalnom problematikom."

Ležerni ton koji je dominirao brodskim tiskom u vrijeme Austro-Ugarske, postao je nakon Prvog svjetskog rata i stvaranja Kraljevine SHS prošlost. U

---

* Tekst je dio projekta "Prilozi za povijest izdavačke djelatnosti u Slavonskom Brodu".

Brodu je, u rujnu 1919., među čitateljima režimskih *Brodskih novina* odjeknula krilatica za okupljanjem "svega onoga što je zdravo i zbilja narodno: jugoslavensko po srcu, duši i odgoju", a u veljači 1921. uvelike se u brodskoj javnosti komentirao poziv tjednika *Hrvatska zajednica*: "Da Brod oslobodimo od vodstva nepozvanih, da u upravu grada dođu ljudi novih pogleda i vidika, da na temelju *Hrvatske zajednice*, koja je najjača brodska politička organizacija, uvedemo u Brodu u sve grane društvenog i javnog života poštenje i čestitost!"

Brodske novine bile su "organ Demokratske stranke Srba, Hrvata i Slovenaca", dok se *Hrvatska zajednica* predstavljala "tjednikom za politiku i narodno gospodarstvo", kao i list *Sporazum* (1925.).

S oslonom na politiku i stavove Stjepana Radića, list *Sporazum* odlučan je u promicanju svoga političkog kursa: "Hrvati grada Broda znadu tko je s njima bio i prije, za vrijeme najvećeg terora i progona, i tko je s njima dijelio i dobro i zlo, pa znadu i sada građani brodski gdje im je mjesto i tko je uz njih, a ako što trebaju na koja će se obratiti."

Brodski glasnik (1926.) deklarira se kao "nezavisni tjednik za komunalnu politiku i narodno gospodarstvo", što, međutim, nije bilo zaprekom da se na njegovim stranicama reagira i na politička pitanja. Primjerice, o gradskim izborima 1926. *Brodski glasnik* piše: "Jasno je, da je i novoizabrano zastupstvo nesposobno za rad i da ga mora snaći ista sudbina koja je snašla ono gradsko zastupstvo izabrano 29. studenog 1925."

Hrvatska svijest, kao "glasilo Hrvatske Federalističke Seljačke stranke" i *Hrvatski glas*, kao "glasilo hrvatskog seljačkog pokreta u Posavini" (tako je pisalo u zaglavlju ovih dvaju listova što izlaze 1925. i 1926.) nisu prihvaćali "sporazumašku" politiku Stjepana Radića. O tome najrječitije svjedoče članci: *Politika velikog lakrdijaša* i *Rasulo radićevštine* (u listu *Hrvatska svijest*), te *Posljednji trzaji Radićeve demagogije* i *Idemo na izbore da obračunamo s radićevštinom* (u listu *Hrvatski glas*).

Narodna volja (izišla tri broja, 1927.) piše: "Radni narod grada i sela živi danas u najvećoj bijedi i bespravlju, jer većina radnika i seljaka nemaju, uslijed teške privredne krize i loše privredne i poreske politike vladajućih stranaka i grabežljivosti kapitalista i veleposjednika, niti toliko dohotka da se mogu do sita najesti kruha." Za sve to, piše dalje ovaj list iza kojeg je stajala organizacija KPJ u Slavonskom Brodu, krivi su "beogradski vlastodršci i oni koji im pomažu". Ali podjednaku krivnju snosi i "gospodsko vodstvo Hrvatske seljačke stranke" (radićevaca i nikićevaca) koje je izdalo "interese hrvatskog seljačkog naroda i popljuvalo svoj republikanski program".

Režimske *Brodske novine* (koje izlaze 1932., oslanjajući se na svoga istoimenog prethodnika iz 1919.) zagovaraju ideju tzv. integralnog jugoslavenstva i podržavaju diktaturu kralja Aleksandra, u povodu čijeg rođendana pišu: "Rođendan Njegov to je i praznik Njegovog vjernog naroda, koji je ponosan što s njime i državom upravlja vladar kakvih je malo historija zabilježila."

I *Jugoslavenska sloga* se tijekom svog izlaženja (1932. – 1935.) isticala veličanjem dinastije Karađorđevića, unatoč formalnim promjenama stranačkog ruha (u početku glasilo Jugoslavenske radikalne seljačke demokracije, poslije list Jugoslavenske nacionalne stranke).

Istina (1935. – 1939.) okuplja čitateljstvo na platformi Hrvatske seljačke stranke. Uza svoj naziv list je nosio geslo: "Govorite istinu, tražite istinu i branite istinu sve do same smrti!"

Seljačka riječ, pokrenuta također 1935., piše: "Seljaštvo i radništvo mora biti obrazovano ako želi na vlasti zamijeniti građane. I zato nastaje otpor gospode." Pa onda: "Danas seljaci pokraj mučnoga posla prate itekako pozorno što se oko njih zbiva i bave se politikom koja se na njih odnosi i koja se njih tiče." U drugom pak članku otvoreno se tvrdi: "Seljaštvo, osobito hrvatsko, svjesno je svog cilja. Političko i prosvjetno djelo braće Radić okrunjeno je uspjehom."

Kao glasilo poljodjelaca iz Podvinja *Seljačka riječ* bavila se pitanjima od važnosti za seljaštvo brodskog područja, a osobito značajnu ulogu odigrale su te prve seljačke novine u brodskom kraju pred izbore, kada npr. upozoravaju: "Opet borba za većinu – za vlast. Izborna borba. Pazite za koga ćete glasati i s kim ćete ići!"

Za *Posavsku Hrvatsku* može se kazati da je list kontinuiteta i tradicije. Oslanjajući se na program istoimenih novina iz 1894., urednici drugi put pokrenute *Posavske Hrvatske* (1907. – 1918.) pozivaju čitatelje da se "okupe u čvrsto kolo starčevićanstva", da "šire slavne ideje Ante Starčevića" jer "samo tim programom postaje Hrvatska slobodna".

Treći put stupit će *Posavska Hrvatska* na brodsku novinsku scenu 18. veljače 1939. Deklarirajući se kao "hrvatsko narodno glasilo", taj list (s urednikom Franjom Dujmovićem) nastavlja put svojih dvaju prethodnika ("U našem radu rukovodit će nas ljubav i vjernost hrvatskom narodu iz kojeg smo nikli i kojemu želimo svjetla obraza posvetiti sve naše sile i sposobnosti za njegovu dobrobit i blagostanje.").

Svi listovi toga razdoblja donose i kulturne priloge, ponajviše iz područja književnosti. Evo nekih primjera.

Posavska Hrvatska prikazuje časopis *Vienac* za koji kaže da je "bogata knjižnica liepe knjige hrvatske, puna gotovo svih struka ljudskoga znanja i umienja, ukrašena prinosima ponajboljih hrvatskih pjesnika, pripovjedača i učenjaka".

Brodski tjednik (1906.), prvi lokalni koji u naslovu ima pridjev "brodski", obavješćuje o kazališnim gostovanjima, o "skladištu narodnih knjiga" (u knjižari V. Lorschyja u Brodu), o jubilarnom trenutku dr. Josipa Stadlera, rođenog Brođanina, prvog nadbiskupa vrhbosanskog.

Materinska riječ (1907. – 1911.) opširno i u više navrata piše o obitelji Brlić, a posebno je zanimljiv napis *Stogodišnjica Stanka Vraza*, gdje se za tog znamenitog ilirskog pjesnika kaže da je "po rodu Slovenac, no po osjećajima je Hrvat".

Beletristika se u brodskom tisku prvi put pojavljuje u *Trgovačkom vjesniku* (1906.), u nastavcima (poput pripovijetke *Trgovčeva jedinica*).

Ako teme iz kulture nemaju zasebnu rubriku, nalazimo ih u okviru *Gradske kronike* ili *Raznih vijesti*, a nerijetko i pod naslovima "Feuilleton" ili "Listak" odnosno "Podlistak".

Posebno se kritički prema pojavama u kulturnom životu postavlja *Posavska Hrvatska*. Primjerice: "Sa žaljenjem moramo konstatirati da naš svijet toliko uživa u cirkusu, a nedavno nije moglo u Brodu Hrvatsko kazališno društvo iz Osijeka prirediti dvije predstave, jer im se nije moglo zajamčiti pokriće troškova. Ovako plemenite institucije kao kazalište ne mogu u Brodu uspjeti, ali mogu vicevi bedastog Augusta. Zaista žalosna svjedočba za kulturni i obrazovni nivo našeg obćinstva."

Za književne stvaraoce s ovih naših slavonskih strana karakteristično je da se njihova veza sa zavičajem očituje i suradnjom u lokalnom tisku onih mjesta i sredina iz kojih su potekli. Npr. Josip Kozarac je svoju prvu pripovijetku (zvala se *Na ledu*) objavio 1876. u vinkovačkom listu *Narodnjak*. Joza Ivakić početkom 20. st. piše svoje kozerije pod naslovom *Vinkovački divan* u listu *Svjetlost*, u kojem Ivan Kozarac objelodanjuje 1910. svoju najpoznatiju pjesmu *Milovô sam*. U razdoblju "između dva rata" listovi *Vinkovački tjednik* i *Hrvatski branik* nalaze stalnog suradnika u pjesniku Vladimiru Kovačiću.

Slično se događa i u brodskom tisku. Još u 19. st. na stranicama *Posavske Hrvatske* izlazi (u nastavcima) putopis Miloša Krpana *Pabirci iz Amerike*. Putopis budućeg autora dviju knjiga meditativne proze (*Umovanje starog grješnika Jude Iškariota* i *Drevna priča*) objavljen je u dvadeset brojeva *Posavske Hrvatske* (1895. i 1986.).

Kultura kao jedno od zapaženijih obilježja brodske "sedme sile" pojavljuje se, dakle, na stupcima brodskog novinstva od njegovih početaka.

Najviše prostora temama iz kulture daju međuratni listovi *Brodska tribuna*, *Posavska štampa*, *Istina* i *Brodska riječ*.

Brodska tribuna od 31. svibnja 1931. donosi poveći članak o Hugi Badaliću, i to na svojoj naslovnici, *Posavska štampa* od 17. srpnja 1930. posvećuje cijeli broj 25-godišnjem književnom jubileju Ivane Brlić-Mažuranić a *Istina* iz 1936. objavljuje u svom božićnom broju napis *Brođanka u prošlome vijeku* u kojem se evocira uspomena na stari Brod kroz pjesničku riječ ilirca Stjepana Marjanovića.

Među najvrednijim kulturnim prilozima *Istine* svakako je esej Tomislava Mesića, objavljen 1936. u nekoliko nastavaka, pod naslovom *Književnost hrvatskog sela*, gdje se iznosi i ova tvrdnja: "Slučaj da je kod nas Hrvata selo dalo veći broj ljudi koji s uspjehom djeluje na književnom polju, očit je znak da naše selo živi svojim kulturnim životom, da je u svojoj sredini našlo svoje pisce, bez sumnje najbolje poznavaoce toga života i njegovih potreba."

Spiritus movens lista *Brodska riječ*, Josip Berković, pisac je niza feljtona pod naslovom *Govor zidovima*. Suradnici su toga lista Dragutin Tadijanović i Marijan Matijašević. U *Brodskoj riječi* od 24. prosinca 1939. objavljuje Tadijanović svoju antologijsku pjesmu *Dugo u noć, u zimsku bijelu noć*. U brodskom humorističnom listu *Ondulirani jež* započinje svoju, na žalost kratkotrajnu, spisateljsku karijeru mladi pjesnik i publicist Josip Pusztay (u proljeće 1944. ubili su ga partizani u Brodskom Vinogorju).

NOVE PUBLIKACIJE

1. **J. Ratzinger, J. Walls, J. Russell, M. Jurčić: NEBO I ZAGROBNI ŽIVOT**, HKD sv. Jeronima, Zagreb 2009.
2. **Tomica Bajsić: JUŽNA POŠTA, putovanje poezijom Latinske Amerike**, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb 2009.
3. **Tomislav Jonjić: HRVATSKI NACIONALIZAM I EUROPSKE INTEGRACIJE**, Naklada Trpimir, Zagreb 2008.
4. **I. M. Andrić: PASJE VRIJEME**, Slovo, Zagreb 2008.
5. **Mladenko Spahija: PJEV I PREPJEVI**, Harahvati, 2008.
6. **Mladenko Spahija: PREPJEV PLATONOVA PARMENIDA**, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2005.
7. **Miriam Đimšita: BASNE U STIHU**, vlastita naklada, Zagreb 2008.
8. **FORUM, siječanj – ožujak 2009.**, HAZU, Zagreb
9. **REPUBLIKA, 2/2009**, DHK i Školska knjiga d.d., Zagreb
10. **JEZIK, 1/2009**, Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu
11. **SLOVO, časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, sv. 58 (2008)**, Zagreb 2008.
12. **ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST, 3/2008**, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
13. **POVIJESNI PRILOZI, 35/2008**, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
14. **BOGOSLOVSKA SMOTRA, 1/2009**, KBF Sveučilišta u Zagrebu
15. **OBNOVLJENI ŽIVOT, 1/2009**, FTI Družbe Isusove, Zagreb
16. **BOSNA FRANCISCANA, 29, 2008.**, Franjevačka teologija Sarajevo
17. **GLASNIK SV. JOSIPA 1/2009**, Nacionalno svetište sv. Josipa, Karlovac
18. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA, 4/2009**, Hrvatska pokrajina Družbe Isusove Zagreb
19. **VERITAS, travanj 2009.**, Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevaca konventualaca, Zagreb
20. **KANA, travanj 2009.**, Kršćanska sadašnjost, Zagreb
21. **ZVONA, mjesečnik za kršćansku kulturu, 4/2009**, Riječka nadbiskupija i Gospićko-senjska biskupija; Rijeka
22. **ZVONIK, katolički mjesečnik, 4/2009**, Rimokatolički župniured sv. Roka, Subotica
23. **BLAGOVIJEST, list Beogradske nadbiskupije, 4/2009.**, Beograd
24. **DVATISOČ, 206-207/2009**, Društvo 2000, Ljubljana
25. **SVJETLO RIJEČI, travanj 2009.**, FMC Svjetlo riječi d.o.o., Sarajevo

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici izražavaju osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Dva nepomirljiva stava

U dodatku za kulturu Album *talijanskog dnevnika* Il Giornale *od 23. veljače prošle godine naišao sam, na stranicama 30 i 31, na svojevrsnu polemiku između dvojice talijanskih autora: Massima Teodorija, profesora američke povijesti i "slobodnog mislioca"* (pensatore liberale)*, s jedne strane, i Stefana Zamagnija, katoličkog publicista, po struci ekonomista, s druge. Iako je u spomenutom dnevniku najprije išao Zamagnijev članak (str. 30), prireditelj ovoga priloga krenuo je obrnutim redom iz dva osnovna razloga. Prvi je taj što je Teodorijev napis, percipiran bez vjerničke pristranosti, napisan, za razliku od drugog članka, prilično zbrkano (vjerojatno zbog prevelike želje autora da dokaže navodnu privilegiranost vjerničkog – prije svega katoličkog, i to poglavito u Italiji – svjetonazora u odnosu na onaj koji on zastupa i koji naziva laičkim), pa nam se činilo primjerenijim završiti ovaj prijevod bolje napisanim ogledom. Drugo, Zamagnijev* saggio *(kako to zovu Talijani) otvara, posebno u završnom dijelu, "jednu novu zagradu" i proširuje kontekst daleko izvan prostora religijskog-laičkog prijepora.* (Prev.)

NE ofenzivi klerikalizma (Massimo Teodori)

Čemu treba zahvaliti ofenzivu neotradicionalne kulture i s njom povezane klerikalne politike, uperene protiv laiciteta države i sekularizacije društva, a kojoj smo danas svjedoci u Italiji, mnogo više nego u ostalim zapadnim državama? Čini mi se da uzroke tog konflikta možemo naći u nekim novim čimbenicima, znakovitima upravo za našu zemlju, gdje se nacionalna država formirala i razvijala na kontrastu spram svjetovne moći Crkve.

Prvi je uzrok tome povećano pridavanje važnosti temama vezanim uz etiku, s promjenama izazvanima kalemljenjem tehnologije na *bios*. Drugi je razlog utjecaj pape Benedikta XVI., koji suprotstavlja službeni stav Crkve modernitetu i njegovim filozofskim premisama – prosvjetiteljstvu i liberalizmu. Treći je uzrok intervencija koju u politici vrši crkvena hijerarhija pod vodstvom kardinala Ruinija. Posljednji u nizu uzroka jest ubrzani gubitak političke autonomije, neovisno o desnoj ili lijevoj opciji (ili onoj srednjoj), u korist religijskog svjetonazora.

Stara crkvena hijerarhija, kojoj potporu pružaju sve brojnije laičke grupe, traži sve veći manevarski prostor za religiju, pri čemu naglasak stavljaju na pitanje života i smrti, (a posebno) seksualnosti, tražeći da im se prizna doktrinarni autoritet katoličke tradicije. Takav je zahtjev potpuno opravdan u odnosu Crkve prema svojim vjernicima, ali je neprihvatljiv kad se želi političkim sredstvima nametnuti čitavoj populaciji, tj. i ateistima. Drugim riječima, u laičkoj državi nije prihvatljivo proširiti jedan religijski – odnosno, moralistički – stav kao nešto što obvezuje sve ljude: katoličke vjernike, vjernike drugih konfesija i nevjernike. Upravo odatle proizlazi prijepor koji je podijelio naciju kao nikada do sada.

Službeni je stav Crkve da postoje naravni zakoni koji proizlaze od Boga, pa ih se zato ne smije dovoditi u pitanje. Tako najtradicionalniji kršćanski zeloti, pripadali oni kleru ili ne, tvrde da Crkva ima neporeciv monopol na javni moral, pa bi on kao takav morao ući u zakonske odredbe, čime bi se spriječila (ili barem ublažila) dekadencija sekulariziranog društva. Tako se, primjerice, ljudski zametak tretira kao već gotovo ljudsko biće, s pravnom osobnošću. Po njima, ni trudne žene ne bi smjele ići na preventivne preglede, dok se homoseksualci smatraju bolesnicima.

Dakle, kontrast između laičke vizije (svijeta) i one neotradicionalne (tj. kleričke) prepoznaje se danas u Italiji kao čvor koji se sve više zapliće. Prvi prijepor tiče se uporabe moći. Dok, s jedne strane, zagovornici klerikalnog stajališta primjenjuju apostolsku tradiciju na svoje neotradicionalne vrijednosti, koje su pak u opreci s drukčijim vizijama svijeta, bilo nekatoličkim ili ateističkim, oni ipak nisu spremni odustati od institucionalnih privilegija. Ovaj se prijepor kreće na dvije razine, neprihvatljive i s političkog i s religijskog motrišta. S jedne strane ovdje se radi o položaju Crkve u društvu, s akcentom na moralnim vrijednostima, koje se brane pod svaku cijenu, a s druge – što je slično prvome – o odnosu privilegirane moći (Crkve) prema državnim institucijama.

Drugo se pitanje odnosi na konflikt koji proizlazi iz manifestne volje neotradicionalista da zakonskim sredstvima nametnu moralni (odnosno, religijski) *Weltanschauung* ostatku društva. Ovdje se radi o čisto političkom pitanju, gdje više nije toliko važan prijepor između raznih etičkih vizija (laičke, katoličke itd.), koji onda državna legislativa mora imati na umu pri odluci o izboru između individualnog morala i osobnog ponašanja (*nisu li te dvije kategorije vrlo usko isprepletene?! – A. G.*). Laička vizija dozvoljava (doduše) da zakon potiče izvjesnu moralnu indiferentnost (ili permisivnost), ali ustraje na stajalištu da, čak i kad se radi o striktno moralnim pitanjima, zakon *erga omnes* mora ipak težiti

razumnom kompromisu, koji isključuje strogu zabranu svega što nije u skladu s apsolutnim moralnim vrijednostima.

Naš je zaključak da nije prihvatljivo arbitriranje s pozicija katoličkog tradicionalizma u pitanjima kao što su pobačaj, homoseksualni odnosi, kontracepcija, umjetna oplodnja itd., kao pravilo obvezatno i za one koji nisu vjernici, pa vjeruju u neke druge vrijednosti i ideale. U konačnici, polemika koju ovdje vodimo nije polemika između agnostika i pobornika religijskih vrijednosti, s jedne strane, i vjernika koji sebe drže nositeljima osobne moralnosti i javne etičnosti, s druge, a koji su navodno sposobni premostiti tzv. prazninu modernog svijeta. Polemika se zapravo vodi između laika koji vrše izbor prema svojoj individualnoj savjesti, u granicama razumnog kompromisa s drugima, i prohibicionista, koji žele na autoritativan način nametnuti svoja uvjerenja kao apsolutnu istinu (...)

Evo što (na samom kraju) kaže Gaetano Salvemini o laicizmu: "Ideologija laicizma osporava crkvenom autoritetu pravo da podčini sekularni autoritet svojoj ideologiji. Crkveni autoritet ima pravo savjetovati vjernike, pa čak ih osuditi i na vječni oganj – ali u jednom drugom životu! Kad bi mu i uspjelo da pravno nametne svoje savjete i osude u ovom životu, oni bi samim tim postali zakoni, a grijesi bi postali zločini (u pravnom smislu). Laicizam – shvaćen u ovom smislu, a ne u onom koji mu pridaje crkveni autoritet – jest sekularizacija javnih institucija." (*Trebalo je – otprilike – reći "ključni uvjet" ili "čimbenik" /sekularizacije/: ovaj kratki citat pokazuje da se Salvemini, tko god on bio, izražava vrlo neprecizno i nezgrapno.* – A. G.)

Laicitet je već zastario – treba ga obnoviti! (Stefano Zamagni)

Želim odmah razjasniti tezu koju branim! Problematična danas u odnosu između katolika i laika nije njihova različitost, koja je već odavno općepoznata (*roba vecchia*), nego različitost dijaloga između onih koji su još vezani uz laicitet modernosti i onih koji se trude promisliti načelo laiciteta da bi ga prilagodili post-sekulariziranom društvu. Još od Francuske revolucuje laicitet je preuzeo vodeću ulogu u Europi – ali ne i u Americi! To je bio projekt odvajanja javne od privatne sfere, a takav je projekt sámo srce sekularizacije. Njegova je osnovna ideja bila da se religija (u širem smislu, sustav individualne vjere) mora ograničiti na sferu privatnosti, tj. da se mora kloniti javne sfere, odn. podrediti procesima racionalizacije. Polazeći od tih načela, laicitet drži da država mora prilagoditi svoje ponašanje takvom konceptu. S tog aspekta laicitet se iščitava

kao nepristranost države u sukobu religijskih i nereligijskih opcija. Stvoren je kriterij prema kojem zakonodavac mora biti *etsi Deus non daretur*, a prvi ga je proglasio Ugo Grozio.

U čemu je, dakle, *res nova* sadašnje povijesne faze? U tome da je "laicitet moderniteta" danas u krizi, otkako više nije u stanju dati vjerodostojan odgovor na pitanje, npr., kakav mora biti odnos između razuma zasnovanog na etičkoj naravi i onog zasnovanog na ekonomskoj, između vrijednosti kojima se ne može trgovati i prava. Zatim, kakav mora biti odgovor na izazov multikulturalnosti, kako subjekti koji su nositelji sasvim različitih koncepata života mogu živjeti u politički jedinstvenom društvu, kakvi su možebitni zajednički elementi različitih kulturalnih matrica, prisutnih u istoj zemlji, koji bi morali biti dijelom onoga što možemo nazvati javnim obzirom. Ako uzmemo u obzir da *auctoritas non veritas facit legem*, iz toga proizlazi da se moramo baviti problemom kako se nositi sa sadržajima raznih istina koje danas vladaju i kako ih objediniti kao problem u raznim kulturalnim sredinama.

Sve se svodi na to da se ponovno promisli odnos između politike i religije. Ali, kojim putem doći do toga? Prvi je korak da priznamo kako danas naglašavanje razlike između privatnog i javnog više nije dovoljno. Dapače, ovdje je važna distinkcija između javne i političke sfere, a to danas priznaju i autori kao što su J. Rawls, J. Habermas i A. Seligman. Prije svega, što je to javna sfera? To je "široko polje" ljudskih aktivnosti, gdje se gaje i uspoređuju osnovne vrijednosti humaniteta, one vrijednosti koje zanimaju svakog čovjeka. S druge strane, politička sfera podrazumijeva sve one ljudske aktivnosti koje, ako ih se želi podići na razinu zajedničkog odlučivanja, postuliraju zajedništvo, tj. određeni oblik dogovora i iz njega proizišlog suglasja među nositeljima vizija i koncepata istine i uzajamnih dobara. Drugi je korak spoznaja da religijska perspektiva, iz koje proizlazi i njezin diskurs, u odnosu na humanitet nužno spada u javnu sferu. Ovo nam može pomoći da shvatimo kako odnos između vjere i kulture ulazi u novu fazu, a tu spoznaju ni jedna ni druga strana ne mogu izbjeći.

Treći je korak na ovom putu spoznaja da "stari" laicizam (*Zamagni očito pod "starim" laicizmom misli na ovaj sadašnji, ali drži da nije više prihvatljiv u današnjem – nedvojbeno dogmatskom i agresivnom – obliku, već se mora strukturalno mijenjati – A.G.*) ugrožava, na vrlo opipljiv način, načelo jednakosti među ljudima. Evo o čemu se radi! Ako, naime, prihvatimo da su u javnoj areni uvjerljivi samo razlozi onih koji nisu religiozni, onda se oni koji su odabrali život u skladu sa svojom vjerom moraju suočiti s dodatnim teretom u svom

javnom diskursu – teretom kojega su ateisti (i agnostici) oslobođeni. Kako dobro primjećuje A. Ferrara, ako su laički argumenti jedina prihvatljiva moneta na tržištu javnoga diskursa, tada je jasno da svi građani nemaju podjednake mogućnosti u tom diskursu. (Zabrana papina govora u *La Sapienzi* možda je jedan od najboljih primjera: DA papi Ratzingeru kao profesoru filozofije, ali NE papi Benediktu XVI.!)

Upravo svjetovni filozofi kao što su Rawls ili Habermas izriču stav vrijedan pozornosti, po kojem i građani vjernici mogu, u svakom trenutku i bez straha da će im to pravo biti uskraćeno, izraziti svoja vjerska gledišta a da ne moraju "platiti cijenu za dobivanje te dozvole". U konačnici, pod "novim laicizmom" podrazumijevamo to da Država mora zauzeti određenu ekvidistancu u odnosu na razne vrste argumentacije, bez obzira na to odakle one dolaze.

Država se, dakle, mora držati neutralno i time biti nepristana u odnosu bilo na religijske bilo na neke druge vrijednosne opcije. Ukazat ćemo ovdje na jednu sasvim praktičnu implikaciju. Ona se odnosi na tzv. "Böckenfördeov paradoks" (*il paradosso di Böckenförde*), po kojemu liberalna sekularizirana država živi na osnovi pretpostavki koje ne može jamčiti. S jedne strane, dakle, liberalna država zaslužuje svoje postojanje samo ako je sloboda, koju ona inače izričito garantira svojim građanima, u svom polazištu utemeljena na moralnom pravu jedinke. S druge pak strane, ako država misli da može jamčiti takvo što prisilom ili autoritativnim naredbama bez moralnog pokrića, ona se samim tim odriče vlastite (navodne) liberalne nadgradnje i završava u onom istom totalitarizmu iz kojeg je sekularizacija (opet navodno!) izvukla zapadni svijet. Današnja sekularizirana država (*a posebno EU, kao njezina ideološko-politička nadgradnja!* A.G.) jednostavno ne zna kako se izvući iz procjepa slobode i sigurnosti, obaju danas podjednako upitnih! Eto zašto ona mora osjećati veću potrebu za osluškivanjem religijskog svjetonazora.

S talijanskog preveo i opaskama popratio:
Ante Gradiška

Druga božanska Osoba, Bog Sin, postao je čovjekom radi nas ljudi i radi našega spasenja. Svoje je otkupiteljsko djelo izvršio smrću na križu. Želio je ostati uvijek s ljudskim rodom, pa je osnovao Crkvu, kojoj je povjerio svoju riječ, sakramente i slavljenje svete mise. U božanskoj žrtvi, koja se izvršuje u misi, sadržan je i nekrvno se žrtvuje isti onaj Krist koji je jedanput sama sebe na krvni način prikazao na žrtveniku križa (*Kat. Kat. Crkve*, 1367). Presveta Euharistija sadrži svekoliko duhovno dobro Crkve, to jest samoga Krista (*Kat.*, 1324). S tom Božjom ostavštinom Crkva korača kroz povijest.

Euharistija je i žrtva i sakrament. Posvećene su hostije Tijelo i Krv Kristova, tj. pod prilikama kruha i vina Krist je nazočan *istinski, stvarno i bitno* (*vere, realiter, substantialiter*). Prilike kruha i vina su nakon posvećenja ostale iste, ali je bit izmijenjena. Tu se nalazi Krist u svom čovještvu i božanstvu, to je onaj isti Isus koji je hodao našom Zemljom i koji je sada u nebu (*Kat. Kat. Crkve*, 1374).

Bogu u trima Osobama iskazujemo kult *latriae,* a taj isti kult, štovanje, iskazujemo još i presv. Euharistiji ovdje na Zemlji. Dakle, jednako častimo nevidljivo Presv. Trojstvo i presv. Euharistiju, jer je u njoj nazočan Bogočovjek Isus Krist.

Stoga je potpuno logično, što su i stari i novovjeki kršćani često i svoj život davali kako se taj sakrament ne bi obeščastio. Sjetimo se sv. Tarzicija, koji je izgubio glavu čuvajući sv. pričest. Sjetimo se i jednog svećenika naših dana, iškog župnika don Šanta Bilana i njegove pobožnosti prema presv. Euharistiji. Bio je uhićen nakon Drugoga svjetskog rata samo zato što je bio katolički svećenik. U tamnici je noću katkada služio misu, dok su svi spavali, pa često i zatvorska straža. Kruha je imao, a vino je dobivao od grožđa koje su mu katkada donosili. Jedne je noći don Šanto služio svoju uzničku misu. U čašu je istisnuo od grožđa nešto vina. Bilo je iza posvete kada je čuo stražarske korake. Don Šanto je htio na brzinu ukloniti čašu, ali je nespretnim pokretom bacio čašu na pod, na koji se prolilo ono nekoliko kapi presv. Krvi. Kada je stražar prošao, u tamnoj je samici don Šanto lizao pod, nastojeći pokupiti ono malo kapljica što ih zatvorski pod još nije upio. Mogao je dobiti kakvu bolest, tifus, ali don Šanto nije na to mislio. Mislio je samo na čašćenje presv. Krvi.

Sveti Pio X. želio je da se vjernici češće pričešćuju, ali ne bilo kako, on je želio više pričesti i više pobožnosti. Slijedeći njegove upute svećenici su diljem svijeta poticali vjernike na češće primanje sv. pričesti, s kojom je bila povezana

ispovijed. I Drugi je vatikanski sabor želio da liturgija bude poticaj za veću pobožnost, pa je zato na prvim sjednicama Sabora donesena Uredba o svetoj liturgiji. Na čestu nas pričest poziva *Katekizam Katoličke Crkve.*

Danas smo svjedoci milijunskim pričestima. Ispovijedi je sve manje. Jesu li se ostvarile želje sv. Pija X. i Drugoga vatikanskog sabora?

Ne tako davno, negdje osamdesetih godina prošloga stoljeća, Kotor je slavio neku značajnu crkvenu obljetnicu. Pozvaše i kard. Šepera, pročelnika Sv. zbora za nauk vjere. U toj je prigodi, u jednoj homiliji, kard. Šeper kazao i sljedeće: toliki je broj pričesti, a mi ne možemo znati tko je prima čiste savjesti, a tko u grijehu. Smijemo misliti da svi nisu čiste savjesti. Jer, kako tumačiti toliki broj pričesti i tako mali broj ispovijedi?

Uzoriti je kard. Šeper dobro kazao, ali ga nitko nije poslušao, naime nitko u svojim propovijedima, pa ni biskupi, ne spominju taj nerazmjer između broja ispovijedi i pričesti.

I sv. Pio X. i Drugi vatikanski sabor jamačno su htjeli da vjernici prime ne samo sakrament Tijela i Krvi, nego i milost, kako uči sv. Toma Akvinski: *non solum sacramentum, sed etiam rem et virtutem sacramenti ...*

Dok bude svijeta i Crkve, ne će nestati sekvencije sv. Tome *Hvali Sion, Spasitelja,* u kojoj je sadržan cjelokupni nauk o presv. Sakramentu.

Nauke nam svete glase:
Kruh u Tijelo pretvara se,
Vino u Krv Gospodnju.

Dobar, opak blaguju ga,
Kob je ipak svakom druga:
Život ili smrtni mrak.

Smrt je zlima, dobrim žiće,
Gledaj, isti Kruh i Piće,
A plod tako nejednak.

Dakle, kada se govori o presv. Euharistiji, onda smo uvijek na području dogmatike: *Vjera duši čovjekovoj / Nek spoznanje dopuni* (sv. Toma Akvinski). Euharistija ili jest Tijelo Kristovo, ili nije ništa.

Čudno je stoga što se posljednjih desetljeća o Euharistiji malo govori. Nedjeljne propovijedi (koje često više nisu propovijedi, nego nekakvo više ili manje uspjelo školsko čitanje) uglavnom su egzegeze, koje nikoga ne zanimaju. One

mogu biti dobre za fakultetske katedre, ali ne služe za odgoj kršćanskog puka. Narod treba nedjeljne kateheze, kako je nekad bilo, jer ga to odgaja, to daje upute za kršćanski život. Sigurno je da župnici poučavaju djecu u kršćanskom nauku, ali nakon škole te pouke prestaju.

Iz te činjenice slijedi sve manja pobožnost prema presv. Sakramentu. Jer, kada bi bilo pobožnosti i vjere, ne bi bilo toliko pričesti, uglavnom bez ispovijedi. Milijunske pričesti nisu dokaz veće vjere i veće pobožnosti, nego kod mnogih veće površnosti. Pričest je postala nešto popratno, nju se prima kao neku svetu sličicu, ili o Uskrsu maslinovu grančicu. Pričest je postala moda! Pričest se prima prljavim rukama, kojima smo nešto prije radili kakav posao. S tako prljavim rukama sigurno nitko ne bi sjeo za stol i počeo ručati, ali na takve ruke prima Tijelo Kristovo. Ne ću kazati iz zlobe, nego iz neozbiljnosti. Mnogi se pričešćuju jer ih svećenik na to *via facti* prisiljava, kada im pristupi ... dakle, primaju pričest iz obzira. Drugi, premda u grijehu, primaju pričest zbog drugih, koji se pričešćuju, jer ne žele biti *bijele vrane* ... Pričao mi je silbanski župnik don Žarko Brzić kako mu je pristupio pričesti neki javni grješnik s dvije žene... don Žarko mu je odbio dati pričest, a onaj se uvrijedio i više nije dolazio na misu. Sâm se don Žarko zbunio, pa je pitao kard. Kuharića je li dobro postupio... Taj je, dakle, grješnik toliko *zaljubljen* u Isusa, ali zbog njega ne želi otpustiti nezakonitu ženu, jer smatra da je on mjerodavan za Božje zapovijedi.

Da je taj gospodin vjerovao da je pričest Tijelo Kristovo, sigurno ne bi bio pristupio pričesti u smrtnom grijehu, nego bi bio molio: *smiluj se meni, grješniku*, na dnu crkve. Znači, on o katekizmu nije znao ništa, a pričest mu je bila nekakav folklor ...

Kod velikih svečanosti, svećenici šetaju po crkvi i dijele sv. pričest nasumce. Mnogi je primaju iz obzira, nekima je to bila prva sv. pričest.

Na blagdan *Tijelova* mi se klanjamo Tijelu Kristovu. U glavama mnogih vjernika vlada prava smetenost: moraju se klanjati Sakramentu, kojega blaguju tako površno na svakoj sv. misi, a mogu Sakrament staviti i u džep, kako neki svetogrdno i čine.

Prije Drugoga vatikanskog sabora bilo je čak zabranjeno dijeliti sv. pričest za pontifikalne ili pjevane mise. Iz veoma praktičnih razloga. Ne vjerujem da je ranija Crkva krivo postupala.

Mi stari veoma dobro znamo kako se počelo s čestim pričestima nakon Drugoga vatikanskog sabora, uz pozivanje na njegov autoritet. Ta praksa nema nikakve veze sa saborskim odlukama, nego je plod ekshibicije onih svećenika koji su nakon toga pastoralnog pokusa napustili svoje zvanje i povjereni im puk, koji su svjesno ili nesvjesno krivo upućivali u svemu, pa i u primanju sv. pričesti.

Mi se stari sjećamo kako su pozivali narod da pristupi pričesti: *hajde, pristupite, dođite, primajte na ruku* itd. U početku se narod nije odazivao, još uvijek pun strahopoštovanja prema Sakramentu. Izludili su narod, koji je napustio staru praksu (pričest uz ispovijed), pa danas nema mise na kojoj se svi ne pričešćuju. Zar baš nikome nije potrebna ispovijed?

Naš pisac i publicist Yves Ivondies boravio je nakon Drugoga vatikanskog sabora neko vrijeme u Nizozemskoj, odakle su i nama došle pogubne ekshibicije. U jednoj je knjizi taj pisac zapisao da se našao u nekoj crkvi i da je promatrao kako se baš svi pričešćuju. Samo se jedan od nazočnih nije pričestio i taj mu je bio najdraži!

Na činjenici grijeha stoji ili pada čitavo kršćanstvo. U Vjerovanju molimo: *koji je radi nas ljudi i radi našega spasenja sišao s nebesa.* Ako nema grijeha, onda je kršćanstvo nepotrebno, premda lijepa stvar!

Masovno pričešćivanje (u većini slučajeva bez ispovijedi) jedan je od paradoksa suvremene vjerske prakse. Što više pričesti, to manje kršćanskog života. Dva su važna pokazatelja vjerskog života čvrstoća kršćanskog braka i svećeničko-redovnička zvanja. Mislim da je svakome poznato kako se raspada oko polovice kršćanskih brakova. Gdje su spasonosni plodovi česte pričesti? Sve je manje duhovnih zvanja, samostani se zatvaraju. Gdje su plodovi česte pričesti? To je paradoks koji mora svatko priznati. Dok nije bilo čestih pričesti, brakovi su bili stabilni, a sjemeništa puna. Nije, dakako, krivnja na presv. Sakramentu, nego na nama, koji pričest shvaćamo neozbiljno i zanemarujemo ispovijed, koja nas oslobađa grijeha. Kada bi milijunske pričesti bile znak velike vjere i pobožnosti, pozitivni plodovi ne bi izostali. Sv. Pavao kaže: *tko jede Tijelo Kristovo nedostojno, jede svoju osudu* (1 Kor 11,27-29).

Valja se vratiti nauku Sabora i Katekizma. Valja revidirati praksu pričešćivanja. Treba vratiti nedjeljne homilije, a ukinuti egzegeze. Trebalo bi ukinuti masovno pričešćivanje prilikom velikog slavlja, kongresa i sl. Jer, nemoguće je podijeliti sto tisuća pričesti a da se pri tome ne pada u neozbiljnost. Doduše, mogu postojati izvanredni djelitelji sv. pričesti, ali to djeluje desakralizirajuće. Premda je ista pričest, ipak nije isto ako ju dijeli svećenik ili laik. *Si duo faciunt idem, non est idem*, kaže stara rimska mudrost.

Ako smo Euharistijskom Kristu dužni iskazati štovanje *latriae,* onda današnje masovne pričesti pokazuju da smo uklonili svako dužno štovanje prema tom Sakramentu (*Kat. Kat. Crkve,* 1387). Koji je smisao tijelovskih procesija?

Pretpostavljam da o tome razmišljaju i mjerodavni. Neka ih nadahnu sv. Tarcizije i don Šanto Bilan.

Pavao Galić

Portret Ljiljane Matković-Vlašić

Semper idem ...
Mobile in mobilibus ...

Ljiljana Matković Vlašić:
Autoportret u plavom

- Gospođo Matković-Vlašić! Renomirana ste katolička spisateljica i poetesa; objavili ste niz knjiga i napisa. Uređivali ste glasilo Mirotvorni izazov *tijekom devedesetih godina XX. st. Često gostujete na znanstvenim simpozijima o religiji; sada ste i predsjednica Udruge za međureligijsku kulturu, a bavite se i likovnom umjetnošću. Otkrijte čitateljstvu kako sve to postižete?*

- Bit ću kratka s odgovorom. Kad vas mnogo toga iskreno zanima, naći ćete za to vremena.

- Kako se osjećate kao predsjednica Udruge za vjersku slobodu?

- Osjećam se počašćena! To je nedvojbeno i priznanje, a dakako i obveza koju vrlo ozbiljno shvaćam. Voljela bih da moja djelatnost u toj Udruzi bude učinkovita, jer – ova Udruga kod nas postoji 15-ak godina, a u svijetu ima dugu tradiciju.

- Honoré de Balzac zapisao je: Ljubav je poezija razuma. *Pučka misao glasi:* Bog je ljubav – ljubav je darovana od Boga. *Kako biste Vi definirali ljubav?*

- Ne drugačije od onoga što ste naveli. Malo ću nadopuniti. Činjenica je da nas ljubav preobražava, čini sretnima, boljima, kreativnima, sposobnima. Najistinitije se o njoj izrazio sveti Pavao u svom hvalospjevu ljubavi u Poslanici Korinćanima (13,1-13). Za njega sve naše sposobnosti, sva naša vjera i sve naše znanje ne vrijede ništa ako nemamo ljubavi. Meni su Pavlove riječi o ljubavi nešto najljepše što je ikada napisano. Treba jednostavno otvoriti Novi zavjet i to pročitati.

- Victor Hugo napisao je: Knjiga je u cijelosti put od zla k dobru, od krivde k pravdi, od pogrešnoga k ispravnomu, od noći k danu. *U ozračju ovih misli, usporedite kulturu knjige u Lijepoj Našoj i u drugim zemljama?*

- Hugo je vrlo dobro znao u svojim knjigama istaknuti plemenitost ljudskog bića. Rekla bih da se danas u knjigama sve više ističe mračna strana čovjeka. I kod nas i u svijetu prava je poplava svakojakih knjiga, ali prevladava upravo taj trend mračnog, trend crne kronike. Ono što je prije bilo rezervirano za ispovjedaonicu, danas se javno govori i to tako glasno kao da je važno da svi to čuju. Nestalo je srama. A sram je ipak vrlo pozitivan osjećaj. I velika je šteta da ga više nema.

- Varaždin – grad baroka i kulture, Vaš je omiljeni grad. Vaše impresije o Varaždinu?

- Varaždin je prvenstveno s estetskog stanovišta prekrasan. Grad je vrlo čist s vrlo lijepom arhitekturom – koja je sad malo narušena s izgradnjom velikih zgrada, ali u tom gradu još uvijek dominira ljepota baroknih crkava i palača. Rekla bih da je Varaždin grad po mojoj mjeri!

- Pisali ste i o biblijskim heroinama. Otkrijte čitateljstvu nekoliko heroina iz svoje knjige?

- Istaknula bih meni najdražu, Abigajilu, te egipatske babice Šifru i Puu. Upravo zato što nisu tako poznate kao, primjerice, Estera ili Judita. U patrijarhalnom društvu uvijek će se isticati one koje su nosile mač u ruci i ratovale. No u mojoj knjizi "Velike žene Staroga zavjeta" dolaze do izražaja i one manje poznate, ali isto tako velike ako ne i veće od uobičajenih ratničkih heroina. Pitam vas što bi bilo od Židova da su babice Šifra i Pua poslušale zapovijed surovog faraona? A Abigajila je poput mnogih žena, ne samo tada nego i danas, imala problema s nerazboritim mužem čije je pogreške morala ispravljati.

- Francuska spisateljica Françoise Sagan u svojim je memoarima zapisala: Brak je lutrija u kojoj muškarci stavljaju na kocku svoju slobodu, a žene svoju sreću. *Što mislite o tome?*

- Sloboda se ne bi smjela shvatiti banalno kao što mi se čini u ovom zapisu. Sloboda je zapravo duboki unutarnji osjećaj koji se ne gubi ni u zatvoru. Njega može dakako imati svaki čovjek, pa bio on muškarac ili žena. To vrijedi za oba spola. Isto vrijedi i za sreću. A sve što imamo, možemo izgubiti. U svakom je slučaju pogrešno od drugoga očekivati da će nas usrećiti. Ne bih brak uspoređivala s lutrijom makar može donijeti vrlo ugodna kao i vrlo neugodna iznenađenja.

- Legendarna talijansko-američka operna primadona XX. st. Anna Moffo (1932. – 2006.) na jednoj je soareji izjavila: Iza posljednje riječi muškaraca stoji točka. Iza posljednje riječi žena stoje dvije točke. *Kakve su današnje relacije između muškaraca i žena?*

- Prodor žena u sve pore javnog života mislim da zbunjuje muškarce. Možda otuda vrlo drastični izljevi

agresivnosti s njihove strane. No rekla bih da i današnje relacije između muškaraca i žena velikim dijelom ovise o meridijanima i paralelama zemaljske kugle na kojima se odvijaju. U svakom slučaju trebalo bi biti više suradništva, a manje suparništva. Život je kratak i čemu ga zagorčavati jedno drugome.

- *Kineska mudrost veli:* Ljudi imaju godine koje imaju, koje im drugi daju i koje sami sebi daju. A *Marlene Dietrich*: Shvatila sam da sam počela stariti upravo onda kada su me ljudi počeli uvjeravati da uopće ne starim. *Gospođo Matković – Vlašić, vaša vitalnost nadilazi taj paradoks. Koji je Vaš recept?*

- Borba sa starošću nažalost je uvijek izgubljena, ali dobro je da što dulje traje. Danas mediji šakom i kapom daju recepte. Mislim da je važno poznavati sebe i svoje mogućnosti, a ne slijepo oponašati druge. Mene znatno održava moja znatiželja, veliki interes za ljudske sudbine, osjećaj da mogu drugima pomoći, da mogu pridonijeti općem dobru. I na kraju krajeva silno pješačenje, često popraćeno molitvom. Ništa mi nije draže nego koračati livadama i šumama u blizini dragog mi Vrbovca. Pješačim i po Zagrebu. Tramvajem se rijetko koristim. Auto ne vozim. I do desetog kata ići ću pješke a ne liftom.

- *Martin Luther je vjernicima propovijedao:* Prijatelj je Platon, prijatelj je Sokrat, ali – više treba cijeniti istinu. *Što današnji kršćanski svećenici propovijedaju?*

- Svaka čast Lutheru! Ali isto tako Platonu i Sokratu! U svoje vrijeme oni su se maksimalno trudili oko istine. Mislim da je pjesnik Keaats rekao da je istina ljepota. Takva definicija istine vrlo mi se sviđa. Današnji svećenici kao i oni jučerašnji trude se govoriti o kršćanskim vrijednostima koje su par excellence u službi istine. Mislim da ćemo na kraju vremena doći do pune i definitivne istine. Sada se samo vrtimo oko nje, jer život je ipak velika tajna, a isto tako i istina.

- *Kada je riječ o narodu, Mustafa Kemal Atatürk, tvorac Turske Republike, jednom je prigodom izjavio:* Narod je veći od Alaha. *Možete li pojasniti sadržaj te poruke?*

- Atatürk očito nije vjerovao u Alaha.

- *Jedna je od Lao Tseovih izreka:* Dobrota u riječima stvara povjerenje. Dobrota u mislima stvara dubinu. Dobrota u davanju stvara ljubav. *Kako biste definirali dobrotu?*

- Dobrota skladno povezuje misli, riječi i djela, a uvijek znači odmak od sebičnih interesa. Usmjerena je prema bližnjem i prema općem boljitku. Uvijek je u službi života. Rekla bih da je to najpozitivnija čovjekova energija - važnija od inteligencije.

- U Kuranu postoji i zapis: *Ne boj se pismenih, niti nepismenih, već polupismenih.* Što biste rečenome dodali?

- Očito je da polupismeni sebe drže pismenima pa se ne trude da to i postanu. Naravno da onda lako čine veliku štetu, pogotovo ako su se dokopali kakvih odgovornih položaja s kojih odlučuju o sudbinama ljudi. Ta se izreka može odnositi na svako manjkavo znanje na bilo kojem području.

- Slika mojega pravoga života nenaslikana je slika, a nenaslikane slike su drugi život iz onog drugog svijeta koji je u meni, *odao nam je Ivan Rabuzin. Koje su inspiracije Vaših likovnih ostvarenja?*

- Da bih se prihvatila slikanja, mora me neki vizualni događaj duboko potresti. Tako su me, primjerice, potresla visoka stabla bavarskih šuma. Taj se osjećaj protegnuo i na naše šume. Naprosto sam zadivljena kad promatram stabla. Kad se u susjedstvu posjekla jedna breza, osjećala sam fizičku bol kao da mi je netko drag umro.

Ne slikam zato da bih pravila i prodavala slike. Želim samo produbiti neke vizualne doživljaje. Slikanje je neka vrsta molitve makar nisam naslikala niti jedan vjerski prizor u užem smislu. Ali držim da su moje slike takve kakve jesu odraz smirene radosti življenja i himna Stvoritelju.

- *Vašu dugogodišnju djelatnost krune priznanja. Otkrijte ih čitateljstvu – iako je slavna francuska spisateljica i feministica George Sand u svojim memoarima zapisala:* Kad god je čovjek u neprilici da o sebi govori, nehotice izgleda kao da se hvali.

- Vrlo mi je drag blagoslov pape Ivana Pavla II. u povodu 20. obljetnice pokreta Kursiljo. Veseli me ako se nađem u kakvoj enciklopediji ili antologiji. Zapravo brojni prijatelji najveće su mi priznanje. Pa i sadašnja funkcija predsjednice Udruge za vjersku slobodu u Republici Hrvatskoj.

- *Vaša poruka?*

- Vjerujem da poruka proizlazi iz našeg razgovora. Tim više što ste Vi u njega uključili i misli vrlo poznatih i značajnih ljudi.

Miloš Lalošević

Muzej u kući

Nakon više od četiri desetljeća stalnog sakupljanja i obogaćivanja svoje zbirke kolekcionari Živko i Željko Sajko iz Novske dočekali su da njihov „muzej u kući" bude upisan Rješenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske od 14. prosinca 2005. u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – popis preventivno zaštićenih kulturnih dobara. Tim rješenjem obuhvaćeno je 1900 predmeta, a u tijeku je stručno dokumentiranje predmeta za trajnu pravnu

zaštitu zbirke. Nadležni konzervatori izvršili su u lipnju prošle godine uvid u predmete i dokumentaciju zbirke.

Zbirka starih predmeta, dokumentarnih fotografija, negativa i razglednica iz 19. i 20. stoljeća nastajala je od sredine prošlog stoljeća pa sve do danas, a čuva vrijedan dio kulturne baštine novljanskog kraja u vremenskom rasponu od sedmog stoljeća pa sve do Domovinskog rata. Broji više od 2000 predmeta (popisano je 1900) mahom od drva, tekstila, metala i keramike, a proizvodi su to narodnog rukotvorstva, starih obrta ili su starije industrijske izradbe. Tematski, kulturološki, prema izvornoj funkciji i dataciji, zbirka se može podijeliti na podzbirke: etnografsku, sakralnu, kulturno-povijesnu i arheološku. Etnografski predmeti vezani su uz narodni život i način privređivanja pučanstva novljanskog kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća. U zbirci se ističu arhaični oblici posuđa, keramičkih zdjela, alati za obradu drva, zemlje, pomagala za transport i uporabni predmeti. Kulturno-povijesni predmeti su satovi, fotoaparati, kino-projektori, kućni strojevi i pomagala, rasvjetna tijela... Sakralni predmeti datiraju iz razdoblja od 17. do 20. stoljeća, a pripadali su novljanskoj župi sv. Luke evanđelista.

Dokumentarne fotografije i razglednice s kraja 19. i 20. stoljeća su prikazuju stambene zgrade, industrijske objekte, izgradnju infrastrukture, vatrogastvo, razvoj željeznice, obrazovanja, vjerske događaje... sve do Domovinskog rata. Arheološki predmeti u zbirci Sajko dokaz su kontinuiteta naseljavanja novljanskog kraja. Zbirku čine i vatrogasne kacige iz 19. i 20. stoljeća, kao i one vojne iz dvaju svjetskih ratova i Domovinskog. Oružje, vatreno i hladno, iz razdoblja od 7. do 20. stoljeća, artekati koje je upotrebljavala vojska – ujedno su i svjedoci promjena u širem društvenom kontekstu.

Zbirka obitelji Sajko smještena je u nekoliko prostorija prizemlja obiteljske kuće i u dvorišnoj zgradi – i jedna je od najraznovrsnijih privatnih kolekcija predmeta na području Sisačko-moslavačke županije, a i Hrvatske. Unatoč nedostatku prostora, predmeti su uredno složeni i održavani, obilježeni inventarnim brojevima te se o njima vodi detaljna i uredna dokumentacija. Zbirke takvih predmeta poželjan su kulturno-turistički sadržaji svakog naselja, grada ili općine, i od iznimne su važnosti za učenje o povijesti svake sredine. Grad Novska već šestu godinu Živku i Željku Sajku financijski pomaže pri očuvanju zbirke – i to s obzirom na troškove provođenja mjera za zaštitu predmeta, troškove čuvanja i smještaja predmeta u obiteljskoj kući kolekcionara, stvaranje pozitivnih kriptoklimatskih uvjeta u prostoru smještaja zbirke (zaštita od svjetla, vlage i zagađivanja zraka) i režijske troškove prostora.

Prema evidenciji sakupljača Živka i Željka Sajka zbirku je do kraja siječnja 2009. godine razgledalo više od tisuću posjetitelja. Želja je Sajkovih da zbirku što prije preuzme grad Novska i da ona bude polazište za osnivanje Gradskog muzeja Novska. Svakako je veoma važno da se u bližoj budućnosti riješi pitanje prostora, odnosno da se otkupi jedna od postojećih zgrada u samom centru grada – kako bi predmeti bili još prikladnije smješteni i stručno prezentirani. Takva konačna prezentacija predmeta za čije su sakupljanje izdvojene godine rada, brige i ljubavi – bit će sadržaj kojim će se podizati svijest stanovnika o kulturnim vrijednostima, kulturnom identitetu novljanskog kraja te o potrebi čuvanja kultunog naslijeđa na prostoru Sisačko-moslavačke županije.

Tijekom zadnjih tridesetak godina, Živko i Željko Sajko izlagali su u raznim prigodama u Novskoj, Jasenovcu, Lipovljanima, Krapju, Kraljevoj Velikoj, Plesmu, Kozaricama, Starom Grabovcu, Sisku i Garešnici dokumentarne fotografije i predmete iz svoje zbirke – i to u onom broju kako je koji izložbeni prostor dozvoljavao. Tijekom priprema za izložbe, važno je i to istaknuti, ova dvojica kolekcionara u vlastitom su fotolaboratoriju izradili preko 600 uvećanih dokumentarnih fotografija – tako da će one koje do sada nisu izlagane, biti upotrijebljene za neke nove izložbe. I na kraju, Željko Sajko kao sudionik Domovinskog rata, ponajviše u svojstvu ratnog snimatelja, obišao je sva ratišta na novljanskom području (a i širem) i u posjedu je video-zapisa i DVD-a s tih bojišta – koji su sastavni dio zbirke obitelji Sajko. Neke video-zapise već je predočio široj javnosti.

Željko Voborski

Veljačke bilješke

Fra Josip Ante Soldo (1922. – 2005.). Život i djelo

Lijepo opremljen zbornik sa znanstvenoga skupa 2006., *Fra Josip Ante Soldo (1922. – 2005.). Život i djelo* (Sinj 2008.) sadržava priopćenja o tom redovniku Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, učenjaku, profesoru, glazbeniku i pjevaču, predsjedniku Ogranka Matice hrvatske u Sinju, govori čitatelju o odlikama njegova redovničkoga života i pedagoškoga rada, vrijednosti znanstvenoga djela i vrsnosti umjetničkih nastupa. Prema sudu njegova provincijala, "Fra Jozina moralna i intelektualna odgovornost prema Crkvi, Provinciji, narodu i kulturi, njegov pregalački samozatajni, ali iznimno vrijedni život i rad svrstavaju ga u sami vrh uglednih franjevaca koje je ova Provincija iznjedrila u svojoj 273 godine dugoj povijesti".

U središnjem dijelu zbornika priopćenja su Hrvatina Gabrijela Jurišića o naslovnikovu životu (31 – 44), Drage Šimundže o njemu kao svećeniku, profesoru i odgojitelju (47 – 65), Nikše Stančića kao povjesničaru (69 – 81), Zvonka Tolića kao istraživaču prošlosti Provincije (85 – 113), Hane Breko Kustura kao glazbeniku i muzikologu (117 – 133), Joška Kodžomana kao arhivistu (137 – 145), Nenada Cambija o njegovu arheološko-muzeološkom radu (149 – 157), Blaža Toplaka o radu u Ogranku Matice hrvatske (161 – 187) i Milka Brkovića o Soldinim radovima u izdanjima Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru (191 – 204), a H. G. Jurišić je sastavio bibliografiju njegovih objavljenih radova i članaka o njemu.

Dobrodošli su tako skupljeni podatci o naslovnikovu životu i radu, vrednovanje njegova prinosa hrvatskoj povijesti i umjetnosti te uspomene subraće, učenika i kolega, uz napomenu da je i *Marulić* više puta između 1979. i 2006. svoje čitatelje obavješćivao o Soldinim radovima, napose o njegovu djelu u dva sveska *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću* (1996. u br. 1 i 1997. u br. 6) te o izdanju *Grimanijev zakon* (2006. u br. 6).

Od pošasti sačuvaj nas

Na temelju vrela i štiva te osam predložaka zavjetnih slika iz XV. i XVI. st. u Splitu i Trogiru, Meri Kunčić napisala je knjigu *Od pošasti sačuvaj nas* (Zagreb 2008.) razjašnjući podnaslovom da je riječ o utjecaju turske pogibelji i kužnih pomora na nastanak i sadržaj tih umjetnina.

Kako kaže, iako su pošasti i ratovanje snažno utjecali na svakidašnjicu u ondašnjim južnohrvatskim gradovima, taj utjecaj nije dobro proučen, a još manje "na promjene u umjetničkom stvaralaštvu i na ikonografiju sakralnih djela" što su "proučavana ponajviše s pozicije njihove umjetničke vrijednosti te pripadnosti određenom umjetničkom krugu, a rjeđe su objašnjavana s obzirom na povijesni kontekst unutar kojega su nastala". Stoga se latila da u svojoj studiji prouči učestalost kužnih pošasti i turskih napadaja, dakle povijesnu pozadinu zavjetnoga slikarstva, za koje kaže da je, kao općenito južnohrvatsko slikarstvo, bilo dijelom zapadnoeuropskoga i sredozemnoga kršćanskoga kulturnoga i umjetničkoga svijeta te izloženo utjecaju tamošnjih gibanja.

Na temelju većinom velikih oltarnih i nekoliko manjih slika velike umjetničke vrijednosti, prosuđuje kako su velike pogibelji potaknule kult "nekih novih svetaca (sv. Rok, sv. Sebastijan, sv. Ludvik Touloški", kako "kultovi svetaca koji su već bili ukorijenjeni u dalmatinskoj tradiciji" (npr. sv. Kuzme i Damjana, sv. Antuna Opata) u potpunosti "dobivaju *anti-peste* značenje", kako se i kultovi drugih vezuju sa zaštitom od napadača (npr. sv. Mihovil) ili općenito (sv. Jeronim), da se također zazivaju "stoljetni komunalni sveci patroni" (sv. Lovro, sv. Ivan Trogirski, sv. Dujam), ali da je središnji zaštitnički lik nesumnjivo lik Djevice Marije. "Na ikonografskim programima – piše autorica – splitskih i trogirskih zavjetnih slika lik Bogorodice daje glavni ton kako ikonografskom sadržaju tako i vizualnoj poruci. Gospa je dominantna u svakom pogledu, a ostali sveci tek je nadopunjuju."

Ponovivši zaključno kako je južnohrvatsko zavjetno slikarstvo "slijedilo stilske, ikonografske i kanonske odrednice europskog, a posebno mletačkog sakralnog slikarstva", kaže da je ono u XV. i XVI. st., kad se domaća zbilja razlikovala od europske, jačalo one ikonografske teme i programe i isticalo one svece "koji su bili smatrani funkcionalnijim zagovornicima dalmatinskih vjernika pred Bogom".

Kaj

I prošlogodišnji brojevi časopisa *Kaj* podsjećaju na njegovu "četrdesetletnicu".

Osim više književnih sastavaka, u njima je različitih radova o piscima i njihovim djelima, umjetnicima, naseljima i govorima, gradnjama u prošlosti i suvremenim konzervatorskim i restauracijskim akcijama.

Franjo Pajur, *Barokni traktati Jurja Habdelića* (br. 3), kaže kako su

njegova djela "Zerczalo Mariansko" i "Pervi otcza nassega Adama greh" "barokna prema svih sedam tipičnih parametara barokne propovijedi i u cijelosti pripadaju srednjoeuropskom katoličkom kulturnom krugu".

Davor Piskač, *O raspravi Južnoslavenska narodna epika u prošlosti Vatroslava Jagića* (br. 1-2), raspravljajući o njegovim gledištima pokazuje "kako se ne radi niti o približno tako izravnim i jakim srpskim utjecajima na hrvatsku junačku književnost, nego o utjecajima koji su poznati u svjetskoj književnosti još od antičkih vremena te koji se periodično javljaju u svim nacionalnim književnostima".

Željko Vegh, *Zbirka originalnih rukopisa Dragutina Domjanića* (br. 3), uz bilješku objavljuje 17 pjesama (9 neobjavljenih) što se čuvaju u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici.

Ivan Kutnjak, *Pjesni razlicijeh: Nikola Pavić vs. Vinko Kos* (br. 4-5), piše o njima, uspoređuje ih, govori o polazištima, značajkama i vrijednostima njihova pjesništva.

Vinko Brešić, *Kajkaviana et juvenalia Croatica* (br. 1-2), piše o antologičarskoj praksi i teoriji Jože Skoka ocjenjujući da mu je "antologičarski rad mnogo više od pukoga reprezentiranja književne prakse". Uvrštena je i opširnija obavijest o predstavljanju Skokovih knjiga izdanih u povodu njegovih 75 godina života na tribini Kajkavskoga spravišča prošle godine.

Osim članka Andrijane Kos-Lajtman, *Ljekoviti doživljaji djetinjstva Miroslava Dolenca – prožimanje usmene i pisane književnosti* (br. 6), spomenuti je prinose Miroslava Šicla, Iva Kalinskoga, Jože Skoka, Mije Lončarića, Borisa Domagoja Biletića, Predraga Jirsaka i Božice Pažur s kolokvija Hrvatski književni putopis 19. i 20. stoljeća (br. 1-2).

Doris Baričević, *Zagrebački barokni kipar Josip Stallmayer* (br. 3), kaže da je on za svojega boravka na Gradecu od 1752. do približno 1765. stekao ugled vješta majstora "koji je u kiparstvo ne samo Gradeca nego i dobrog dijela sjeverne Hrvatske unio nove elemente baroknog izraza".

Ivan Srša, *Čakovečki Stari grad za Ernušta* (br. 4-5), donosi pretpostavljeni izgled graditeljske cjeline, gradnje za koje se pretpostavlja da ih je poduzela obitelj Ernušt te događaje nakon njezina izmrća 1540. Iz njegova je pera i članak *Stari grad za Zrinskih* (br. 6), u kojem opisuje glavne gradnje na cjelini čakovečkoga Staroga grada što su ih dali izvesti u XVI. i XVII. st. Nikola IV. (Sigetski) i Nikola VII. Zrinski.

Miroslav Kleman, *Projekt Bastion* (br. 1-2), izvješćuje o realizaciji njegova varaždinskoga dijela.

Jela Maresić, *Vizvarski govor u Madarskoj* (br. 4-5), opisuje fonološka i morfološka obilježja toga kajkavskoga govora što nestaje (članku je dodala rječnik), Andela Frančić, *Poviest imena naselja Sveta Marija* (br. 6), prati imenovanje međimurskoga naselja od srednjega vijeka do danas, Hrvoje Petrić piše članke *O nekim naseljima u porječju Plitvice tijekom srednjega i početkom ranoga novog vijeka* (br. 1-2) i *O nekim aspektima katoličke obnove u župama Podravine tijekom 17. stoljeća*, naime o obnavljanju mreže župa i stvaranju prve pučkih škola (br. 4-5), Damir Kremenić, *Drveni križevi na šestinskom groblju* (br. 3).

Zanimljive su dječje i mladenačke uspomene, *Popovača – iz arhiva sjećanja* (br. 3), Olge Maruševski, povjesničarke umjetnosti i kulture te urednice u Hrvatskom biografskom leksikonu (Popovača, 1922. – Zagreb, 2008). Posmrtno joj je objavljen i putopis *Od turske kave do kineskog čaja* (br. 4-5), a Marija Roščić napisala joj je nekrolog (br. 6) s izborom iz bibliografije.

U povodu smrti slikara Ivana Rabuzina (1921. – 2008.) tiskan je kraći blok in memoriam (br. 6).

15 dana

Suvremenomu hrvatskom slikaru Vatroslavu Kulišu posvećen je četvrti broj 2008. zagrebačkoga časopisa *15 dana*. Likovni znalci Milan Bešlić, Igor Zidić, Miroslav Gašparović i Iva Körbler napisali su svoje o odlikama i vrsnosti njegova slikarstva, pa i o njemu i vremenu u kojem je zavolio slikanje, u kojem je radio i kojim je sve putovima tražio i nalazio svoje zamisli, svoj izraz, svoju umjetnost. No mene su se napose dojmili njegovi razgovori s Barbarom Vujanović i Darkom Glavanom, jer sam u njegovim riječima bolje upoznavao otvorena, inteligentna, zrela čovjeka i umjetnika, još više spoznavao na njegov način proživljenu, ali i pogolemim djelom potvrđenu, umjetnost i smisao slikarstva.

On tako na jednom mjestu govori o svojem traženju slikarstva i nadasve svojem užitku u njemu. Govoreći o svojem posljednjem ciklusu ili, kako kaže, "hedonističkoj izložbi", zaključuje: "Ne bih pristao na bezuvjetno umjetničko izražavanje ako me prosede ne veseli. Kao da nekome zamjerite rimu u stihovima kao znak slabosti. Dakle, neke nemarnosti, neke evergreene, boje u suživotu su odluka uživanja. I to može obogatiti vrt slikarstva, ne mora se pod svaku cijenu širiti granice kako to mnogi vole reći. Zato imamo suprotnih rezultata kada neki umjetnici ramenom razvaljuju već otvorena vrata. Ovdje je ipak svaka mrlja moje htijenje i odabir i napor prenošenja emocija i ideje. U toliko je teže jer to nije niti muzika ili još preciznije književnost. Svakako je

to materija u kojoj uživam i nalazim puno osobnoga."

Viknut će: "Slikarstvo nije mrtvo", iako se možda takvim nekomu čini u razmahalom svijetu "velike torte koja se danas zove vizualni jezik ili vizualne komunikacije" ili "*public art*, dijalog s javnošću komentiranja životnih prilika i slično". Stoga, opirući se gledištu o staromodnosti slikarstva, jednostavno kaže: "Eto, u tom smislu ja sam staromodan, vezan sam uz modernu, ne uz suvremenu umjetnost." Drži on "vrijednim one originalnosti koje su nastavak tradicije", vrsno mu je ono "što se temelji na tradiciji, ali je modificirano na suvremen način". Stoga bezbrižno i uvjereno može reći: "Držim se slikarstva." I želi biti jedan od onih slikara "koji još uvijek vole slikati", jer tu je "siguran, najiskreniji. Mislim da je to najbolji dio mene. Da znam da sam bolji u nečem drugom, ja bih se promijenio. A ovo me najviše veseli, mislim da je ovo najljepši posao na svijetu."

Blisko mi je takvo razmišljanje umjetnika kojemu se potezi i oblici rasprskavaju u bojama i svjetlosti što se ne zaustavljaju ni pred naumljeno zadržanim prazninama. Napose blisko u onako tmurnoj i daždnoj zagrebačkoj siječanjskoj noći kakva je bila kad je časopis predstavljen.

Usput, spomenuo bih reprezentativnu knjigu, *Oaza svetosti i svjetlosti / An Oasis of Sancity and Light* (Zagreb 2008.), o gradnji crkve sv. Leopolda Bogdana Mandića u Melbourneu, u kojoj su – pored djela kipara Petra Barišića i Kuzme Kovačića te slikara Charlesa Billicha i Josipa Botterija – i Kuliševi mozaici. Kuliševski.

T. M.

Spomenik trajniji od mjedi

(Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, Zagreb, Školska knjiga, 2008., knj. III. Od početka narodnog preporoda /1835./ do danas, str. 637, Biblioteka Lucius, I/3)

Svojevremeno sam na ovim stranicama prikazao prva dva sveska Stipčevićeva troknjižja (*Marulić*, 37./2004., 3, 505-506; 40./2007., 1, 184-185). Treći se svezak pojavio krajem 2008. godine, pa ćemo ga opisati u najkraćim crtama. Troknjižje ima ukupno 1650 stranica.

Treća knjiga troknjižja ima osamnaest poglavlja:

I. *Proizvodnja knjige*, II. *Knjižarstvo*, III. *Cijena knjige*, IV. *Jeftine knjige*, V. *Knjige za puk*, VI. *Periodične publikacije*, VII. *Alternativne publikacije*, VIII. *Referativne publikacije*, IX. *Čitatelji i čitanje*, X. *Žene i knjige*, XI. *Nebriga za knjige i knjižnice*, XII. *Bibliofili i spašavanje knjižnoga blaga*, XIII. *Iznošenje knjižnoga blaga iz Hrvatske*, XIV. *Krađa knjiga*, XV. *Nepotrebne knjige*, XVI. *Knjiga i rat*, XVII. *Štetne i zabranjene knjige*, XVIII. *Društvena moć pisane riječi*. Na kraju su bilješke, popis ilustracija i kazalo osobnih imena.

Sva su poglavlja ove knjige važna i zanimljiva, ali ćemo za ovu priliku razmotriti samo neka – nama vremenski najbliža. Drugo nam poglavlje opisuje knjižarstvo u raznim sustavima – Austro-Ugarske, između dvaju svjetskih ratova, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u doba komunizma. Starom je naraštaju komunistički sustav još u svježem sjećanju i zacijelo još pamti sudbinu knjige u njemu. Premda su mnoge stvari starima poznate, ipak ima i nepoznatih, koje je Stipčević oteo zaboravu. One su s ovom knjigom ovjekovječene!

Na str. 43 čitamo kako je s uspostavom NDH prestala postojati *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* pod starim nazivom i nastavila svoj rad uz izmijenjeno ime *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*. Na nju su bila prenesena sva prava i obveze JAZU, pa je Akademija s novim nazivom nastavila izdavanje svih započetih nizova knjiga. Mislim da je nepoznato ono što se kaže u bilješci na str. 552. Izdanja HAZU, tiskana u vrijeme NDH, nisu se smjela pojaviti u popisima izdanja JAZU (koja je 1947. od HAZU opet postala JAZU), jer su bila proglašena *nepostojećima*. Tek u *Popisu izdanja HAZU* 1986. – 2000., Zagreb, 2001. na prvoj se stranici spominju ratna izdanja HAZU (npr. *Rad* HAZU, knj. 270 (1941.) – 280 (1945.) uz napomenu da je ista numeracija ponovljena za sveske izdane nakon 1945. godine pod naslovom *Rad* JAZU. Razni su se stručnjaci koristili tim *nepostojećim* izdanjima, pa su ih citirali u svojim radovima. Aleksandar Stipčević spominje i mračne dane Akademije iz 1947. godine. Te je godine tiskan *Ljetopis* JAZU za godine 1946./1947., koji je imao broj 54, iako je *Ljetopis* s tim brojem već bio objelodanjen u doba NDH, ali je taj broj bio proglašen *nepostojećim*. Za taj je prvi poslijeratni svezak *Ljetopisa* JAZU glavni tajnik Akademije Branimir Gušić napisao uvodne riječi pod naslovom *Osam godina*. Njemu je smetalo što je u doba rata bio izmijenjen naziv Akademije, pa je tu promjenu pripisao zlikovcima, izrodima itd. Stipčević oštroumno primjećuje da Gušiću nije palo na pamet optužiti srpske i slovenske akademike, koji su bili članovi svojih Akademija pod nacionalnim imenom (str. 521).

Poglavlje o enciklopedijama, leksikonima i bibliografijama opisuje nam povijest tih naših publikacija, a sudbina nije bila baš svima naklona. Riječ je o *Hrvatskoj enciklopediji*, koja je počela izlaziti za Kraljevine Jugoslavije, *Jugoslavenskoj enciklopediji* u komunističkom razdoblju, pa *Hrvatskom biografskom leksikonu*, koji je Stipčević obradio i u posebnoj knjizi. Malo je poznat sljedeći podatak o

Miroslavu Krleži, koji je zaslužan za našu enciklopedistiku. Na str. 229 A. kaže da je Krleža priznao dragocjenu Ujevićevu pomoć pri organiziranju rada u Leksikografskom zavodu, jer je Ujević imao bogato iskustvo s *onom* svojom enciklopedijom. "Ona" enciklopedija bila je *Hrvatska enciklopedija*, ali ni moćni Krleža nije se usudio spomenuti njezin pun naslov, jer je te riječi izgovorio u nazočnosti nedodirljivoga gospodara J. Broza.

Stipčević je pozabavio i krađom knjiga u Zadru i Zagrebu i dobro je da nas je podsjetio na tu našu nedavnu kulturnu tragediju. Zadarska krađa knjiga pripada 1972. godini, kada su lupeži noću provalili u samostan Sv. Frane i izrezali inicijale i neke listove iz dragocjenih pergamenskih kodeksa iz XIV. st. (str. 433). Lupeži nisu nikad pronađeni. U vremenu od 1982. do 1987. dogodila se organizirana krađa u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Ukradeno je oko 2000 knjiga. Krađa je imala i političko značenje – bilo je predvečerje Domovinskog rata (436). Jesu li danas baš sve naše knjižnice sigurne?

O stradanju knjiga tijekom Domovinskog rata govori se u posebnom poglavlju. Poglavlje o nepotrebnim knjigama nije samo dokument, nego i roman koji se čita u jednom dahu.

Štetne i zabranjene knjige naslov je XVII. poglavlja, u kojem se opisuje austrijska cenzura, pa ona u Kraljevini Jugoslaviji i tijekom Drugoga svjetskog rata. Zaustavit ćemo se na cenzuri u komunističko doba (str. 503-526) i na onoj u demokratskoj Republici Hrvatskoj.

Jugoslavenski se komunisti nisu trebali mnogo truditi kako bi izmislili neki nov sustav progona pisane riječi, jer je takav pisani-usmeni sustav već dobro funkcionirao u SSSR-u. Iz prve zemlje socijalizma taj se sustav prenio u Jugoslaviju, posebno u Hrvatsku, gdje je vladala kombinacija komunističke ideologije i protuhrvatstva. Stipčević opisuje rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, pa nekakvu *Anketnu komisiju* za utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom s neprijateljem, koja je komisija ispitivala hrvatske kulturne ljude, te ih podvrgavala teškim poniženjima. U tom poglavlju čitamo i o sudbini zabranjenih knjiga, među kojima je bio i peti svezak *Hrvatske enciklopedije* koji je tek izišao iz tiska. Taj je svezak bio osuđen na lomaču i tvornicu papira, ali su prijatelji knjige ipak uspjeli spasiti mali dio naklade, zahvaljujući zbrci koja je vladala u Zagrebu odmah na početku partizanske vlasti.

Kada je u listopadu 1991. izašla *Uredba o informativnoj djelatnosti za ratnog stanja* (Narodne novine, 4. XI. 1991.), koja je bila slična ili jednaka svim takvim zakonima u svijetu u jednakim ili sličnim prilikama, za komunistički kadar u medijima bio je to dokaz *suspenzije demokracije*, cenzure itd. Apsurd je bio u tome, kaže Stipčević, što su te stvari pisali oni kojima nisu smetali stoput gori zakoni u doba komunizma, iako nije bilo nikakvih ratova u Jugoslaviji. Novinari iz pokojnog sustava, koji su desetljećima sudjelovali u ratu protiv svake slobodarske misli, počeli su poučavati o cenzuri mladu hrvatsku državu.

Stipčević ispravno zaključuje kako *Uredba* nije suspendirala slobodu tiska, jer su mediji komunističke orijentacije smjeli glasno prosvjedovati (str. 530-531).

Nakon Domovinskog rata, u doba mira, glasnogovornica UN-ove misije Kristine Haupt zahtijevala je da se u vukovarskim školama zabrani čitanje pjesme Antuna Šoljana *Vukovarski arzuhal!*

Sjetimo se konačno kako je iza Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji bila na snazi cenzura dopisivanja pa je svako pismo iz inozemstva na omotnici imalo pečat – cenzurirano. Je li bilo tada prosvjeda?

I ovaj je treći svezak *Socijalne povijesti knjige* plod znanja, rada i razmišljanja. Autor je oteo zaboravu značajno razdoblje knjige. Radio je u četirima ustanovama pola stoljeća uvijek u službi knjige i zato su njegovi opisi vjerodostojni. On je sam bio sudionik mnogih pothvata, npr. *Hrvatskoga biografskog leksikona*, svjedok mnogih događaja, npr. onih oko krađe knjiga u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, itd., pa su zato njegovi redci svjedočanstvo iz prve ruke, koje će biti dragocjeno za buduće naraštaje.

Mnogi se veliki narodi ne mogu pohvaliti ovakvim djelom o knjizi. Smijemo kazati da je Stipčevićevo troknjižje *spomenik trajniji od mjedi*. Podigao je on taj spomenik ne samo sebi, nego još više hrvatskom narodu i knjizi kao takvoj. Čestitamo autoru za taj kulturni spomenik, ali i nakladniku *Školskoj knjizi*, koja je shvatila važnost *Socijalne povijesti knjige*, te ju objelodanila u primjerenom tiskarskom ruhu.

Pavao Galić

Ljubijske novelete Ivice Šikića

(Ivica Šikić, *Ljubijske novelete*, Vlastita naklada, Čazma 2008.)

Riječ je o knjizi od 75 kratkih tekstova, autobiografskih zapisa, koje je autor naslovio noveletama i podijelio u tri cjeline: *Priče za malu djecu, Ljubiti bližnjega svoga* i *Molitva za krvnike*.

Prve su tri novelete neka vrst predgovora opsežnoj građi i djeluju poput dokumentarističkoga scenarija o razvoju Ljubije od najstarijih, pretpovijesnih vremena, od njenog imena koje znači ljubav, preko uloge rudnika željezne rude utkanoga u

sve pore razvoja i života pitoresknoga gradića, te preko rudarskih štrajkova, sve do najnovijih tragičnih zbivanja koja su u crno zavila i grad i njegove ljude. Naslovi su tih tekstova: *Ljubija – grad kojem je ljubav dala ime*, *Štrajk ljubijskih rudara* i *Na izvoru života*.

Četvrti tekst, *Priče za malu djecu*, vrlo kratak, uvod je u prvi dio ili prvu cjelinu knjige. U njemu autor nakratko polemizira sa sestrom o viđenju događaja u svom rodnom gradu, jer se sestra s mnogim njegovim interpretacijama ne slaže, nazivajući ih pričama za malu djecu. Ona je neke ljude i događaje doživjela na drugi način, no autor vjeruje u svoj rad, a ako netko smatra da on nije u pravu, neka napiše svoju viziju događaja.

Od prve novelete u tom dijelu (*Ana iz Raljaša*) do zadnje (*Grad s ogromnim ušima*) otkriva se čudesan svijet hipersenzibilnog i hiperaktivnog dječaka iz obitelji siromašnog ljubijskog rudara-kovača. Autor bez ustezanja govori o svemu što zapaža, iznosi na svjetlo dana i lijepe i manje lijepe događaje u svojoj obitelji i bližoj okolini pa vjerojatno zbog toga sestra negoduje, ne sviđaju joj se iznesene negativnosti o ocu, i kaže mu da su to priče za naivne čitatelje koji ne poznaju suštinu pa vjeruju onom što im se priča. Ova knjiga po tom nesmiljenom ogoljivanju zbivanja u obitelji podsjeća pomalo i na roman *Pogledaj dom svoj, andele* čuvenog američkog romanopisca Thomasa Wolfea.

U prvih tridesetak noveleta uglavnom se slika siromašni sloj ljubijskoga društva: rudarske obitelji i njihova djeca, dok se bogatiji (predstavnici vlasti i visokoobrazovani rudarski stručnjaci) spominju usputno najčešće kao kontrast da bi što više do izražaja došlo siromaštvo većine stanovništva.

Kroz cijelo djetinjstvo pa i kasnije nenametljivo se ističe lik majke, žene patnice koja odgaja petero svoje djece u kršćanskom duhu tolerancije i poštivanju Božjih zakona, uvijek u besparici i nestašicama svih vrsta.

Za razliku od majke, otac je oslikan kao grub i naprasit čovjek: *Ne znam jesu li očevi druge djece bili takvi, jer po tuđim kućama nismo smjeli hodati, ali ne sjećam se da smo na njegovu grubu i okorjelu licu mogli vidjeti radost i širok osmijeh što izvire iz srca... Najteže su mi padale očeve uvrede. On je bio vrlo agresivan i na jeziku i na rukama. Ne sjećam se da je vrijeđao sestre i brata, niti ih je tukao. Ja sam mu često bio glavna meta na kojoj je iskaljivao svoj bijes i nezadovoljstvo vlastitim životom...*

I izvan roditeljskog doma bilo je grubijana. Tako se s užasom sjeća učitelja Ćamila koji je ljubijske osnovce jednog ljeta vodio na more, te ga je u radničkom odmaralištu Grijevac kod Splita tako zvjerski izbatinao da su mu se još dugo poznali ožiljci

po leđima. Isti taj Ćamil će kasnije štititi jednog dječaka kad su ga neprijateljski nastrojeni učitelji i državni činovnici šikanirali zbog oca, "narodnog neprijatelja", i pokazati se kao human čovjek. Na satu glazbenog odgoja drugi učitelj izbacit će ga iz razreda udarcem nogom u stražnjicu zato što nema sluha, umjesto da mu lijepo priopći da ne može biti primljen u školski pjevački zbor jer ne zna pjevati.

S obzirom na to da je bio nestašno dijete, imao je problema u školi još od prvog dana: *Moje odrastanje nije bilo nimalo lako i sretno, ni meni ni onima koji su brinuli o meni. Iz dana u dan upadao sam u neugodnosti iz kojih sam se teško izvlačio. Kao da je sotona ušao u mene, a nitko mi nije mogao pomoći da se toga oslobodim.*

Kako je već znao čitati i pisati još prije nego je pošao u školu, prvi mu je razred bio dosadan pa je silno nervirao učiteljice. Budući da su to bile "partizanske" učiteljica, nisu se baš puno razumijevale u pedagogiju i metodiku te su neprekidno prijetile, dijelile loše ocjene, a na kraju ga i srušile u petom razredu. U nastojanju da izbjegne ponavljanje razreda, upoznat će i drukčiji svijet od onoga u kojem se neprekidno kretao: mladu studenticu iz bogate obitelji, u luksuzno opremljenom stanu, koja mu je davala instrukcije. Bila je ljubazna, prijateljski naklonjena, iskreno mu pomagala, no u školi je imao "suviše putra na glavi", previše se nekima zamjerio, tako da mu ljubazna studentica nije uspjela pomoći.

Zajedno s vršnjacima radio je razne nepodopštine po gradu, bilo ga je svuda i gdje treba i gdje ne treba. Osvećivao se s društvom pojedincima koji su naganjali i tukli djecu, primjerice čuvaru gradskih nasada Macanu izlili su na glavu punu kantu mokraće, verao se po drveću i promatrao kroz prozor ljubavne parove u zagonetnom zamku "Frendcimer", krao voće na tržnici...

S posebnim se simpatijama oslikava tetak Averko, suprug mamine sestre, pravim imenom Timofej Atanasijevič Averkov. Bio je ruski caristički vojnik koji je poslije Oktobarske revolucije uspio pobjeći iz boljševičkog zarobljeništva i igrom sudbine s još nekolicinom carskih vojnika naći se u Ljubiji. Tu se zaposlio u konjušnici koju je držala uprava rudnika, srodio se sa sredinom, oženio se i živio smirenim životom, ali je uvijek patio za domovinom i širokim donskim ravnicama. Boraveći često kod njega, dječak je upoznao tip ljudi potpuno suprotnih svom ocu: dobrih, nasmijanih, prostodušnih, uvijek spremnih priskočiti u pomoć... Averko je bio nepismen pa je autora često molio da mu čita "Borbu" i političke članke o Rusiji, što je dječaku bilo užasno dosadno, a "djadji", kako ga je nazi-

vao, najuzbudljivije štivo. Nepismena, uspio ga je naučiti sa se potpiše latinicom, a kad ga je odveo u kino da pogleda "Tarasa Buljbu", ujak se rasplakao kao malo dijete.

Osim Averka još je podosta dobrih ljudi šetalo Ljubijom, a bilo je i osobenjaka kao onaj što je znao pričati stravične priče od kojih se djeci ledila krv u žilama. Zanimljiva je i epizoda s ljubijskim "Švabama", njemačkim vojnicima-zarobljenicima koji su oslobođeni negdje 1948.

Djetinjstvo je obilježeno druženjem i zajedništvom djece različitih nacionalnosti i vjeroispovijesti: Hrvati katolici, Srbi pravoslavci, Muslimani i nikome od djece nije ni padalo na pamet da bi pravio neku razliku. Znali su za nečiju nacionalnost ili vjeroispovijest samo po imenima. Zajedničko im je bilo siromaštvo, maštovite igre, nestašluci, školski problemi, tučnjave s djecom iz drugog kraja grada, krađe... Bilo je tu i dječačkih, pubertetskih ljubavi, puno nogometa i simpatije za lokalni nogometni klub "Rudar" kroz koji će proći svi dječaci željni sportske slave. Bilo je i rijetkih putovanja izvan Ljubije, kao ono na more ili u Zagreb, koji mu se duboko usjekao u pamćenje.

Drugi dio knjige obuhvaća nešto odraslije godine i srednjoškolski period do odlaska na studije u Hrvatsku, ali i sjećanja na ranija zbivanja koja nikako nije mogao zaboraviti. Tu je tematika toliko različita da zadire u gotovo sve sfere života, a najčešće se iznose ljubavne peripetije (*Komšinica Persidonija Štulić, Proleterske i gospodske ljubavi, Rezervna ljubav, Prve ljubavi, Zaljubljeni vlak, Kako su se voljeli Zlatko i Paula, Miriam, Anđeli čuvari...*). Na ljubavne zgode podsjeća i ona s dječjim nestašlucima kad su se djevojčice i dječaci, još nesvjesni svoga čina, skidali do gola i valjali u piljevini, na zgražanje odraslih.

U ovom dijelu knjige pažnju mogu privući i "grmalji". Tako se nazivaju novi naseljenici došli s Grmeča i drugih okolnih brda. To je primitivan svijet nenavikao na život u urbanoj sredini pa u stanovima drže kokoši, krave i konje, a u blizini svojih zgrada sve zelene površine oru, prekopavaju i sade povrće. Dolaze na šefovske položaje po političkoj liniji, uklanjaju sebi nepoćudne ljude pod izlikom da su narodni neprijatelji i dovode poslušnike, a kako su nepismeni, za njih se organiziraju razni tečajevi samo da dobiju "papire"o potrebnoj školskoj spremi. Oni se nameću u svim vidovima kulturnog i političkog života, tako da grad naglo stagnira u kulturnom razvoju i prave vrijednosti nikako ne mogu doći do izražaja.

Osvrće se i na vrijeme Informbiroa, kojega se dobro sjeća. To su olovna vremena kad su pojedinci nestajali preko noći i kad se strah uvukao u sve pore društva. *Moj susjed Zvonimir Lekić bio je vrlo sposoban i obrazovan čovjek. Mi smo ga voljeli i cijenili. Posebno je bio drag nama djeci koji smo s njegovim sinovima često igrali nogomet na travnjaku ispred njihova stana. Znao je upasti u slabiju momčad i začas izjednačiti rezultat, a onda se nečujno izgubiti. Volio se zezati s nama i ponekad nas počastiti bombonima, što je tada bila rijetkost. Jednoga predvečerja dva policajca dođu i odvode ga u policijsku stanicu. Preplašenu ženu i djecu tješio je da je to neka zabuna i da će se brzo vratiti. Ali nikad se više nije vratio. Čuli smo da je završio na Golom otoku. Zašto, to nikad nisam saznao.* Pojedinci na istaknutijim položajima radije su izvršili samoubojstvo nego da ih odvedu na Goli otok, jer su pretpostavljali što ih tamo čeka.

Ljubiju je gradom visoke etičnosti činio suživot različitih vjera i nacija, koji se njegovao od najranijeg djetinjstva. To je bio grad mladosti i ljubavi: *Praiskonska ljubav koja je dopirala iz utrobe zemlje prožimala je sva bića na njenoj površini. Grad je nudio ljubav svakom došljaku. Malo je onih koji mu nisu znali uzvratiti. Iako vrlo različiti po podrijetlu, uvjerenju, nazorima i statusu, tu nije bilo mjesta mržnji, svađi i nasilju...Sve do početka šezdesetih godina prošlog stoljeća Božići, Uskrsi, Bajrami i Pashe bili su zajednički blagdani kojima su se svi radovali. Mladi su postajali mostovi zbližavanja. Mješoviti brakovi bili su plodovi tih veza. Svadbe su prerastale u svečanosti cijeloga grada.* Ljubija je prema tome bila dokaz da multietničnost na ovim našim prostorima može biti tako prirodna i jednostavna kao što je jednostavan i sam život, ako se živi pošteno. Na žalost, to nije dugo trajalo. Što je više odrastao, autor je uviđao da tog sklada polako nestaje: *... Moj naraštaj je valjda bio posljednji zadojen ljubavi majčinog mlijeka, skrbi vrijednih očeva i Božjim blagoslovom koji je živio u ljudima... Svakim svojim posjetom osjećao sam kako se gase i trajno nestaju sve ljubijske ljubavi zbog kojih je vrijedilo živjeti.*

Zadnja noveleta ovog dijela knjige zove se *Pod zakletvom*. To je priča o vojsci, o JNA koja je autora naučila da malo drukčije gleda na život i ljude. Njena je strategija bila da imaginarnom neprijatelju uništava privredne resurse, razara civilne objekte: bolnice, škole i dječje vrtiće, da ga udari gdje je najosjetljiviji. Surovi odnosi, besmislen vojnički dril i suluda strategija u potpunosti su ga odbili od te vojske koja će se poslije pretvoriti u velikosrpsku i počiniti strahovite zločine.

Treći dio počinje kratkim uvodnim poglavljem *Molitva za krvnike* u kojem se naslućuju teška vremena koja slijede.

Autor se već nalazi u Hrvatskoj, gdje je završio studij na Pedagoškoj akademiji u Gospiću i zaposlio se, pa u rodni grad povremeno navrati

U prvoj noveleti, *Ljubija u Prijedoru kao bogata udavača*, naglašava se negativna uloga Drvarčanina Nikole Kotle, generalnog direktora rudnika, koji je totalno degradirao Ljubiju i sveo je na mjesnu zajednicu. Od njegovog dolaska grad se srozao na minornu provincijsku kasabu, a sve što je bilo od vitalnog interesa premješteno je u Prijedor.

Slijede dva naslova, *Posljednji raljaški piknik* i *Majčin odlazak Bogu*, vezana uz obitelj i obiteljske odnose, gdje se posebno toplo osvrće na patnički majčin lik duboko joj se klanjajući za sve napore koje je izdržala podižući svoju djecu i učeći ih poštenju i dobroti.

Ljubija sve više tone u mrak, na redu je srpska propaganda, zbunjenost i strah od neizvjesnosti. Brat i sestre su već odavno zasnovali svoje obitelji, žive na raznim stranama i proživljavaju teške trenutke. Autor prati vijesti i pažljivo registrira sve što se događa, ne samo u Ljubiji. Ljudi počinju bježati iz Bosne, u Sarajevu užas, po bosanskim gradovima gdje vladaju Srbi protjeruje se nesrpsko stanovništvo, otvaraju se logori (Omarska, Keraterm, Manjača), koje autor uspoređuje s Hitlerovim konc-logorima. U noveleti *Svjedok vremena* posebno se osvrće na knjigu svećenika Stipe Šošića "Do pakla i natrag" u kojoj taj svećenik govori o svojim patnjama u srpskim logorima. Šošić je bio na sahrani autorove majke, gdje je za njenog mladeg sina (autora) rekao da je ateist, vjerojatno zato što je ovaj bio član Partije, ali se u toj Partiji gorko razočarao.

Zanimljiva je i noveleta *Izdajice krvavih ruku* koja govori o Hrvatima u četničkim postrojbama, kao o sramoti za hrvatski narod.

Kniga završava *Bosanskim putopisom*. Autor se nakon svih zbivanja i strahota vraća u dejtonsku Bosnu podijeljenu na dva entiteta i tri konstitutivna naroda. Razmišlja o toj podjeli i smatra je izvorom budućeg zla. Putujući vlakom kroz Republiku Srpsku promatra pustoš, gleda ćirilične natpise na ekavici, i rezignirano priča o apsurdnoj tvorevini zasnovanoj na zločinima.

U Sarajevu se susreće sa sestrom i šogorom, obilazi razoreni grad i zgraža se nad četničkim razaranjima. Nameće mu se pitanje kako ocijeniti ljude koji su napustili Sarajevo kad je bilo najteže, je li to bio kukavički čin ili sasvim ljudski strah od smrti ili ranjavanja s posljedicama za cijeli život.

U Sarajevu je zabilježio i pričicu o simpatičnom mačku imenom Grof Cile, koji svojom toplinom unosi nešto vedrine u doživljaj ranjenog grada.

Na povratku u Hrvatsku, u vlaku razgovara sa zanimljivim putnicima. Simptomatična je stara Srpkinja koja ide u Zagreb pokupiti najamninu za

stan ali su joj uvijek na umu ustaše i ne želi se upuštati u polemiku o ratu u Bosni.

U priči *Vikend u Petrinji* braća i sestre sa svojim obiteljima prvi put se susreću nakon rata, daleko od svoje rodne Ljubije, u koju se više nikad neće vratiti jer su raspršeni na sve strane. Ali će se ipak jednom okupiti na majčinu i očevu grobu.

U zadnjoj priči autor proročki govori o budućnosti svoga rodnog grada: *Ono što malo tko ima na ovom svijetu, a naša Ljubija ima u izobilju, jest bogatstvo i plodnost majke zemlje. To je čovjek davno istražio, otkrio i tisućama godina koristio. Zadnji rat je bio samo privremeni prekid proizvodnje željezne rude. Rat i rad nikako ne idu pod ruku. Ratnici i radnici ne mogu živjeti zajedno. Prvi će morati shvatiti da se oružjem ne može boriti za bolji život. Ljubijska zemlja im je širom otvorila svoja plodna prsa i zove ih da zakopaju ratne sjekire. Umjesto njih nudi im jedini ispravan način ostvarivanja svoje opstojnosti i budućnosti – **rad!***

Ljubijske novelete svojevrstan su spomenik bosanskom rudarskom gradiću iz kojeg je nestalo ono što ga je činilo tako humanim i privlačnim – multietničnost. To su priče ispričane sočnim jezikom domaćeg čovjeka, intelektualca koji je srastao sa svojim gradom, u njemu se školovao i upijao prva znanja o životu, suživotu i toleranciji. To su priče o dubokoj povezanosti čovjeka i grada, doživljenog gotovo kao živi organizam, kao nešto sveto i veliko, nešto što je trebalo čuvati kao zjenicu oka. Njegovi stanovnici, djevojčice i dječaci, momci i djevojke, radnici, činovnici, domaćice, starci i starice tako su uvjerljivo dočarani kao da sad razgovaraju s nama i uvlače nas u svoj svijet pa i mi postajemo zaljubljenici u pitoreskni gradić stiješnjen između bosanskih planina. I boli nas to što mu se dogodilo.

Jure Karakaš

Knjiga o hrvatskoj crkvenoj i povijesnoj baštini pavlinskoga reda u Garić-gradu[1] i naseljima Moslavačkoga gorja

(Ruža Lenac-Brleković, *Spomenar garićkim pavlinima*, izdavač Merkur MGM, Sisak 2008.)

Spomenar garićkim pavlinima hvalevrijedan je dokument o životu, radu i djelovanju pavlinskoga reda, točnije garićkih pavlina. Knjiga je rezultat dugogodišnjega rada i proučavanja bogate crkvene, povijesne i kulturne građe. O tom autorica kaže: *Za pisanje o pavlinima bilo je potrebno proučiti mnoge izvore, pa sam u pripremi koristila građu koja se čuva u*

[1] Garić – ostatci vlastelinskoga grada na Moslavačkoj gori. Spominje se od g. 1256., a g. 1544. osvajaju ga Turci. Na obližnjem lokalitetu – *Bijeloj crkvi* – bio je nekoć pavlinski samostan, od kojega su do danas sačuvane samo ruševine.

uglednim institucijama u našoj zemlji kao što su : Arhiv i knjižnica HAZU, Državni arhiv Hrvatske – Metropolitana, Arhiv zagrebačke nadbiskupije. Stoga srdačno zahvaljujem djelatnicima ovih ustanova koji su me upućivali na potrebne izvore i na taj način mi pomogli istražiti postojanje, trajanje i značaj ovog reda za našu domovinu, a osobito za moslavački kraj, kojega su već prije 1256. g. pavlini izabrali za svoj samostanski život. (str. 7)

Nakon *uvodne riječi*, naslovna tema razrađuje se u pedesetak članaka, podjednaka opsega, u kojima čitamo o mnogim pojedinostima života, djelovanja i rada garićkih pavlina u davnoj prošlosti: o njihovoj povijesti crkvenoj, političkoj, kulturnoj, gospodarskoj, tj. o društvenim zbivanjima toga vremena uopće. To potvrđuju i naslovi u knjizi: *Svakidašnji život pavlina, Liturgija u pavlina, Poljoprivreda i drugi vidovi djelatnosti pavlinskih samostana, Djelovanje pavlina u hrvatskoj književnosti, Garić-gradu i župa, Moslavina u predtursko doba, Tri najstarija samostana pavlina u Hrvatskoj (Garić, Dubica i Remete u 13. st.), Pavlinski samostani na tlu Hrvatske od 14. - 16. st., Prvi pustinjaci pod Garićem, Osnivanje garićkog samostana, Smještaj samostana u Moslavačkoj gori i njegov povijesno-topografski položaj, Darovnice, oporuke i sporovi...* Iako je nezahvalno izdvajati, po mojoj prosudbi, i zanimljivi i vrijedni su naslovi: *Pavlini od 1404. – 1417. dobivaju povlastice od pape Bonifacija IX., Seoba kmetova 1478. g., Popis darovanih posjeda garićkog samostana, Svetište Blažene Djevice Marije Garićke, **Pavlini napuštaju Moslavinu zajedno s narodom*** (istak. I. S.), *Kraljica Elizabeta uzima u zaštitu pavline s Garića, Odlazak pavlina iz Garića i povlačenje u Lepoglavu, Posljednji spisi garićkog samostana (1510. – 1520.), Propast garićkog samostana, Gdje se čuva građa pavlinskih samostana?* ("Građa pavlinskih samostana podijeljena je u 8 fascikala, a Extractus iz 1786. g. služi kao katalog i u njemu je 581 isprava. Arhivska je građa objavljena u više publikacija, ali djelomično." Šstr. 85Ć), *Garićki samostan kao "locus credibilis" (vjerodostojno mjesto), Pokušaj uspostave garićkog samostana u vremenu od 1745. – 1746. g., Ukinuće reda, Pavlini danas - u svijetu i u Hrvatskoj* i dr.

Garićki samostan kao "locus credibilis" (vjerodostojno mjesto) doista je vjerodostojan oslik rada i djelovanja garićkih pavlina toga doba. U djelu su naime izvrsno oslikane društvene, duhovne, kulturne i moralne osebujnosti pavlina. Tako, među inim, u spomenutom razdjelčiću čitamo ovo: *U njemu su okolni plemići pohranjivali svoje isprave i razne dragocjenosti, pa su neke isprave povučene zajedno s arhivom, kao i ta pokretna imovina, koju neki plemići nisu uspjeli uzeti od pavlina pri povlačenju iz ovoga kraja* (bježeći pred Turcima, um. I. S.). *Zahvaljujući tim sačuvanim ispravama neki su uspjeli dokazati koja je zemlja bila njihova, ako su se željeli u 18. st. ponovno naseliti u Moslavinu. Mnogi su u tom samostanu tražili različite savjete, pa je tako stekao i veliki ugled. Ti nam izvori kazuju samo mali dio bogate povijesti ovoga samostana.* (str. 86)

Potrebno je kazati riječ-dvije o pavlinima, zato što se danas u nas o njima i njihovu djelovanju znade vrlo malo. Pavlini su bili poznatiji u prošlosti, u svijetu i u Hrvata. Ta katolička redovnička zajednica – *Red svetog Pavla Prvog Pustinjaka* (lat. Ordo Sancti Pauli Primae Eremitae OSPPE) u svojoj je višestoljetnoj povijesti ostavila je dubok i neizbrisiv trag u sredinama i narodima gdje je djelovala. U Hrvata ih zovu i *bijeli fratri*, zato što su nosili bijelu odjeću (habit) i crni ogrtač. U Moslavini hrvatsko pučanstvo ih nazivlje *srakarima* (svrakarima).

Pavlini prvo dolaze u nama susjedne zemlje (srednjoeuropske države), a otuda u Hrvatsku. U osvrtku ove knjige o pavlinima ne ulazim u potankosti, nego prepuštam čitateljima da sami saznaju pojedinosti koje su u njoj predočene.

Nu, posebnu pozornost zavrjeđuje ovo autoričino mišljenje o pavlinima, o njihovoj ulozi, djelovanju i značenju u Katoličkoj crkvi: *Pavlini su na početku bili pustinjački red, zatim samostanski koji je tijekom svoje višestoljetne povijesti "svoj život uskladivao s potrebama vremena, društvenim i povijesnim odnošajima pojedinih naroda među kojima su prebivali, gradili crkve i samostane, otvarali učilišta, bavili se znanošću i umjetnošću i pridonosili općoj uljuđenosti".* (str. 9)[2]

Treba reći, poradi mlađega naraštaja, kao i gdjekojih starijih ljudi, da su pavlini bili učeni, radišni, pobožni svećenici i duhovni pastiri. Stoga ne iznenađuje što proučavatelji pavlinskoga reda u nas i u svijetu toj katoličkoj redovničkoj zajednici iskazuju pohvale i priznanja. Naime, oni su bili poznati po posebnom umijeću u graditeljstvu, imaju solidno znanje i nadaleko je zapažena njihova učenost. Crkveni poglavari ih, piše autorica, drže *odvažnim vjerovjesnicima* (str. 10). Pavlini su svojim radom, zalaganjem, djelovanjem, marom stekli priznanje, primjerice, u borbama s patarenima (povijesno – nastali u 11. st.; u zapadnomu kršćanstvu patareni su različiti heretici Škrivovjerci; o tom ima poprilično podataka u zapadnim latinskim vrelima, izvorima, dokumentimaĆ. U Bosni ih zovu bosanskim krstjanima, odnosno bogumilima – pristašama krščanske hereze.)

[2] Dio citata (stavljen u navodnike) autorica je preuzela od suvremenoga hrvatskog jezikoslovca i klasičnog filologa Ante Sekulića (Tavankut u Bačkoj, 1916.), poznatoga proučavatelja običaja, književnosti i jezika bačkih Hrvata Šokaca i Bunjevaca.

Profesorica Ruža Lenac-Brlekoviće piše da je pavline, kao gorljive branitelje u borbama s patarenima, u Dubicu pozvao vladar herceg Koloman (1074. – 1116.), ugar. kralj iz dinastije Arpadovića, zato što su postigli velike uspjehe u borbama s Osmanlijama, te protestantima. Prozvani su: *apostoli insulari* (čuvari crkvi, hramova), *propugnacula fidei* (promicatelji vjere).

Jedan od proučavatelja pavlinskoga reda u Hrvata bio je zagrebački kanonik Kamilo Dočkal (Češka,1879. – Zagreb, 1963.), glasovit crkveni i kulturni povjesničar. On o pavlinskomu redu piše: *Od 1244. pa sve do 1786. g. dijelio je (*pavlinski red, umet. I. S.) *sudbinu hrvatskoga naroda. Pavlini su preko 500 godina bili tješitelji hrvatskog puka, savjetnici hrvatskih plemića i velikaša, podržavatelji hrvatske knjige, bili odgajatelji mladeži, promicatelji umjetnosti te stvaratelji kulture.* (str. 11)

Pavlini knjige, rukopise i druge dokumente pišu, kao i ostali redovnici i svećenici toga vremena (benediktinci, isusovci...), na latinskome, tada jeziku crkve, škole, znanosti. Služe se oni i hrvatskim jezikom, posebice u molitvama, u pisanju brevijara.

Od pisma – osim latinice – u Hrvata je u porabi i glagoljica (jezično i povijesno najstarije slavensko pismo). To se pismo u Hrvatskoj (u Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju, Istri) održalo do 19. st. Glagoljicu najvećma rabe katolički svećenici *povi glagoljaši* – u liturgijskim knjigama pisanima glagoljicom i crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. Stoga pavline papa Julije II. nazivlje "priore" "et fratres sub lingua sclava" (priori i braća jezika slavenskoga). Naime, pavlini se služe glagoljicom, primjerice, u pisanju *blagdanara, homilijara* (to su zapravo propovijedi za hrvatski puk, koje moraju pisati rukom, a ne govore ih vjernicima napamet), zatim glagoljicom pišu *posvete, listine* i sl.

Garićki pavlini imaju skriptorije (pisarnice) i skriptore (pisare).

Ovi potonji prepisivali su potrebne priručnike kao i druge isprave (listine, darovnice i sl.). Pisane su latinskim (tada službenim jezikom), a u molitvama, kao što je već rečeno, pavlini rabe hrvatski jezik, koji je bio pomoćni jezik u školstvu te u sporazumijevanju s pukom hrvatskim. Budući da su pavlini bili svestrano izobraženi, primjerice bijahu vrsni poznavatelji teologije i filozofije, pozivani su, među njima i garićki, na razna europska sveučilišta za predavače.

Za turskoga vladanja i pustošenja mnogi su pavlinski samostani razoreni, a rad pavlina je zamro, što vrijedi i za garićke pavline. Poslije oslobođenja Slavonije od Turaka, poglavari pavlinskoga reda pokušavaju nastaviti svoje djelovanje. Tako se pokušalo osposobiti i garićki samostan u vremenu od 1745. do 1746. godine. Ta nastojanja,

prema nekim spisima, na žalost, nisu uspjela. Autorica *Spomenara graićkim pavlinima,* prema posljednjem spisu garićkoga samostana iz g. 1746., pripominje *da je garićki samostan sa crkvom Bl. Dj. Marije potpuno razoren* (str. 94). Najjači udarac pavlinima u Hrvata zadao je autokrat Josip II. (sin carice Marije Terezije Š1741.-90.), njem.–rimski car (također i hrv.- ug. kralj od 1780.). On svojom pismenom naredbom (intimatom) 7. veljače g. 1786. – ukida pavlinski red (kao i neke druge, primjerice isusovce...), te nastavlja germanizatorsku politiku. Kako Gospodin Bog svojih ne ostavlja, iako malobrojni, pavlini u 19. st. obavljaju dužnost kapelanâ i pomoćnikâ po župama u Hrvatskoj. Danas u Hrvatskoj postoje četiri pavlinska samostana: Lepoglava, Kamensko, Sveti Petar u Šumi (Istra) i Svetice kraj Ozlja.

Spomenar garićkim pavlinima objelodanjen je prigodom *značajne obljetnice pavlinskoga reda. 1308. g. tadašnji je papa Klement V. potvrdio pavlinski red i dao mu regulu sv. Augustina. Bilo je to prije točno 700 godina* (str. 8). Autorica knjige poradi toga osjeća veliko zadovoljstvo što je *svojim skromnim znanjem doprinijela osvjetljavanju daleke prošlosti našega zavičaja* (garešničkoga i Moslavine uopće, umet. I. S.), *posebice ovoga reda koji je za našu domovinu Hrvatsku bio od neprijeporne važnosti* (str. 8).

Slikovni prilozi, Pojmovnik (bilo da je riječ o hrvatskom, bilo o latinskom pojmovlju ŠnazivljuĆ) vrlo su korisni. K tomu, treba spomenuti *Sažetak* (na hrvatskomu i njemačkom jeziku – *Zusammenfassung),* zatim *Pogovor,* te opširan popis uporabljene *literature* pri pisanju knjige. Na kraju su *Izvodi iz recenzija* (doc. dr. sc. Slavko Slišković; fra Juraj Domšić, pavlin), te kratak autoričin životopis.

Budući da se pavlini u svojem radu (u rukopisima i drugim dokumentima) služe latinskim i hrvatskim jezikom, a u pismu latinicom i glagoljicom, prijeko je potrebno da se i taj dio pisane riječi hrvatske crkvene, povijesne, književne i kulturne baštine proučava i u povijesnom razvitku jezika i književnosti u tisućljetnoj povijesti naroda hrvatskoga.

Profesorica Ruža Lenac-Brlekoviće u svojoj knjizi piše lijepim hrvatskim jezikom te jasnim stilom. A njezina uronjenost u život i djelovanje garićkih pavlina, njezina pedantnost i sustavnost u istraživanju njihove ostavštine i dokumentarne građe o njima, bit će putokaz mnogima kako se ustrajnošću, radinošću pristupa proučavanju prošlosti hrvatske, kako se zbiljski voli rodni zavičaj i *rodjena gruda*.

Ivan Sović

Humanističko komuniciranje sa svijetom

U svojoj zbirci pjesama u prozi *Pomirenja* Dražen Zetić se iskazuje kao pjesnik dubokih doživljaja iz nepomućena svijeta djetinjstva i prve zavičajne mladosti. Mnogi doživljaji iz djetinjstva su se utisnuli u pjesnikovo duševno stanje, a time i u njegov lirski senzibilitet. U tim *Pomirenjima* ima mnogo sentimentalnih zanosa, koji izviru iz čistih dječijih opažanja. Iz malih i skromnih stvari proizlazi duboko i osebujno spoznavanje svijeta. Pjesnik često gradi svoje lirske sadržaje na temelju čiste i bezazlene dječije percepcije svijeta. U susretu s iskonskim svijetom zavičaja suočava se s najdubljim istinama, koji žive u potisnutim duševnim stanjima naših bližnjih, u iskonskome duhu malih odbačenih ljudi. U bešćutnoj pustinji modernoga potrošačkoga društva pjesnik se trajno budi iz svojih dječačkih snova. Snovi su prožeti sjetnom čežnjom za auroralnim životom koji se odvijao u ozračju običnih stvari u prirodi i u kojima se potvrđivala neuništiva moć života i radost bitka. U lirskim evokacijama često se osjeti duševno stanje u kojemu se nepomućeni ideali djetinjstva završavaju razočaranjem, koje nam nameće neumoljiva otuđenost građanskoga čovjeka.

Zetićeva lirska razmišljanja su povezana sa zbivanjem iz osobnog iskustva. Bolno iskustvo i odražavanje stvarnosti su trajno nazočni u potki izražavanja. To je u nekim pjesmama, reklo bi se danas, *snimanje uživo* naše društvene slike svijeta. Po očitovanju elementarnih iskustava je vidljivo, da je pjesnik prošao surovu školu života. Takve unutarnje napetosti su sasvim prirodne reakcije čovjeka, koji je doživio realnost našeg vremena koja se odrazila u nedavnome razornome ratnom pustošenju.

U nizu pjesama Zetić izražava svoj osebujni *ispovjedni* ton, koji daje pečat čitavome lirskome očitovanju. Pjesnik neprestano osluškuje svoju savjest pred licem svijeta. Iskazuju se težnje suvremenog čovjeka, koji se osjeća usamljen u vrtlogu i u bešćutnoj pustinji bezličnoga potrošačkoga društva. Zalaže se da se promijeni svijet putem ostvarenja ljubavi prema bližnjemu. Vjeruje u duhovni preobražaj čovjeka. Izgrađuje vlastitu iluziju svijeta, koja se u emocionalnom osciliranju pokazuje poetičnom i sjetnom, radosnom i turobnom, vedrom i tjeskobnom, već prema raspoloženju u koje pjesnik upada. No ponekad pjesnikove moralne želje prelaze u društvenu utopiju, te u nekim pjesmama osjećamo upravo agoniju njegove nemoći da ostvari svoj san i svoju plemenitu iluziju o solidarnosti među ljudima.

Kroz moralne poante provlači se nenametljiva društvena uloga pjesnika, koji nastoji preobraziti svijet. Pjesme su protkane humanističkim težnjama, moralnim poukama i naglašenim etičkim načelima. Pouka se pretvara u princip plemenitosti i moralne vrline. Usredotočuje se na čuvstvo elementarne čovječnosti, pa poetski izražaj često poprima oblik komuniciranja s moralnom svrhom. Pjesnička poruka dobiva prvenstvo nad svim drugim sredstvima i modalitetima izražavanja. Stječe se opći dojam, da nam se u toj humanističkoj pobudi o duhovnoj preobrazbi života otkriva sav pjesnik: u svojim idejama i intimnim željama.

U pogledu pjesničkog izražaja Zetić ostvaruje razgradnju pjesničke forme u ritmičkom i stilskom oblikovanju pjesme u prozi. Premda raskida s klasičnom pjesničkom formom, u strukturi pjesama nastoji biti ritmički precizan i u sažetosti koncentričan. Oslobađa pjesmu formalnog dostojanstva stiha i sav se predaje unutarnjemu ritmu pjesme, punom lakoće strukturiranja, okretne igre riječi i ponekad lake filozofične mudrosti u obliku misaone poante. Težište pjesničkog izražavanja stavlja se na sadržaj pjesme, pa je taj izražaj ponekad u opasnosti da ne zapadne u dociranje i moraliziranje, u kojima se gubi lirski senzibilitet. U nekim pjesmama u izričaju stapa ambijentalni ton jezika s modernim izrazom i u takvim solucijama očituje inovativnu jednostavnost lirske evokacije.

Nedjeljko Mihanović

Revija Međunarodnog instituta Jacques Maritain, "Notes et documents" (listopad – prosinac 2008.) donosi recenziju posebnoga sveska "Cahiers Jaques Maritain"(lipanj 2008.), u kojemu je objavljeno 57 pisama iz korespondencije *Jacquesa* i *Raïsse Maritain* s *Françoisom Mauriacom*. Dok je korespondencija supružnikâ sa *Jeanom Cocteauom, Georgesom Bernanosom* ili *Julienom Greenom*, piše *Piero Viotto*, važna jer otkriva genezu poetike spomenutih pisaca, ova s Mauriacom još je značajnija jer se tiče i teoloških, filozofskih i političkih pitanja.

* * *

Katolički list "Zvonik", 2/2009, objavljuje članak *Zvonimira Pelajića* "Sjećanje na praizvedbu operete 'Na vrbi svirala' dr. *Josipa Andrića*", u kojemu autor piše kako se u zimskom pokladnom vremenu u mnogim kućama u Plavni, uz listanje starih kalendara i gledanje starih fotografija, stariji seljani prisjećaju i praizvedbe operete Josipa Andrića, inače dugogodišnjeg urednika HKD-a sv. Jeronima (1921. – 1946.).

* * *

U Vatikanu je 20. II. 2009. održan kongres "Nove granice genetike i opasnost od eugenetike", koji je, u prigodi svoje XV. Opće skupštine organizirala Papinska akademija za život. U izlaganju na početku kongresa nadbiskup *Rino Fisichella* istaknuo je kako znanstveni napredak u službi Boga valja uvijek štititi, ali čovjek treba izbjegavati kušnju da zamijeni Boga. Usporedio je svaki znanstveni uspjeh s Janusovim dvostrukim licem koje istodobno pokazuje ljepotu i tragičnost.

* * *

U Beču je 4. III. 2009. održana, pod pokroviteljstvom Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi (OESS), prva rasprava na temu "Nesnošljivost i diskriminacija spram kršćana", u kojoj su sudjelovali predstavnici iz 56 država članica te organizacije, a raspravljalo se posebno o situaciji kršćanskih vjernika u bivšim sovjetskim republikama čije se vlade nadahnjuju islamom, te o diskriminaciji koja se u nekim zapadnoeuropskim zemljama provodi kroz odgoj.

* * *

Tjednik Gradišćanskih Hrvata "Hrvatske novine", 6. III. 2009., donosi tekst *Dragutina Pavličevića* "Jubileji u gradišćanskohrvatskoj povijesti i kulturi 2009. ljeta (4. dio)", u kojemu se autor osvrće na nekoliko važnih obljetnica u tekućoj godini, od 400. godišnjice izdavanja (1609. i 1611. godine) dviju pjesmarica za Hrvate koje je, pod nazivom "Duševne pesne", objavio protestantski pastor *Grgur Mekinić Phythiraeus*, sve do 80. obljetnice osnutka prvoga gradišćanskog Hrvatskog kulturnog društva, koje je ustrojeno 8. VIII. 1929. u selu Vulkaprodrštofu i čiji je prvi predsjednik bio *Ivan Dobrović*, ravnatelj škole u Mjenovu.

* * *

"Famiglia cristiana", 11/2009, donosi, iz pera novinara *Alberta Laggie* reportažu "Il frate dei lupi" (Brat vukova) o franjevcu *Beppeu Prioliju* i njegovoj dobrovoljačkoj udruzi "Fraternità", posvećenoj, od osnutka 60-ih godina prošloga stoljeća, pomaganju zatvorenicima širom Italije. Tekst je objavljen u povodu izlaska knjige "Quarant'anni trai lupi" (40 godina među vukovima), neke vrste dnevnika koji detaljno opisuje povijest Priolijeve udruge, a obogaćen je svjedočanstvima mnogih uznika koji su imali priliku neposredno iskusiti njezinu djelotvornost.

* * *

Hrvatsko odgovorno društvo (HOD) i njegov predsjednik *Ivica Relković* uputili su 17. III. 2009. otvoreno pismo zagrebačkome gradonačelniku *Milanu Bandiću* povodom njegova neoglašavanja na dopis udruga ZAMNOM i HOD o mogućoj masovnoj grobnici u dvorištu Učiteljskoga fakulteta u Zagrebu. U pismu, upotpunjenu podacima i iskazima svjedoka o tom partizanskom zločinu, Relković se osvrće i na Bandićevu uputu o prosljeđivanju zahtjeva za promjenom imena Trga maršala Tita u redovitu proceduru, napominjući kako se gradonačelnik na svaki pokušaj da se s njime o tim pitanjima porazgovara proceduralno, jednostavno oglušio.

* * *

Na Radio-Vatikanu *Boris Rotar* je 17. III. 2009. govorio o jeronimskom izdanju "Križnoga puta ljudskoga roda", knjige stihova *Margherite Guidacci* nadahnutih brončanim reljefima *Leonarda Rosita*.

* * *

"Svjetlo riječi", ožujak 2009., donosi, pod naslovom "Od kolonijalne sluškinje do braniteljice ljudskih prava", reportažu *Alena Kristića* o Crkvi u Istočnom Timoru. Autor skicira povijest Timora, od 16. stoljeća, kada su ga podijelili Portugal i Nizozemska, sve do 1975. godine kada se, nakon indonezijske invazije na portugalski i katolički Istočni Timor razbuktao dvadesetčetverogodišnji rat u kojemu će stradati preko 200 tisuća ljudi. Posebno naglašava ulogu katoličkog

biskupa *Carlosa Filipea Ximenesa Bela* u mirovnom rješavanju sukoba.

* * *

Francuski mjesečnik "Etudes", ožujak 2009., donosi esej *Jean-Pierrea Dupuyja* "Le crise et le sacre" (Kriza i sveto), u kojemu autor preispituje sveprožimajuću ulogu ekonomskih znanosti u današnjem svijetu, koje modernoga građanina, bez njegova znanja, pretvaraju u ono što Dupuy naziva *homo economicus*. Slijedeći *Durkheimovu* misao kako je ekonomija jedina društvena djelatnost koja još nije izravno povezana s religijom, autor naglašava nužnost povezivanja s religijskim i etičkim načelima želimo li uopće razumjeti ulogu ekonomskih znanosti danas, s obzirom na to da su one ispunile mjesto ispražnjeno bitno religijskim procesom desakralizacije modernoga društva.

* * *

Dr. *Stanislav Vitković*, dugogodišnji tajnik i član Upravnog odbora HKD-a sv. Jeronima, primio je na Blagovijest, 25. III. 2009., u križevačkoj katedrali Presvetog Trojstva visoko crkveno odličje – dostojanstvo protoprezbitera stavrofora, s pravom nošenja dragocjenog naprsnog križa i drugih insignija.

* * *

"Hrvatsko slovo", 27. III. 2009., donosi prvi dio feljtona *Gorana Jurišića*, voditelja Hrvatskog centra za istraživanje zločina komunizma, o tome kako su jugokomunisti i partizani uništavali antifašiste. Naslov teksta, riječi što ih je *Stjepan Radić* izrekao nakon posjeta Rusiji 1924., "Komunistima trebaju sluge, a ne saveznici", Jurišiću su polazna točka u prokazivanju zabluda hrvatske politike u 20. stoljeću počevši od one Vladka Mačeka, koji je 1944. godine poslao HSS-ova čelnika *Augusta Košutića* partizanima u Topusko kako bi postigao sporazum s KPH, sve do boljševičke čistke u partijskim redovima 70-ih godina prošloga stoljeća i do današnjih učestalih revizionističkih pokušaja prekrajanja naše skorije povijesti, iz koje se želi izbaciti svaki spomen titoističkih zločina.

* * *

"Glas Koncila" od 29. III. 2009. donosi, pod naslovom "Biskup antifašist u borbi protiv komunizma", prvi dio eseja dr. *Jure Krište* o *Josephu P. Hurleyju*, šefu vatikanske misije u Jugoslaviji nakon završetka II. svjetskog rata. Povod je Krištinu napisu knjiga isusovca *Charlesa P. Gallaghera* "Joseph P. Hurley i papa *Pio XII.*", u kojoj su objavljeni dotad nepoznati podaci u vezi sa *Stepinčevim* uhićenjem i osudom, ali koja također otkriva autorove predrasude o Katoličkoj crkvi u NDH i komunističkoj Jugoslaviji, dok tadašnjem papi najviše zamjera

njegovu bojazan od komunističke pošasti, koju je Pio XII., ispravno, smatrao jednako opasnom kao i ostale totalitarističke ideologije.

* * *

Glasilo Hrvatskog društva političkih zatvorenika (HDPZ) "Politički zatvorenik", ožujak 2009., donosi komentar svoga glavnoga urednika *Tomislava Jonjića* naslovljen "Matica hrvatska kao žrtva govora mržnje", u kojemu on piše da je, unatoč njezinoj irelevantnosti u današnjim prilikama (?), nedopustivo Maticu obasipati mržnjom i tražiti njezinu zabranu, kao što je to u brutalnom izljevu bijesa učinio *Denis Kuljiš*, kojega Jonjić naziva nadutim neznalicom i konfabulatorom, koji u takvim napadajima traži publicitet i osjećaj važnosti, ali i zazivateljem linča.

* * *

"Famiglia cristiana", 13/2009, donosi članak *Fulvija Scaglionea* "Ma l' Europa razzista non odia solo gli ebrei"(Ali, rasistička Europa ne mrzi samo Židove), u kojemu autor, komentirajući događaje s konferencije Ujedinjenih naroda protiv rasizma 2001. godine, kada je jedino Izrael optužen za rasističko ponašanje, povlači paralelu s općom tendencijom u današnjem europskom društvu, u kojemu antisemitizam nije samo sramotni osjećaj neprijateljstva prema židovskome narodu, nego i znak mnogo šireg iskliznuća prema vrlo generaliziranom rasizmu, ne uvijek lišenu protuvjerskih konotacija. Sve je to potkrijepljeno šokantnim rezultatima nedavnih istraživanja washingtonskoga "Pew research center", prema kojima postoji očita veza između antisemitskog i protumuslimanskog ponašanja europskih državljana.

* * *

"Veritas", 4/2009, objavljuje, pod naslovom "Svećenici-robijaši", intervju *Marijana Križića* s mons. *Josipom Devčićem*, svećenikom Požeške biskupije i župnikom u Stražemanu. Povodom najnovijeg otkrića još jedne masovne grobnice, u rudniku u Hudoj Jami kraj Laškog, mons. Devčić prisjeća se vlastitog tamnovanja u Titovu kazamatu, u Staroj Gradiški, kamo je na dva mjeseca 1981. godine dospio zbog obnove župne crkve sv. Mihaela Arkanđela, jer je odlučio unutrašnjost crkve ukrasiti mozaikom slikara i kipara Ante Starčevića s likovima hrvatskih blaženika, svetaca i kraljeva, a među njima su mjesto našli i budući blaženici kardinal *Alojzije Stepinac* i *Ivan Merz*.

* * *

Časopis za filozofiju i religijske znanosti "Obnovljeni život", 1/2009, donosi, povodom 200. godišnjice *Darwinova* rođenja, članak *Josipa*

Balabanića "Darvinizam i kršćanska vjera u Božje stvaranje", u kojemu autor naglašava kako darvinizam osporava samo doslovno čitanje prvih triju poglavlja Knjige Postanka, te da samo, kao znanstvena teorija, dosljedno ne računa s nadnaravnim uzrocima. U članku se također veli kako darvinizam nije ni filozofija ni teologija, ali je za obje izazovan, zbog čega su ga mnogi mudro pokušali integrirati u svoj kršćanski svjetonazor i u svoju teološku i filozofsku misao.

* * *

"Glasnik Srca Isusova i Marijina», travanj 2009., donosi članak dr. sc. *Agneze Szabo* "Hrvatska u hodu s europskim procesima", promišljanje o konfuziji glede vrijednosnih pojmova vezanih uz proces pristupa Hrvatske Europskoj Uniji. Pri tome, piše autorica, većina građana zapostavlja povijesnu činjenicu da je hrvatski narod bio uključen u europske tijekove već od vremena doseljenja u današnju postojbinu, te da je iz njih nasilno bio isključen 1918. godine. Sada se pokušava opet naći i službeno u njihovu žarištu, naravno, ne bez određenih odgovornosti, opasnosti i brojnih izazova.

* * *

Kršćanska obiteljska revija "Kana", travanj 2009., donosi članak *Vladimira Pavlinića* "Bez stručnjaka i predrasuda nema nam života", duhovit odgovor na napad zbog njegova teksta u kojemu je iznio mišljenje mnogih stručnjaka koji se ne slažu s tezama o globalnom zatopljenju. Sve je uklopljeno u malo širi kontekst promišljanja o podnošenju mentalnog tovara predodžbenog i misaonog svijeta koji u današnje vrijeme uvelike nadilazi spoznajne kapacitete pojedinačnih stanovnika modernoga globalnog sela.

* * *

"Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije", 2/2009, donosi komentar *Žarka Relote* "Obamamanija", o prevelikim očekivanjima od novoizabranog američkog predsjednika, te o neprimjerenim (pa i bogohulnim) usporedbama *Obame* s Mesijom, kojima ga često američki utopljenici željni slamke spasa u ovim teškim vremenima. Autor naglašava da se to može promatrati kao simptom odalečenja modernih ljudi od evađeoskih vrednota, za što, na globalnoj razini, krivnju snosi i dobar dio članova hijerarhijske Crkve.

* * *

Mjesečna revija Hrvatske matice iseljenika, "Matica", 3/2009, objavljuje, iz pera *Đure Vidmarovića*, nekrolog prof. dr. *Zvonimiru Bartoliću*, koji je preminuo 10. veljače 2009., u 79. godini života. Bartolić je bio plodan znanstvenik, vrijedan istraživač hrvatske kulturne povijesti, bivši politički zatvorenik i dugogodišnji predsjednik čakovečkog ogranka Matice hrvatske, vezavši cijeli svoj radni vijek uz Međimurje i ostavivši hrvatskoj kulturnoj baštini i historiografiji brojna vrijedna dijela.

* * *

Mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo "Republika", 1/2009, donosi tekst *Cvjetka Milanje* "Pjesništvo Ivana Goluba", u kojemu autor naglašava kako Golubovu pjesničku praksu određuje kršćanska, točnije kristovska pozicija u idejnome smislu, a interkulturalna i intertekstualna u stilskoj fakturi. U istom broju *Antun Pavešković* piše o knjizi *Ive Lendića* "Katolicizam i kultura. Eseji, članci i polemike", a *Tomislav Maretić* o romanu *Marija Bazine* "Hrvatske magle".

* * *

"Časopis za suvremenu povijest", 3/2009, donosi članak *Vladimira Geigera* "Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca", o osobnoj odgovornosti jugoslavenskog diktatora za progone, likvidacije i logorska stradanja njemačkog stanovništva potkraj Drugoga svjetskoga rata i u neposrednom poraću. U istom je broju i tekst Jure Krište "Odjek građanskoga rata u Španjolskoj (1936.-1939.) u Hrvatskoj", u kojemu autor ističe ulogu Kominterne u pokretanju i vođenju toga rata, a ujedno obrazlaže zašto su Katolički list i Crkva općenito bili protiv komunizma.

Sadržaj

Perica Grgec: Odgođena korizma? 185
M. P.: Književne večeri u HKD-u sv. Jeronima (Matija Maša Vekić: Ususret kanonizaciji; M. Guidacci & L. Rosito: Križni put ljudskoga roda; J. Ratzinger, J. Walls, J. Russell i M. Jurčić: Nebo) 188
***Dragica Ivkić:** Bio je mene žedan (Dar; Došašće; Htijenje; Ime; Jesen; Samarijanka) 191
Božica Zoko: Nema problema 195
Ivan Armanda: Fr. Hinko Kraljević, O. P. – neumorni propovjednik i promicatelj zvanja (*nastavak i dovršetak*) 197
***Carole Macrury:** haiku&tanke (*preveo:* Tomislav Maretić) 202
Mladen Jurčić: Sumrak čuvstvenosti 204
*** Jozo Mršić:** Ovo je… 210
Stjepan Tomić: Pregled rađanja sustavne dogmatske misli na hrvatskom jeziku u *Katoličkom listu* (1849. – 1870.) s posebnim osvrtom na polemike o papinoj nezabludivosti – III. Hrvatske reakcije na saborske rasprave o infalibilitetu 211
***Josip Jakov Planinić:** Sestre ptice 229
Mato Nedić: Publika 230
*** Slavica Sarkotić:** Ponedjeljkom u očekivanju Franje Asiškog 234
Jerko Grgec: Anozmija i krave iz Wisconsina 236
*** Jurica Tomičić:** Golden knight i Pablo Picasso 249
Fadila Nura Haver: Grahorasti vrag 250
***Slavica Sarkotić:** Budi opet dječak 263
Vlado Brčić: Ratni zapisi 1941. – 1945. *(III., završni nastavak)* 264
***S. Marija od Presvetog Srca:** Bleiburg III. 275
César Vidal: Zašto je ljevica mrtva ili Sedam razloga za njeno napuštanje (*sa španjolskoga preveo:* Jerko Grgec) 276
***Tomislav Maretić:** Šetnja kroz bojice (*triparshva*) 284
Stefan Zweig: Dvadeset i četiri sata iz života jedne žene (*s njemačkog izvornika preveo:* Jozo Mršić) 286
***Jelica Farkaš:** Primi me… 295
Ljubo Krmek: Žute oči 296
***Nikola Tonin Šimić:** Suza; Volim te gledati more 301
Antun Petrušić: Djela hrvatskih skladatelja u 100-godišnjoj povijesti Opere osječkoga HNK (II.) 302
***Marela Mimica:** Ispunjenost 316
S. Slavka Sente: S. Anđela Rukavina (*Dominikanka*) 317
Vladimir Rem: Politika i kultura kao glavna obilježja starijega slavonskobrodskoga novinstva 329

Mišljenja i reagiranja

Massimo Teodori & Steafno Zamagni: Dva nepomirljiva stava (s talijanskog izvornika preveo Ante Gradiška) 335
Pavao Galić: Milijunske pričesti 340

Mozaik

Miloš Lalošević: Portret Ljiljane Matković-Vlašić 344
Željko Voborski: Muzej u kući 347

Knjige

T. M.: Veljačke bilješke 350
Pavao Galić: Spomenik trajniji od mjedi (Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata,* Zagreb, Školska knjiga, 2008., knj. III.) 354
Jure Karakaš: Ljubijske novelete Ivice Šikića (Ivica Šikić, *Ljubijske novelete*, vlastita naklada, Čazma 2008.) 357
Ivan Sović: Knjiga o hrvatskoj crkvenoj i povijesnoj baštini pavlinskoga reda u Garić-gradu i naseljima Moslavačkoga gorja (Ruža Lenac-Brleković, *Spomenar garićkim pavlinima*, izdavač Merkur MGM, Sisak 2008.) 363
Nedjeljko Mihanović: Humanističko komuniciranje sa svijetom (Dražen Zetić, *Pomirenja*) 368

Vijesti

Iz domovine i svijeta 370

MARULIĆ - hrvatska književna revija, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje uredrički odbor.

Autori priloga u ovom broju:

Ivan Armanda
Vlado Brčić
Jelica farkaš
Pavao Galić
Ante Gradiška
Jerko Grgec
Perica Grgec
Fadila Nura Haver
Dragica Ivkić
Mladen Jurčić
Jure Karakaš
Ljubo Krmek
Miloš Lalošević
T. M.
Carole Macrury
Tomislav Maretić
Nedjeljko Mihanović
Marela Mimica
Jozo Mršić
Mato Nedić
Antun Petrušić
Josip Jakov Planinić
S. Marija od Presvetog Srca
Vladimir Rem
Slavica Sarkotić
S. Slavka Sente
Ivan Sović
Nikola (Tonin) Šimić
Massimo Teodori
Jurica Tomičić
Stjepan Tomić
César Vidal
Željko Voborski
Stefano Zamagni
Božica Zoko
Stefan Zweig

ISSN 0350-4220